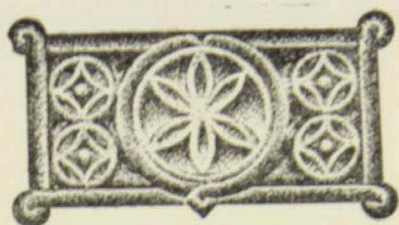

ՋՄԻԱԾԻՆ

ԾԲ
ՏԱՐԻ

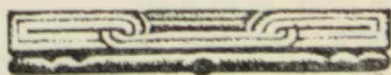
ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Յուդիս - Յուդիս

1995

ՀԱՅ
ԿՆԱՅ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԺԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

107-95

	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
--	--

18596-ԱԶ

Քրիստոսի և Քրիստոսով մենք չենք կարող հասկանալ արարիչ Աստուծո գործունեությունը և այդ գործունեության արդյունքները:

Արդի աստվածաբանության փորձարարական ձևերը ձգտում են բացատրել (մեկնել) Աստվածաշնչի այս կամ այն տողը՝ առանձնացնելով ընդհանուր գրությունից: Դրանից է առաջանում սուր պայքարը աստվածաբանության (ճշգրիտ առումով) և բնական գիտությունների:

Հավատքը արարչագործությամբ անհրապական չէ, այն միշտ էական է և ճշմարտացի, այն ամենից բանականն է և ամենից առավելը՝ համեմատությամբ բոլոր տեսակ գիտությունների առաջ քաշած վարկածների:

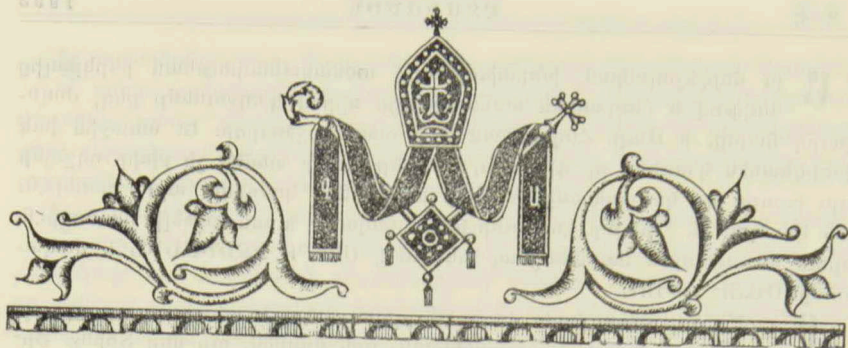
Արարչագործությունը արդյունքն է երկնային բանականության խոսքերի, կատարված իրողությունը «Իր»-էությունների և «ան»-տեսանելիների:

Աստվածաշունչը եղել և մնում է ճշմարիտ լույսը: Մենք չենք կարող թաքցնել մեր հավատքը արարչագործությունից դուրս, վասնզի արարչագործությունը երկնային Ուժի, Արա նախախնամության, գալիք թագավորության համապարփակ միությունն է:

Արդ, Աստված արարիչն է ամենայն ինչի, և Տերը ամենայնի, որին մենք աղոթում ենք:

Այդ նշանակում է, որ ազատությունն ու սերը, հավատքն ու հույսը անգոր գաղափարներ չեն, այլ իրական և հիմնական ուժերը արարչագործության, որից պարտադրված աղաղակում ենք. «հաստատվե՛ք ի մի Աստուած... արարիչն երկնի և երկրի և ի մի Տեր, Յիսուս Քրիստոս...»:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿՈՆԴԱԿԸ

**ԳԱՐԵԳԻՆ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ,
ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ
ՍԶԳԻՍ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ ԱԹՈՌՈՑ
ԱՅՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ
ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒԼԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ**

ՔՐԻՍՏՈՍԱԽԱՆԴ ՍԻՐՈՑ ՈՂԶՈՅՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ՝
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ, ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆՅ
ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԻՄԱՅ ԵՒ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՑ,
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ
ՍԱՐԿԱԽԱԳԱՅ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՑ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՑ ԵՒ ՊԱՇՏՏՈՆԷԻՑ ԵՒ
ՍԻՐԵՑԵԱԼ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՒԱՏԱՅԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Տ օմ է այսօր Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի, Մայր Տաճարիս
Եկեղեցւոյս Հայաստանեայց, հաստատեալ ի վերայ հիման սրբոց
Առաքելոցն Թադէոսի և Բարթողիմէոսի, լուսաճն կերպաւորեալ երկնակա-
մար տեպեամբն Հօրն մերոյ հաւատոյ՝ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաորչի և հռչա-
կեալ որպէս կրօն ազգիս Հայոց հրամանաւ արքային մերոյ Մեծին Տրդա-
տայ քաջազնի և հաւատացեալի:

Ի մաստալից գուգորդութեամբ՝ ընտրեցինք այս ամօնը իբրև առիթ և
թուական Մեր Հայրապետական անդրանիկ կոնդակին: Այս օրը
Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի հիմնադրման հրաշագան դրուագին վերակենդա-
նացման պահն է ողջ հայութեան գիտակցութեան և կեանքին մէջ:

Այս ներշնչողական, խորախորհուրդ տօնակատարության բերկրալից առիթով և հայրական ամենաքաղցր սիրով կ'ողջունենք քեզ, ժողովուրդ հայոց, ի Մայր Հայաստան և ի ծագս աշխարհի: Եւ առաջին իսկ վայրկեանէն կ'ուզենք որ գիտնաս, որ Մեր տկար անձէն չի բխիր ողջոյնի այս խօսքը որ կը փոխանցուի քեզի անդրանիկ կոնդակի այս բաւերէն: Ան կու գայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ամենայաղօ և անյաղօթի հաւատքէն, որուն խտացեալ և մարմնացեալ անունն է ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ և մականունը՝ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ:

Բացէ՛ք ձեր ընկալման հոգեղէն զգայարանքը և պիտի զգաք որ այս խօսքը կու գայ ձեզի սրբանաճանչ այն վայրէն, ուր մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի շնորհաձիր և հրաշագործ ձեռքը ոսկի ոունակով բախեց և օրհնեց Հայոց հողը, ուր երկնքի և երկրի սուրբ համբոյրը դրոշմուեցաւ որպէս հիմնախարխալը սուրբ եկեղեցոյ գոյատման իբրև սեփական եկեղեցին Հայաստան աշխարհիս, հայրենի պետութեան և հայկազեան ազգիս:

«Տորոհուրդ մե՛ծ և սբանշխի...»

որ մշտագնաց և տիրական ներգործութեամբ կնքեց և շնչաւորեց ողջ պատմութիւնը հայոց, անցնող տասնեօթ դարերու ընթացքին, և կը դրոշմէ ու կ'ողեշնչէ այսօր, ու ապանովաբար պիտի կերպաւորէ ու հոգեզարդէ ապագային գալիք բոլոր դարերը հայ ժողովուրդի յանժազանց կեանքին:

Խոնարհական ծնրադրութեամբ փառք կու տանք Ամենախնամ Աստուծոյ, որ Սուրբ Էջմիածինը և անոր խորհուրդն ու հոգեւանդն և ազգաշէն ներգործութիւնը կենդանի պահեց հայոց եկեղեցոյ և հայ ժողովուրդի հոգեխառնութեան, բարեպաշտութեան և ազգային գիտակցութեան ու կեանքին մէջ, մեր հայրենի Հայաստան աշխարհէն մինչև համայն աշխարհի չորս ծագերը, ուր հայ մարդիկ ապրեցան ու կ'ապրին:

Անցնող տասնեօթ դարերուն, Ս. Էջմիածնի ձայնը հնչեց հարիւր երեսուն Հայրապետներու աղօթքով, խօսքով ու գիրով, այցելութեամբ և հանդիպմամբ: Այսօր այդ ձայնը կը հնչէ Մեր խոնարհ անձին մէջէն, որպէս հարիւր երեսուն մէկերորդը այն աստուածահաճոյ և ազգընտիր Հայրապետներու շղթային օղակներուն, որոնք տիւ և գիշեր իրենց կեանքը վերածեցին իւղ-արցունքի Լուսաւորչի կանթեղին լոյսը անմար և մշտարժարծ ու շողարձակ պահելու համար հայ ժողովուրդի կեանքի ճանապարհներուն որպէս ճրագ ուղեցոյց:

Սեր խօսքը կ'ողղենք նախ մեր Ա. Եկեղեցոյ Նոյիրապետական Աթոռներուն և անոնց գահակալներուն՝ Մեր սիրեցեալ հոգևոր եղբայրներուն:

— **Ս**եծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան դարաւոր Ա. Աթոռին, որ եղաւ Մեր հոգևոր սնուցման և կազմաւորման վառ օճախը, որուն Միաբանական Ուխտին սպասաւորը եղանք քառասուն չորս տարիներ, որուն գահակալը ըլլալու պատիւին Աստուած արժանի ըլլաւ զՄեզ տասնեօթ տարիներ շարունակ, և որուն հանդէպ կը տածենք հոգեկան կապուածութեան ամենաշեղծ զգացումներ:

— **Ե**րուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան պատկառելի Աթոռին, անոր գահակալին, քրիստոսակոյս սրբատեղեաց աղօթալից պահպանման ու մեր եկեղեցոյ հոգևոր ժառանգութեան զարգացման նուիրում Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, որուն հանդէպ միշտ ունեցած ենք խոր սէր և յարգանք ու բարձր գնահատանք:

— **Կ** ոստանդնուպոլսոյ Հայոց Պատրիարքութեան պատմական Աթոռին, անոր գահակալին, հոգևորական դասուն և Ազգային-Եկեղեցական Ժողովոց, որոնց հանդէպ միշտ ցուցաբերած ենք սիրոյ և համակրանքի ջերմ վերաբերում բարձրօրէն արժէքատրելով անոնց կապումութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցոյ կենդանի աւանդութեանց:

Կ ը հաւատանք, որ անցեալին մեր Եկեղեցոյ նուիրապետական Աթոռներուն կատարած մեծ դերը առաւել պողաբերութեամբ պիտի շարունակուի Հայ ժողովուրդի վերածաղկեալ կեանքի ներկայ այս շրջանին, որ այնքան ճակատագրական նշանակութիւն ունի մեր արդի պատմութեան առողջ կերտման և ապագայի զարգացման համար: Հարկ ի վերայ մեր կայ, որ Հայ ժողովուրդի պատմական կեանքին մէջ շրջադարձային կարևորութիւն ունեցող այս օրերուն գործենք որպէս մէկ Եկեղեցի, որովհետև ե՛նք մէկ Եկեղեցի, ընդ հոգևոր վերին գլխաւորութեամբ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան և ներդաշնակ լծակցութեամբ մեր նուիրապետական Աթոռներուն: Միայն այդ գործելակերպով է որ պիտի առատ պողաբերութեամբ պսակուի մեր Առաքելական Մայր Եկեղեցոյ ընդհանրական առաքելութիւնը և միայն այդ գործընթացով է որ վարկ պիտի շահինք յաշս ողջ քրիստոնէական աշխարհին, բոլոր քոյր եկեղեցիներուն և համայն մարդկութեան, անոնց ընծայելով մեր Ս. Եկեղեցոյ կենսունակ բաժինը համաքրիստոնէական միութեան և եղբայրութեան վերստնոյծմի Քրիստոսեան հրամայականին ներքև:

Մ Եր առջև անշեղանդելիօրէն դրուած է Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան որպէս պետական կրօն հռչակման կամ մեր եկեղեցոյ կազմակերպական, պաշտօնական հիմնադրութեան 1700-ամեակի տօնակատարութեան համագգական պարտաւորութիւնը:

Մ Եր երջանկայիշատակ նախորդին՝ հանգուցեալ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի օրով և միասնական որոշումովը Հայաստանեայց Եկեղեցոյ նուիրապետական Աթոռներու գահակալներուն, արդէն ծրագրուած է որպէս մէկ Եկեղեցի անոր արժանաւայել պանծացման համար յատուկ համակարգ, որուն գործադրութեանը պէտք է լծուինք անյապաղ: Ահա ոսկեղէն ճանապարհ մը մեր Եկեղեցոյ միութեան զօրացման և մեր Եկեղեցոյ առաքելութեան լիակատար արժեւորման, որով միայն կրնանք նոր պայծառութիւն ընծայել մեր նորոգեալ ժողովուրդին և մեր նոր պետականութեան մշտագնաց յառնջդիմութեան հեռանկարով, ի Մայր Հայաստան և յարտաաւանդան:

Մ Եր սրտի ջերմ խօսքը ու հայրական սիրոյ ողջոյնը Մայր Աթոռոյ համայն եպիսկոպոսական դասուն, վարդապետաց, քահանայից, սարկաւազաց, ուխտի մանկանց Եկեղեցոյ, բոլոր այն ապաստարներուն, որոնք Աստուծոյ կոչման և ձեռնադրութեան ու օծման շնորհագործ զօրութեամբ կանչուած են միասնական Սուրբ Երրորդութեան թարգմանը ըլլալու երկրի վրայ, և հայ ժողովուրդի գաւակներուն մօտ:

Ս Իրելիք, հոգևորականներուս կեանքն է ճշմարիտ և կենդանի թարգմանութիւնը Քրիստոսի սուրբ Աւետարանին, ինչպէս մեր Տէրը ինք ըսաւ իրեն համար. «Ե՛ս եմ ճանապարհն, ճշմարտութիւն և կեանք»: (ՅՈՎ. Ը. Ժ. 6), «Որ ետեսն գիս՝ ետես զՀայրն»: (ՅՈՎ. Ը, Ժ. 9): Քրիստոսի Աւետարանը գիր չէ՛. գիրէն առաջ, գիրէն վեր և գիրէն ետք՝ կեանք է, ապրումն՝ կեանք մարդոց ապրած կեանքին մէջ: «Ես եկի զի զկեանս ունիցին, և առաւել ևս ունիցին» (ՅՈՎ. Ը. Ժ. 10): Հոգևորականներուս կեանքը՝ աղօթքով թաթաւուն և անձնուիրական, ինքնագոհաբերական գործով ճառագայ-

թուն՝ ժողովուրդին կողմէ ընկալելի Քրիստոսի հաւատալիութեան ամենէն հաղորդական և ազդուական գրասականն է: Աւետարանի քարոզութիւնը կեանքէն կը բխի, Յիսուսի՝ կեանքէն, և կ'անցնի մե'ր կեանքերու մէջէն, փոխանցուելու համար ժողովուրդի կեանքին: **«Առնել և ուսուցանել»:** Այս է Քրիստոսեան իսկատիպ ոճը Աւետարանի քարոզութեան և քրիստոնէական հաւատքի կենսատրման մեր առօրեայ կեանքին մէջ: Տարբեր չի կըրնար ըլլալ մեր՝ Քրիստոսի սպասարկող հոգևորականներու ոճը: Երբեք չմոռնանք մեր Տիրոջ խօսքը, **«որ արասցէ և ուսուցէ՛ մա մեծ կոչեացի յարքայութեան երկնից»** (ՄԱՏԹ. Ե. 19): Ինչպէս Ս. Առաքեալը կը պատուիրէ. **«Օրինակ լինիշիր հաւատացելոց բանիւք, գնացիւք, սիրով, հաւատովք, սրբութեամբ»** (Ա. Տիմ. Դ. 12):

Ատմութեան վկայութեամբ կը հաւատանք մաև որ մեր Սուրբ Հայրերուն ընդհանուր և տիրական ոճն ալ այդ եղաւ անցնող դարերուն: Այլապէս, մեր ազգին համար քրիստոնէութիւնը չէր կրնար ըլլալ այն կենդանի հաւատքը որ լիցքաւորեց և ուղղեց հայութեան կեանքը անցնող շուրջ երկու հազարամեակներուն, և առանց որուն՝ մահուան փորձութենէն տուականապէս յաճախած հայութեան կեանքին ստեղծագործականօրէն շարունակումը անկարելի ու անբացատրելի պիտի ըլար:

Սենք հոգևորականներս՝ պիտի կարենա՞նք հանգիստ խիղճով Աստուծոյ ժողովուրդին առջև կանգնիլ և անկեղծօրէն ըսել. **«որ ետես զմեզ՝ ետես զՔրիստոս»** և աւելցնել. **«և ետես զհարս մեր և զվարս մոցա»:** Աղօթք, անձնական և հասարակաց, հաղորդութիւն ընդ Աստուծոյ և գործ ժողովրդանուէր որպէս բնական ճառագայթումը առաջինին: Ահա՛ մեր ինքնութեան և արժանիքին ճշգրիտ սահմանումը: Հոգևորականը կամուրջն է ընդմէջ աղօթքին և գործին, որ հաւատացեալները կը տանի **«ի խաւարէ ի լոյս, ի մահուանէ ի կեանս, յապականութենէ յանապականութիւն, յանգիստութենէ ի գիտութիւն ճշմարտութեան իւրոյ»** (ԺԱՄԱԳԻՐՔ):

Դա՛րձ դէպի մեր ինքնութեան հարազատութիւնը: Այդու միայն կըրնանք յաջողիլ վերանորոգութեան շունչը ապրիլ՝ զայն մեր ժողովուրդին մէջ տարածելէ առաջ և տարածելու համար:

Աղջոյնի մեր խօսքը կ'ողղենք Մայր Աթոռոյ բոլոր թեմերուն, անոնց Առաջնորդներուն և ազգային-եկեղեցական ժողովականաց, հոգևորական թէ աշխարհական: Դո՛ւք էք շառաիղները Մայր Աթոռիս յայլեայլ տեղիս ի Հայաստան երկիրն մեր հայրենի և ի ծագս աշխարհի, առ ցրուեալ մանկունս Եկեղեցոյս Հայաստանեայց: Դուք էք այն անձերն ու մարմինները, որոնք ժողովուրդի կամքով և եկեղեցական իշխանութեան տնօրինութեամբ կոչուած են պատասխանատու դերակատարութեամբ յառաջ տանիլ մեր Եկեղեցոյ փրկարար սպասարորութիւնը կրօնական, դաստիարակչական, մշակութային, բարեսիրական, ազգային, ընկերային, և համայնական կեանքի ալ բնագաւառներուն մէջ:

Անահման սիրով և բարձրագոյն աստիճանի արժեքորումով կը գնահատենք ձեր սպասարկութիւնները մեր սուրբ Եկեղեցիին և ազգին, որոնք յաճախ առնուած են և ի գործ կը դրուին կամաւոր ծառայութեան սքանչելի ոգիով, որ ինքնին սիրոյ և հոգեկան կապուածութեան ամենէն իրական և վաւերական բարացուցիչ արտայայտութիւնն է: Անխտրական ոգիով, անվհատելի յարատևութեամբ, անճահանջ ընթացքով, յառաջադիմական մերտումով շարունակեցէ՛ք ձեր ծառայութիւնները թեմական վերին

մարմիններէն սկսեալ մինչև ծխական խորհուրդներու, հոգաբարձութիւններու, կանանց և երիտասարդաց կազմակերպութիւններու, քարտիրական միութիւններու մակարդակը ի վայելումն ձեր պաշտելի ժողովուրդին և ի պայծառութիւն ձեր զինուորեալ Եկեղեցիին:

Կ ոչ կ'ողդենք մեր բոլոր աշխարհիկ կազմակերպութիւններուն և անհատ ազգայիններուն, կեանքի բոլոր ասպարէզներուն մէջ, կրթական մշակներուն, մշակութային սպասարներուն, մտաւորականներուն, գրողներուն, արուեստագէտներուն, մամուլի ծառայողներուն, քաղաքաբնակներուն, շինականներուն, արհեստավարներուն, պաշտօնականներուն, տնտեսագէտներուն, ճարտարարուեստի մասնագէտներուն, վաճառականներուն, զինուորականներուն, արանց և կանանց, հրաւիրելով զիրենք աշխատունակ ստեղծագործականութեամբ արժեցնելու իրենց կեանքը և իրենց քրտինքը խստնելու նաև Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, հայ ժողովուրդին, իրենց ապրած երկիրներու պետութիւններուն, մեր հայրենիքին, անոր անկախ Հանրապետութեան հասարակաց կեանքին: Թող մասնակցութեան, յանձնառութեան և բարերարութեան հոգին ծաղկի ձեր բոլորին մէջ, որովհետև անո՛վ պիտի արժեքած ըլլաք Աստուծոյ ձեզի՝ տուած բարիքները:

Զ աւակներ հայոց ազգի, դիտեցէ՛ք ձեր շուրջը: Ողջ աշխարհի մէջ ներկայիս յստակօրէն նշմարելի են կրօնական վերաթնդութեան նշանները, որոնք օրէ օր աւելի լոյս կը զգենուն և կը դառնան առաւել տարածուն և ազդեցիկ: Բոլորդ ալ լաւ գիտէք, որ Հայ ժողովուրդի կեանքի շաղկաւածքին մէջ քրիստոնէական կրօնը եղած է այն, ինչ որ է արիւնը մարդկային մարմնին մէջ: Առատացուցէ՛ք այդ առողջ արիւնը որպէսզի մեր ազգային կեանքին մէջ ան դառնայ կենդանացուցիչ և բարեփոխիչ ոյժ: Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բարեկարգութիւնը կամ բարեկործանը ներքին կենսունակութեան, հոգևոր վերընձիւղման և բեղմնալից գործօնութեան հետ է առնչուած և անով պայմանաւոր և իրականանալի: Ան աւելի կ'ապուած է մեր ապրումներու և վերաբերումներու ներքին վաւերականութեան, աստուածատիպ պատկերի վերականգնման հետ քան արտաքին ձևերու և ձևաւորումներու փոփոխութեան հետ:

Ս ենք որպէս եպիսկոպոսապետ, թէ՛ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Անթիլիասի Մայր Տաճարին մէջ Մեր Կաթողիկոսական օծման առիթով և թէ՛ որպէս Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մեր ընտրութեան և գահակալութեան առիթով ի Ս. Էջմիածին, ուխտ կատարեցինք առաջի Աստուծոյ և առաջի հաւատացեալ ժողովրդեան «յանձն առնուլ զպաշտօնս զայս եպիսկոպոսապետութեան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, և բոլորապատու նոյրմամբ ընծայել զանձն իմ յանվթար կատարումն աստուածադիր օրինաց և կաթողիկոսական պարտոց, և առաջնորդել ազգիս Հայոց ըստ ուղղափառ վարդապետութեան քրիստոսական կրօնից, ըստ մերոյս Եկեղեցւոյ դասանութեան և ըստ Հայրապետական կարգաց և կանոնաց Աստուածպաշտութեան, անստերիւր և անխտոր ընթանալով յամենայնի ընդ լուսաշափոհ հետս գնացից արժանաժառանգ յաջորդաց սրբոց առաքելոցն Թադէոսի և Բարթողիմէոսի և սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի երկրորդ Լուսաւորչի»:

Հ այստանեայց Եկեղեցւոյ և հայ ազգի ամրութեան ու ստեղծագործական կենսընթացին մայր աղբիւրը մեր դարաշունչ սուրբ աւանդութիւնն է, Քրիստոսէն ժառանգուած և հպարտեան կեանքով կերպաւորուած, մեկնաբանուած ու գունատորուած: Այդ աւանդութիւնը սլէտք է ամուր և ան-

խախտ պահել Պօղոս Առաքելի այնքան յստակ և պարտաւորիչ ցուցմունքներուն համաձայն (Բ. ԹԵՍ. Բ. 14, Ա. ԿՈՐՆԹ. ԺԲ. 11, Բ. ՏԻՄ. Բ. 2):

Անկանօրէն աւանդութիւնը քարացած սովորութիւններու ընդարմացած ձևականութիւններու գոմարը չէ, այլ վստ ապրումով մշտանորոգ և կենսունակ ընդառաջումը Աստուծոյ կամքին և Քրիստոսի պատգամին, որ մեր հայրերու շունչով է կենսատրուած և պատմութեան մէջէն է աճած, բայց պատմութեամբ չէ սահմանափակուած: Մեր եկեղեցոյ և ազգի տոկոնութեան ամրակոտ խարիսխ և մշտաբոլս աւիշ ընծայող ենթահողմ է ան, որ կը կազմէ մեր ինքնութեան պահպանման գրասկանը, մանաւանդ այս ժամանակներուն երբ մարդկային ընդհանուր կեանքին մէջ կը տեսնենք այնքան անմարդկայնացող, մակերեսայնացող, ապակրօնականացող և ապա-ազգայնացող բարքեր ու կենցաղակերպեր, որոնք ստուեր կը քերեն մեր քրիստոնէական հաւատքով և հայկական հոգիով թրծուած ազգային ինքնութեան ջիւնը ու պայծառ պատկերին վրայ:

Այսատանեայց Եկեղեցոյ ներքին վերակենսաւորման և հոգևոր ու ազգային վերազարթօնքի ու վերածաղկումի հրամայականը մեր առջև կայ որպէս առաջնահերթ պարտաւորութիւն: Աւետարանի ճշմարտութեանց, հոգևոր արժէքներուն, կեանքի բարոյական սկզբունքներուն քաղաքութեան աշխուժացումը, Հայաստանեայց Եկեղեցոյ ծիսական այնքան հարուստ աւանդութեան ժողովրդամերձ դառնալու անցեւորած գլխի անհրաժեշտութիւնը, գրականութեան և հաղորդակցութեան այլ միջոցներով քրիստոնէական հաւատքի և հայ եկեղեցական աւանդութեանց թարմ վերաշնչաւորումը և տարածումը, բարեսիրական և գործնական աշխատանքի ազդու միջոցներու ստեղծումը և այլ յարակից բազում բնագաւառներ և գործունէութեան ուղիներ և եղանակներ կարիքն ունին պատրաստուած մո'ր հոգևորական ապաստարներու ընտիր հոյներու, որոնք պէտք է ըլլան ճառագայթարձակումը երկնային Լոյսին և մեր հայրերու շունչին: Մայր Աթոռի առաքելութեան ալլազան և իրերալրացուցիչ բնագաւառներ, որոնք անցեւորած գլխի պարտաւորութեանց առջև կը դնեն մեր Սուրբ եկեղեցին: Կոչ կ'ուղղենք մեր երիտասարդ սերունդի զաւակներուն որ բացուիլ գիտնան հոգևոր ապրումներուն և հաղորդ ըլլան հոգեկան արժէքներուն, որպէսզի զգայուն և ատակ դառնան աստուածային կոչումին որ Ա. Հոգւոյն ներգործութեամբը կը լածի մեր շուրջ և մեր մէջ: Գիտնանք զայն լսել և խոնարհաբար ու արիաբար անոր ընդառաջել:

Երաճնդեան և վերազարթօնքի համազգական շարժումի այս օրերուն, մեր աղօթքին ու մտածումին պաքը կ'ուղղենք ու կը սկետենք մեր հայրենիքին վրայ, որ ահա չորս տարիներէ ի վեր Աստուծոյ օրհնութեամբ և հայ ժողովուրդի տքնաթաթաւ, տաժանագին և հերոսական ջանքերովը մտած է մեր ճամբու մէջ, որ ազատութեան և անկախութեան ճամբան է ժողովուրդի ինքնիշխան կամքով որոշելի և ընթանալի: Երջանիկ ենք որ կաթողիկոս ընտրութեանց մեր ազատ ու անկախ Հայաստանի մեր Հանրապետութեան օրով: Անհուն սիրով և անսահման մոլորումի և ինքնընծայական զոհաբերութեամբ ու խոր յարգանքի զգացումներով կ'ողջունենք մեր այս մեր ու պայծառ թուականն հալոց արդի պատմութեան և կը մնանք ամբողջականօրէն զօրավիզ անոր ամրացման և զարգացման:

Այդպիսով սիրով կ'ողջունենք մեր պետութեան բոլոր սպասարկերի ազգընտիր և վսեմաշուք Նախագահէն սկսեալ մինչև Գերագոյն Խորհուրդի անդամները, Կառավարական կազմը, բանակն ու բոլոր պաշ-

տօնեաները գնահատելով իրենց նուիրումը այս ամենադժուարին և նակատագրական օրերու պայմաններուն տակ, և սպասելով որ կոչումի, ազգասիրութեան ու հայրենաշինութեան լայնախոհ, անշահախնդիր և անձնագոհական զգացումներով ու վերաբերումով առաել ևս արմատաւորուի և անխախտելիօրէն ամրանայ ձեռք բերուած անկախութիւնը և ժողովուրդին կեանքը զարգանայ բնականոն կեանքի պայմաններու ստեղծմով հայրենիքին մէջ, ողջ հայութեան լիանուէր ու անվերապահ մասնակցութեամբ:

Զ մոռնանք երբեք, որ մահաւախութեան ցեղասպանութեան կրակէն ենք դուրս եկած և ութսուն տարիներու վերապրումի կամքով ենք գրանուած: Չմոռնանք, որ այսօր Արցախի հայութեան արդար գոյապայքարը մեր բոլորի նախանձախնդրութեան և զօրակցութեան կարիքն ունի: Չմոռնանք, որ մեր ժողովուրդի արդար իրաւունքներու հետապնդումը կը մնայ մեր նահատակներու անժամանցելի կտակը: Եւ այս բոլորին սիրոյն մեր ՎՊԳ-ային ինքնութեան արժանապատւութեան զօրացումը մեր հասարակաց և նուիրական պարտքն է:

Ի դարու այս վերջին տարիներուն առաել ևս շեշտ կարևորութիւն է ստացած քրիստոնէական եկեղեցւոյ միութեան որոնումի և համայն եկեղեցիներու կեանքին մէջ անոր վերակենսաւորման կարիքը:

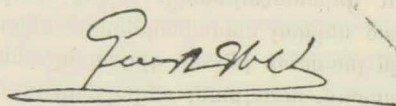
Ա մեանայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը կոչուած է նոր և ուժգին թափ տալու միջեկեղեցական յարաբերութեանց այն բոլոր ջանքերուն, որոնցմով կարելի պիտի ըլլայ կենդանի հաղորդակցութեան մէջ ըլլալ քրիստոնէական միւս եկեղեցիներուն հետ և աւելի լայն ու գործնական դերակատարութեամբ մասնակից դառնալ քրիստոնէական միութեան համար աշխատող միջեկեղեցական շարժումներու և կազմակերպութիւններու ու հաստատութիւններու գործունէութեանց: Արագ հաղորդակցութեան միջոցներով յատկանշուած ներկայ ժամանակներուն՝ մեկուսացում և կղզիացում կրնան լանգիլ միայն լճացումի ինչ որ դիրքաւ կը բանայ ճամբան որ կը տանի դէպի աղքատացում, ուժալքում, ընդարմացում: Մեր սուրբ եկեղեցին իր հնադարեան ճոխ աւանդութեամբ մաս կը կազմէ այն կեանքին, որ Քրիստոսի «խորհրդական մարմնոյն» ներգործութիւնն է ի մէջ ժամանակի և ի վերայ երկրի: Մեր սուրբ եկեղեցին կարիքն ունի այլ եկեղեցիներու հետ սերտ յարաբերութեամբ անոնց փորձառութեանց դրական կողմերը առնելու որպէս գրգիռ և մղում, և՛ փոխադարձաբար՝ իրեն յատուկ հոգևոր, ծխական, աստուածաբանական և եկեղեցական ու մշակութային ժառանգութիւնները բաժնելու այլ քրիստոնէական եկեղեցիներուն հետ:

Ա հա, կանգնած երկրորդ հազարամեակի վերջալոյսի և երրորդ հազարամեակի արշալոյսի միախառնման հանգրուանին, Հայրապետական այսու Կոնդակաւ կը հրախիւնէք ձեզ բոլորդ անխոր, հայ ժողովուրդի: զաւակներ, որ պատրաստէք ձեր անձերը որպէս ընդունարան շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ: Վերստին ու մշտանորոգ ծննդեան պէտք ունինք բոլորս: Այդ վերածնունդը Սուրբ Հոգւոյն ներգործութեամբ տեղի կ'ունենայ: «Պարտ է ձեզ ծնանել վերստին: Զի հողմ ուր կամի շնչէ, և զձայն նորա լսես, այլ ոչ գիտես ուստի՞ գալ կամ յո՞ երթայ, տյնպէս և ամենայն ծնեալն ի Հոգւոյն» (ՅՈՎՀ. Գ. 8): Այո, մենք չենք գիտեր, չենք կրնար գիտնալ ո՞ր կ'երթանք որպէս վերածննալ մարդ: Դա Աստուծոյ գործն է: Մերինը՝ ընդառաջման պարտքն է: Բայց քաջ գիտենք, որ Աստուծոյ գիտցածը և ըրածը մեր բարիքն է միայն, թէ՛ անհատական և թէ՛ հաւաքական մեր գոյութեան

բարօրությունը, որ երկնքի արքայությունն է «ի ներքս ի մեզ», գերագոյն և անգերազանցելի երջանկության ակզքնաղբիւրը:

Այդ գոյալիճակը, ապրելու եղանակը Աստուած Ի՛նք ցոյց տուած է մեզի Իր Միածին Որդւոյն մարդեղութեամբը, Ա. Հոգւոյն յարաշարժ ներգործութեամբը, Աւետարանին և Ա. Եկեղեցւոյ Ասանդութեան անընդմէջ կենսագործմամբը: Այդ գոյալիճակին փորձը ունեցած են և մեզի փոխանցած՝ մեր հայրերը անցնող երկու հազար տարիներու հետևողական հաւատարմութեան սխրագործութեամբը: Այդ գոյալիճակը Ա. Պօղոս Առաքեալի նկարագրած կեանքի այն պատկերն է, զոր կը գտնենք Գաղատացւոց ուղղած իր թուղթին մէջ. կենսալիճակ՝ որուն մէջ Ա. Հոգւոյն պտտողները կը տեսնելուն ջիհն յատկութեամբ և կը վայելուն լիագոյն գոհունակութեամբ: Ահա ոսկի շարքը Ա. Հոգւոյն պտտողներուն. «Սէր, ուրախութիւն, խաղաղութիւն, համբերութիւն, քաղցրութիւն, բարութիւն, հաւատք, հեգութիւն, ժովկալութիւն» (ԳԱՂ. Ե. 22—23): Երբ այս առաքինագործ ոյժերը կեանքի վերածուին՝ կեանքը կ'ըլլայ իմաստալի, բերկրալի, յաթեանակ ի վերայ մահուան և ճանապարհ յախտեանականութեան: Երբ այս հոգեկան ոյժերը տիրեն մեր կեանքին մէջ՝ այն ատեն մեր գոյութիւնը որպէս մարդ. որպէս ազգ, որպէս եկեղեցի և որպէս պետութիւն՝ կը դառնայ ճշմարիտ և պերճախօս վկայութիւն Աստուծոյ փառքին, բարիք՝ մարդկութեան և պսակ պարծանաց հայրենաց մերոց Հայաստանեան:

Ընդհիմն Տեառն Աստուծոյ, Հօր և Որդւոյ և Սրբոյն Հոգւոյ և օրհնութիւն Սրբոյ Աջոյն Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսատուչին և լոյսն ի տեղուջէ իջման Որդւոյն միածնի եղիցին ընդ ձեզ ընդ ամենեսեանդ. ամեն:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուաւ կոնդակս ի 18-ն Յունիսի,

Յամի Տեառն 1995

և ի թուին Հայոց ՌԵՆԵՐ

ի Մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի

ի Տօնի կաթողիկէ Սրբոյ Էջմիածնի

Հմր. 1 Ա/1

«ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆԸ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ Է»

**ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈԶԸ ՄԱՅՐ ՏԱԺԱՐՈՒՄ
ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՏՕՆԻՆ
(18 Յունիս 1995 թ.)**

Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. Ամեն:

**«Եկալք շինեցուք սուրբ գխորանն լուսոյ,
Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան աշխարհի»:**

«Եկէք շինենք լոյսի սուրբ խորանը, որովհետեւ սրանից ծագեց մեզ համար լոյսը Հայաստան աշխարհում»:

Այս օրը բացառիկ իմաստով օր է Հայաստանեայց Եկեղեցու համար մեր ողջ ժողովրդի կեանքում: Տօն է այսօր Կաթողիկէ Սրբոյ Էջմիածնի Մայր տաճարի: Ամեն մի հայ եկեղեցի իր անուան տօնախմբութիւնը ունի, եւ ինձ համար այս օրը ողջ հայութեան, ամբողջ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Մայր տաճարը եղող Սուրբ Էջմիածնի տօնն է: Նրա գաղափարի վերականգնանացումն է մեր մէջ, նրա խորհրդի ծաղկումը եւ մեր կեանքում նրա կատարելիք յեղափոխիչ դերի՝ խմբումի, պայծառակերպութեան օրն է այս օրը:

«Եկալք շինեցուք սուրբ գխորանն լուսոյ»:

Եւ այս պահին այս խորանի վրա երեսակայութեամբ մտաբերում եմ, թէ քանի հարիւր հազար անգամներ այս բառերը հնչեցին հայ ժողովրդի գաւակների շրթներից, քանի՜-քանի՜ անգամներ այս բառերը արձագանքեցին Հայաստանեայց Եկեղեցիների կամարների ներքեւ, քանի՜-քանի՜ անգամներ այս բառերն արտասանուեցին եւ կրկին հնչում են այսօր հայ կրթական յարկերի ներքեւ, մշակութային սրահների բեմերից, ընտանեկան յարկերի տակ. «Եկալք շինեցուք սուրբ գխորանն լուսոյ, քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան աշխարհի»:

Այսօր, սակայն, եկէք մեր մտածումները, մեր սպրումները սեւեռեմք այս բառերի վրա, որովհետեւ խօսքեր, որոնք յաճախ ասում են, յաճախակիօրէն կրկնում են առհասարակ, կորցնում են իրենց իմաստի թարմութիւնը՝ կրկնողութեամբ հոգեբանական ազդեցութեամբ մերթնէ։ Այսպէս յաճախ «Հայր մեր» ենք ասում գրեթէ մեքենաբար՝ առանց այդ բառերից իրաբանչիւրի իմաստին անդրադառնալու։

Հարց տանք այսօր, ի՞նչ է մշակակում լոյսի խորամ։ Եթէ մեզ համար Սուրբ Էջմիածինը լոյսի խորամ է, խորամ բառի այն իմաստով, որ առհասարակ մարդիկ գործածում են, այսինքն մարմարէ կամ քարէ շինուած այն կառույցը, որի վրայ դնում ենք աշտամակը, ճածանը, որի առաջ խոնկ ենք ծխում, մոմ ենք վառում, այդ միջոցով՝ մի խորամն է, որ պիտի շինենք։ Խորամը լոյսի՝ մարդը ի՞նքն է։ Լոյսի բնակարանը մեր միտքն է, մեր սիրտն է, մեր հոգին է։ Եւ լոյսի տարածմամբ դաւտը մեր կեանքն է։ Երբ արագամ շարականագիրն ասում է, թէ լոյսի խորամը մենք պիտի շինենք, եւ այսօր այդ խօսքի մէջ երեւակայում եմ մրան, այդ հայ հոգեւորականին, ում այդ խորամի շինութեան որպէս ճարտարապետ պատկերացնում է Աստուած Ինքն։

Խորամը լոյսի՝ լոյսը ի՞նքն է, որ ստեղծում է Աստուած։ «Եւ Լոյս յաշխարհ եկի»,—ասում է մեր Տէրը՝ Յիսուս Քրիստոս։ Ժարտարապետը Սուրբ Էջմիածնի այս խորամի Աստուած Ինքն է՝ Իր Միածին Որդւոյն միջոցաւ։ Եւ մենք՝ մարդիկ, եթէ հրաւիրում ենք այսօր շինելու սուրբ խորամը, ինձ համար մշակակում է, որ մենք հրաւիրում ենք այսօր կառուցուելու այդ խորամով և ոչ թէ կառուցելու խորամը։ Երբ մենք դառնանք մասնակից Աստծուն, դառնանք գործակից Աստծուն, այն ատեն է, որ կարող ենք ասել «Եկայք շինեացուք սուրբ գլխորամն լուսոյ»։ Այլապէս մենք, իրեւ մարդ Էակներ, չենք կարող Աստծու լոյսի խորամը շինել։ Լոյսը Ինքն կը շինի Իր խորամը մեր մէջ։ Եւ պատկերացնում եմ այն արուեստագէտին, բանաստեղծին, երաժշտին, քանդակագործին, որ երբ ստեղծագործում է, ապա նաեւ ստեղծագործում է իր ստեղծածով։ Երբ իր հոգին ճառագայթում է մարմարի մէջ, ձայների մէջ, բառերի մէջ, նա ինքն իրեն է արտայայտում, եւ իր արտայայտութեամբ է, որ լինում է այն, ինչ որ է։ Մենք կարող ենք սուրբ խորամը շինել միայն այնպէս եւ այնքան, ինչքան որ մենք կարող ենք մասնակցել Աստծու շինարարութեան գործին, հոգեւոր շինութեան գործին։ Հարց եմ տալիս այսօր ձեզ եւ ամբողջ աշխարհի մեր հայ ժողովրդին, որ Սուրբ Էջմիածինն է դառնում իրեւ Մայր Աթոռ, քա՛ր է Էջմիածինը, հո՛ղ է Էջմիածինը։ Ոգի՛ է եւ ոգու ճառագայթումն է, որ միայն միջոց է մեզ հաւանում, այլապէս քարը քար կլինի առանց հոգու։

Եթէ երբեք մենք ուզենանք ճշմարտօրէն, ըստ էութեան բմբռնել Սուրբ Էջմիածնի իմաստը, այդ իմաստի գաղտնի բանալին հենց նոյն ինքն բառի մէջ է՝ **ԷՋ-ՄԻԱԾԻՆ**։ Եւ Էջմիածինը այնքան Էջմիածին է, որքան Միածնախօս է, որքան Քրիստոս այս կենտրոնից խօսում է մեր ժողովրդին։ Էջմիածինը միայն լոյսի բնակողը չէ, լոյսի ընկալողը չէ, այլ լոյսի ճառագայթումն է, լոյսի արձագանքողն է, լոյսի ցրացուցիչն է։ Երբ մեր ժողովուրդը Էջմիածին է ասում՝ գերիստոս է հասկանում, Աւետարանն է հասկանում եւ նրա ամենից արժանքնոյի գաւալին՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին, որի խոր վիրապից դուրս գալու տօնն էր երեկ՝ շաբաթ օր։

Եւ ո՞վ էր Գրիգոր Լուսաւորիչ։ դարձեալ եկէք բանանք մեր հոգիները այսօր՝ լսելու համար շարականի հոգեւից, Սուրբ Հոգւոյն ներգործութեամբ

գրուած քառերը, Գրիգոր Լուսաւորիչ «քմար քաղցրախօս աստուածային Հոգւոյն, յօրինեալ մարմնով եւ մատամբք հոգւոյն»: Լուսաւորիչ քմար մըն է քաղցրախօս, մուսգարամ մըն է հասաւորքի: Աստուծային Հոգին է, որ նրա կեանքի, նրա անձի, նրա գրածների, նրա գործերի միջից հառազգայութիւն է մեր կեանքում: Այսպէս Լուսաւորիչը ինչո՞ւ է Լուսաւորիչ, մա, որ կազմուած է մարմնով եւ հոգւոյն մասերով: Եւ եթէ երբեք մա իր հասաւորքի լոյսը դրեց այս կենտրոնում, այդ լոյսը այսօր մեր մէջ պիտի կենդանւանայ, եւ մենք նրանով պիտի լուսաւորուենք, որպէսզի մեր ժողովուրդը այս կենտրոնից լոյս ստանայ:

Հետեւաբար **Էջմիածինը հաստատութիւն լինելուց առաջ՝ առաքելութիւն է:** Այս քառերը ցանկանում եմ կրկնել, **Էջմիածինը անցեալի պատիւ, ներքող, գովք, պարծանք ու փառաբանման լինելուց անդին՝ առաքելութիւն է,** Աստծու թարգմանութիւնը, Աւետարանի քարոզութիւնը, մեր հայրերի սուրբ ստանդների կենդանի փոխանցումը մեր ժողովրդի գաւակներին: Այս է խորհուրդը Էջմիածնի: Եւ երբ մարդ հոգեղէմ աչքերով կը դիտի այս սրբափայրը, այն ատեն է, որ Աւետարանի քառերով «քարերը կը խօսեն»: Բայց եթէ երբեք առանց հասաւորքի, առանց հոգեկան լոյսի ներգործութեամբ, առանց հոգեկան հաղորդութեամբ մայի այս քարերին, այդ քարերը ի՞նչ տարբերութիւն ունեն ուրիշ քարերից: Այդ քարերը հասաւորքի, գաղափարի, հոգիի, մոլորման սպունգներ են, որոնցից մենք կենդանի շուրմ ենք խրմում Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանի, մեր հայրերի միջոցաւ մեզ փոխանցուած:

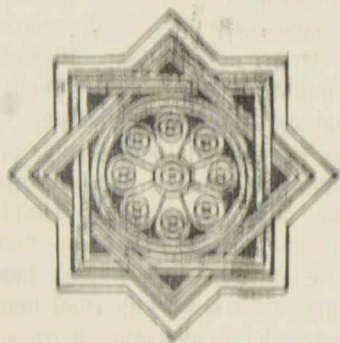
Էջմիածին՝... Երբ այս քառը ճնշում է հայ ժողովրդի շրթներին, ժողովուրդը ի՞նչ է պատկերացնում՝ քարե՞րը միայն: Պատկերացնում է այն սուրբ հայրերին, ովքեր այդ քարերի մէջ աղօթք են խառնել, հոգեկան ապրումներ են գետնել, իրենց կեանքն են այդ քարերի մէջ դրել: Էջմիածին, Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ նրանից յետոյ, ակնարկելով միազմ վերջին դարերին, անդացնում եմ, Մովսէս Տաթեւացի, Սիմեոն Երեւանցի, Գէորգ Դ Մեծագործ, Խրիմեան Հայրիկ, Վազգէն Կաթողիկոս, Կոմիտաս վարդապետ եւ երանելի, եռամեծ այն վարդապետները, ովքեր Էջմիածնին Աստծու լեզուն են խօսեցնել տուել իրենց լեզուների միջից, իրենց կեանքերի միջից:

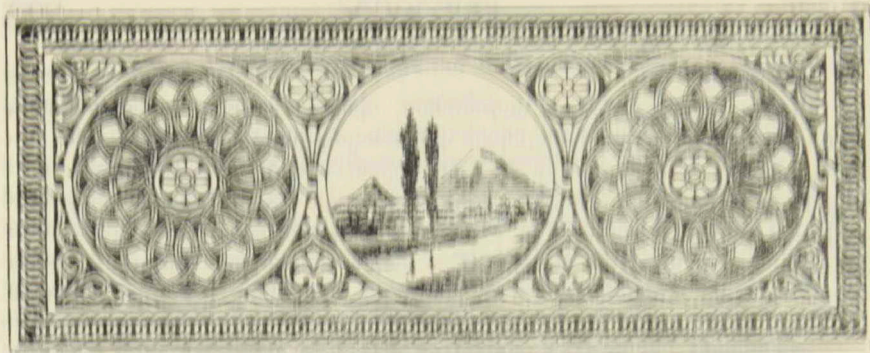
Եղբայրներ եւ քույրեր, մենք պէտք ունենք մարդկօրէն պատասխանելու աստուածային ձայնին, մենք պէտք ունենք ներքին ամբողջական հոգեփոխութեան՝ արժանի լինելու համար այս սուրբ Տաճարին, այս սրբազնագոյն ամուսին եւ իրրեւ հոգեւորականութիւն, եւ իրրեւ աշխարհական ազգայիններ Հայաստանում եւ կամ աշխարհի չորս կողմը ցրուած: Եթէ ունես ոսկի՝ փաշլեցրո՛ւ այն, թիթեղի մի՛ վերածիր, փոշի թող չտեսնի, կեղտ թող չտեսնի: Աստուած ոսկին է տուել՝ մենք նրա փա՛յը լինենք եւ ոչ թէ կեղտը կամ փոշին: Էջմիածինը ո՞՞ր է, բայց հոգի՛ պէտք է բլրաւ աղ ոյծը զգալու համար, պէտք է բացուել:

Այսօր իմ այս վկայութիւնը, չեմ ասում քարոզը, իմ այս հոգու խօսքը չեմ կարող փակել առանց բացելու ձեր աչքերի, ձեր հոգիների առաջ այն քառերը, որոնք գրուել են եւ պահպանուել մեր ժամագրքում: Եւ մենք իրրեւ ժամամուտ այդ աղօթքը ասում ենք, բա՛ց բանի՞ հոգի է այդ աղօթքն իմանում: Մնացել է գրքի մէջ: Այսօր գրքից դուրս եմ բերել եւ ձեր հոգիների մէջ արեւի լոյսի պէս եմ ցանկանում տարածել նրա ոսկիացնող քառերը: Թող այդ քառերը լինեն ձե՛ր քառերը, ձեր հոգո՛ւ կենդանութիւնը ապահովող ներքին հոգեկան ոյժերը:

«Տէր մեր և Փրկիչ Յիսուս Քրիստոս, որ աղօթքով Քո բազմաշարքար վրայի և մեր մաստայ մօր՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի միջնորդութեամբ, մեծ փառքով և Քո լուսնդէմներու բազմութեամբ երկնից իջար, ո՛վ Յիսուս, ի դաշուն Արարատեան ի յայտնութիւն փառու հօտին Քո ազգիս Հայոց: Եւ յատկապէս ցոյց տուիր Քո սէրն ու ողորմութիւնը մահնդէպ մեզ Քո աշխտեղ իջնելով: Եւ ոսկի ոտով բախեցիր անգոմղների խորքը և հալածեցիր սամգարամեաի բնակիչները, որտեղ Դու լուսանէ յօրինումով հրաշագործեցիր զՄայր Աթոռն զՍուրբ Էջմիածին և նրան վերածեցիր Քո աստուածային շնորհների անսպառելի շտեմարանի, նրան վերածեցիր ծնողի, դաստիարակի և մեր Հայաստանեայց բոլոր եկեղեցիների կատարելագործողի: Առդ, ո՛վ Տէր, պահեա զմա անարատ, մարտը և անաղուտ մեր բոլոր եկեղեցիների պաշտօնաւիպայութեան համար միմէն աշխարհի վերջը»: Ի՞նչ խորունկ աղօթք, ի՞նչ ներշափանցող ոյժ մեր հոգիների մէջ՝ մայր, ծնող, դաստիարակ, շտեմարան շնորհաց Սուրբ Էջմիածին: Իջի՛ր աշօր մեր մէջ, ինչպէս Միածին Որդին իջաւ Արարատեան դաշտի մէջ:

Այսօր մեր հոգեկան ներաշխարհով վերածուենք Արարատեան դաշտի, Էջմիածինը սխուի, տարբանայ, միանայ, ընդելուզուի մեր բոլորի հոգեկան ապրումների մէջ: Եւ սղդ ապրումներով փառք տանք Ամենակալ Աստծուն Հօր և Որդու և Հոգւոյն Սրբոյ, բախտեանս բախտեանց, Ամէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ՍՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԽՈՍՔՆ ՈՒ ԱՂԹՔԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐԸՆՏԻՐ
ՍԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ԱՌԱՋԻՆ ՆԻՍՏԻՆ
(27 Հուլիս 1995)

Վանաշուք Նախագահ Հայաստանի Հանրապետության,
Հարգարժան Նախագահ Ազգային Ժողովի քաջմամ միտի,
Մեծարգո անդամներ Ազգային Ժողովի,

Իր տեսակին մեջ իմ աչսօրվան ուրախությունը եզակի, ստանձնահատուկ իմաստ և նկարագիր ունի: Պատմական նշանակություն ունի քաջմամ աչս միտը նորքնտիր հալ Ազգային Ժողովին, որովհետև մեր ողջ Հանրապետությունը ժողովրդային թվարկությանը աշխ ընկունել է նոր Սահմանադրություն օրենսդրական, գործադիր, դատական իշխանություններու հատակ բանաձևումներով և նախագահի, կառավարության և ալ կառուցներու իրավասություններու և պարտավորություններու հշուտմով:

Առաջին հերթին Մենք կշնորհավորենք նորքնտիր աչս կազմը Ազգային Ժողովին և կօրհնենք մեր Հանրապետության նոր Սահմանադրությունը այն քաղցր հույսով, որ ժողովը պիտի առաջնորդի Սահմանադրության սկզբունքներով և զինք ընտրող ժողովրդի գերագույն և ընդհանրական ջանքերու հրամայականով:

Նրկորդ, արտի պարտք կզգանք մեր ընտրակալության խոսքը ողորդու նախորդ կազմին՝ Գերագույն խորհուրդ ամունին տակ ճանչցված և գործած՝ գնահատելով այն իրողությունը, որ ամ իր ընտրության օրին միմչև իր առաքելության կանոնական ախարող գործեց ամբողջական կազմով, միանվագ հետևողականությամբ, հակառակ բոլոր տեսակի զժվարին և երբեմն տագնապային կառույցումներու: Պատության շոկունության գլխավոր կովաններին մեկը կողմ ամ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՍԶԳԱՅԻՆ

«Սիրելիք,

Որպես Ասեմայն Հայոց Կաթողիկոս, որպես հոգևոր հայր ամենեցուն, Մեզի համար գերազանց հոգեկամ գոհունակության ատիթ է կանգնել ձեր բոլորի առաջ և հանում մեր Ս. Եկեղեցիին, հանում մեր Ազգային Եկեղեցիին և հանում ամեր հոգևոր կեդրոնին՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, հայրախնամ սիրով ողջունել ձեզ ձեր առաքելության այս սկզբնական հանգրվանին: Եվ առաջին հերթին Մեր ձայնը կրաթնացնենք առ Ասեմակալն Աստված և կհաղցենք իր օրհնությունը նորընտիր Ազգային Ժողովին և ամեր բոլոր անդամներուն՝ հարգարժան պատգամախորհերով վրա:—

«Պահպանիչ և յոյս հառառացիդ Քրիստոս Աստուած մեր, պահեա՛, պահպանեա՛ և օրհնեա՛ գերկիսս մեր զՀայաստան աշխարհն, շինեալ բերտամբբ զառակացն ազգիս հայոց, նուիրագործեալ արեամբ հերոսից և հաճառակաց, կառուցեալ և ստեղծագործեալ շնորհօք, արհեստիք և արուեստիք տաղանդաշատ ջանիք հոգւոյ և մտաց սպասաւորաց որդւոցն հաշկազնեան, պահեա՛ զնա ի խաղաղութեան, յապահովութեան և ի բարգաւաճութեան:

Օրհնեա՛ Տէր և զՆախագահն Հանրապետութեանս մերոյ և զամենայն ժողովրդընտիր պատգամաւորս՝ զանգամս Ազգային Ժողովոյս: Հեղ ի վերայ նոցա զբազմապատիկ շնորհս քո իմաստութեան: Զօրացո զնոսա պարգևօք և առաքիմութեամբբ արիութեան, նուիրաբերման և անձնդիր գոհողութեան: Ողջ և առողջ պահեա ի նոսա զւէր և գերկիղ Քո սրբաբար և զհախանձ և զջանս աշխարհաշինութեան հայրենեաց մերոց դարակեաց: Ամբողջ պահեա ի նոսա զհոգս և զկամս և զտեսիլ շինութեան և բարեկարգութեան ժողովրդեանս մերոյ վասն պայծառութեան վերանորոգեալ անկախութեան Հանրապետութեանս, վասն յառաջդիմութեան վերածնեալ ազգիս և պետութեանս, ընդ հովանեա սուրբ և պատուական խաչիդ քո ի խաղաղութեան, փրկեա, Տէր, յերեսելի և յաներևոյթ թշնամոյն, օրծանաւորեա գոհութեամբ փառաւորել զՔեզ ընդ Հօր և ընդ Հոգւոյդ Սրբոյ, ալմս և միշտ և յաիտեանս յաիտենից. ամէն:

(Վեհափառն արևտիղ լույսյան մի րոպե հայտարարեց Հայրենիքի համար իրենց կյանքը, գործը և արչունը բնծալած հանգուցյալ վատուակորների և հերոսների հիշատակին՝ առանձնապես հիշելով իր երջանկահիշատակ մախորդին՝ Վազգեն Ս. Կաթողիկոսին, որ եղել էր առաջին Կաթողիկոսը, որ անկախ պետության Գերագույն խորհուրդին իր հայրապետական խոսքն է ուղղել: Այս շարունակեց իր պատգամը):

Սիրելի արմ. Նախագահ և անդամներ Ազգային Ժողովոյս,

Մեր հայրենիքի և ողջ հայության, ներստյալ հայրենիքի սիրով տոգորված և արտառամանչյան պայմաններու տակ աչյոտ հայության, աշբերը ձեզի՛ են ուղղված: Մենք մեր կյանքի մեջ առաջին անգամ ըլլալով է, որ կկատարենք այս սուրբը և կարտաանենք այս խոսքը մեր մայր հայրենիքի Ազգային Ժողովին համար: Ո՛չ հավակնությունը, ո՛չ ալ կարողությունը և ո՛չ ալ փափաքը ունինք խրատ տալու ձեզի: Որպես հոգևոր հայր և որպես առաջին սպասալոր Հայաստանայց Առաքելական Մայր Եկեղեցւո, արո՛ի պարտք կզգանք ձեզի հետ կիսելու Մեր մախանձախնդրությունը և միանգամայն սպասումը, որ ձեր պաշտոնավարության ողջ շրջանին երբեք մտահան չընեն այն զգացումն ու մտածումը, որ Աստուծո Սչքն ու Սչը ի վերուստ կհսկեն ձեր վրա, Արագածի կատարին ան-

պարան կախված Լուսավորչի կանթեղեն և Միաճմաճ Մայր տաճարի լուսաճառագայթ» և երկնամամբույր գմբեթին:

Մեր Տիրոջ և երկնավոր վարդապետին ամենաճշմարիտ խոսքն է. «Տուր գկայսերն՝ կայսեր, և գԱստուծոյն՝ Աստուծոյ»: Կայսեր բաժինը, աշխարհի ու երկրավորի բաժինը անջատված չէ Աստուծո բաժինեն և ոչ ալ հակադրված անոր: Կայսեր տրվածը կեղծա Աստուծո, երբ տրվածը արդարությունը ունի որպես մղիչ ուժ և որպես մշակողական: Եվ Աստուծո բաժինը օտար և հակադիր չէ կայսեր տրվածին, որովհետև Աստված է՝ մարդուն, ազգին և հայրենիքին բարիքին համար միայն, որպես «արարիչ երկնի և երկրի, երենելեաց և աներեւոյթից» և «խնամող մարդկան»:

Արդար է, որ մեր Համրապետությունը ճանչցած է և կճանչնա խղճի և կրոնի ազատությունը իր բոլոր քաղաքացիներուն համար: Այդ ազատությունը եւ կնկատեմ որպես աստվածային կամքին արտահայտություն: Նույնքան արդար է, որ մեր Համրապետությունը որպես հայ ժողովուրդի պետություն ճանչցած է և կճանչնա Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին որպես ազգային Եկեղեցի, որովհետև այդ Եկեղեցին անբաժնելիորեն բնդելոված է, անբաժանելիորեն շաղախված է հայության դարավոր կյանքի հյուսվածքին մեջ:

Մեր սուրբ Եկեղեցին միշտ զորավիգ է կանգնած հայոց պետության, որովհետև անոր մեջ ճանչցած է ժողովրդի ինքնիշխան կամքին բնական արտահայտությունը, մանավանդ ներկա ժամանակներու ժողովրդավարական սկզբունքներու և կարգերու պայմաններուն տակ:

Ահա թե իճնո՜ւ ջերմորեն և Հայրապետական հոգածության զգացումներով երբ կշնորհավորենք ձեզ որպես օրենսդիր վերին իշխանությունը մեր ժողովրդին, կմաղթենք, որ մնաք և տեք այն բարձրությունը վրա, որով համայնատեսական, ամբողջատեսական պարագրոմով և հայրենավարական ու ժողովրդամկեր ոգիով, արդարամիտ և խաղաղասիրական նախաձեռնողությամբ, հայրենապաշտպան զոհողության գիտակցությամբ ու գերանձնական վերաբերումով ձեր ծառայությունները պիտի մատուցեք մեր պաշտելի ժողովրդին և հայրենիքին: Ըլլանք ու մնանք մեզ ընտրած ժողովուրդին հետ ի մշտական հաղորդության, զգալուն և ընդատաշող՝ անոր կարիքներուն, արդար իրավունքներուն և ազգային նվիրական դատին, անոր հատաշղիմական ձգտումներուն և գերազույն շահերուն: Երբեք չմոռանք, որ մեր բոլորի դատավորը Աստված է և դատարանը՝ պատմությունը, ժողովուրդը և հայրենիքը ըլլալով մեր աչքի բիքը, մեր սրտին տրոփը, մեր միտքին սլաքը և մեր հպարտության բարձրակետը:

Քաջ գիտենք, որ ձեր ճանապարհը չէ մարմարապատ կամ ծաղկազարդ, ոչ ալ հեզասահ և դյուրագնաց: Թող ձեր ծառայական ճանապարհորդության ոճը ըլլա այնպես, որ փուշն ու տատասկը բթաման ու չորսման, և ծաղիկն ու պտուղը դառնան բուրբուռնալետ և բեղմնառատ՝ ի վաչելումն մեր տատապահար, բայց պատվախնդիր ժողովուրդին և հերոսածին ու հերոսաշեն հայրենիքին և ի փառս Աստուծո և ի բարին համայն մարդկության:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՅՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Հունիսի 12—16-ը Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ի հրավերով այցելեց Ռուսաստանի Դաշնության մայրաքաղաք Մոսկվա: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ողջեցում էին Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս Ներսիսյանը, Արցախի թեմի առաջնորդ Պարզև եպիսկոպոս Մարտիրոսյանը, «Էջմիածին» հանդեսի գլխավոր խմբագիր Ասողիկ եպիսկոպոս Արիստակեսյանը, կրոնի գործերի խորհրդի նախագահի պաշտոնակատար Լազար Սուջյանը, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ Ռաֆայել Պապյանը, գալազանակիրներ Միքայել ծայրագույն վարդապետ Աջապահյանը և Գրիգոր վարդապետ Չիֆոջյանը:

«Զվարթնոց» օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին ճանապարհելու էին եկել Հայաստանի Հանրապետությունում Ռուսաստանի Դաշնության արտակարգ և լիազոր դեսպան Անդրեյ Ուոնովը, Մայր տաճարի լուսարարապետ Հուսիկ արքեպիսկոպոս Մանթուրյանը, Շիրակի թեմի առաջնորդ Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Բունիաթյանը, միաբան հայրեր և Մայր Աթոռի պաշտոնյաներ: Հայաստանի Հանրապետության նախագահ մեծահարգ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը Վեհափառ Հայրապետին և Նորին Սրբությանը ընկերակցող պատվիրակությանն էր տրամադրել նախագահական օդանավը:

ՌՈՒՍԻՈ ՊԱՏՐԻԱՐԺԸ ԴԻՄԱՎՈՐՈՒՄ Է ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Հունիսի 12-ի երեկոյան ժամը 5-ին Ամենայն Հայոց Գարեգին Ա Կաթողիկոսի ինքնաթիռը վայրէջք կատարեց Մոսկվայի «Վոկոլովո-1» օդանավակայանում, որտեղ Հայոց Հայրապետին դիմավորեց Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ն՝ իր շքախմբով, Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդ Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյանը, Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Յուրա Մկրտումյանը, Հյուսիսային Կովկասի հայոց առաջնորդական փոխանորդ Եզնիկ ծայրագույն վարդապետ Պետրոսյանը, Ոկրաինայի հայոց առաջնորդական փոխանորդ Նաթան ծայրագույն վար-

դասկետ Հովհաննիսյանը, Սանկտ Պետերբուրգի և Մերձբալթյան երկրների հաշոց հոգևոր հովիվ Եզրաս աբեղա Ներսիսյանը, Կրասնոդարի հաշոց հոգևոր հովիվ Տաթև քահանա Հարությունյանը, Կիսլովոդսկի հաշոց հոգևոր հովիվ Սարգիս քահանա Պողոսյանը, Մոսկվայի հաշոց Ս. Հարություն եկեղեցու հոգևոր հովիվ Մովսես աբեղա Մովսիսյանը, «Հայաստան» Համահայկական Հիմնադրամի գործադիր վարչության տնօրեն Մանուշակ Պետրոսյանը, դեսպանատան աշխատակիցներ:

Օդանավակայանում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ցույց տրված ջերմ ընդունելության ողջ ընթացքը լուսաբանում էին տասնյակ լրագրողներ, «ԻՏԱ», «Վեստի» և այլ լրատվական գործակալությունների թղթակիցներ:

Ողջույնի և բարեմաղթանքի ջերմ խոսքեր փոխանակելուց հետո Ամենայն Հայոց Գարեգին Ա Կաթողիկոսը և Մոսկվայի և Համայն Ռուսի: Ալեքսեյ Բ Պատրիարքը ողևորվեցին դեպի Ս. Դանիլովյան վանք, որտեղ տեղի ունեցավ Հոգևոր պետերի և պատվիրակության ներկայացուցիչների հանդիպում: Ռուսաց Պատրիարքը տեղեկություններ հաղորդեց Ղարաբաղի հարցի շուրջ այն եռակողմ հանդիպման վերաբերյալ, որը հաջորդ օրը տեղի էր ունենալու Ռուսաստանի, Հայաստանի և Ադրբեջանի հոգևոր առաջնորդների միջև հաջորդ օրը հետ միջօրեին: Ծնորհակալություն հայտնեց Հայոց Հայրապետին՝ խաղաղարար գործուն ջանքերի համար:

Պատասխան խոսքում Գարեգին Ա Կաթողիկոսը նշեց, որ ինքը տեսնում է Աստծո մասնակցությունը խաղաղության գործի մեջ: Եվ այդ խնդրում մեծ դեր է վերապահված Ռուսաստանին: Երկու բարեկամ ժողովուրդների և երկրների միջև պիտի շարունակվեն եղբայրական դարավոր կապերն ու հարաբերությունները և փոխադարձ գործակցության սերտացման խնդրում կարևոր դեր պիտի ստանձնեն Ռուս Ուղղափառ և Հայ Առաքելական քույր Եկեղեցիները, ասաց Գարեգին Ա Կաթողիկոսը:

ԵՌԱԿՈՂՄ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ Ս. ԴԱՆԻԼՈՎՅԱՆ ՎԱՆՔՈՒՄ

Հաջորդ օրը, հունիսի 13-ին, Նորին Սրբությունն իր պատվիրակության ընկերակցությամբ ծաղկեպատկ դրեց Ամհալտ գիմլորի հուշարձանին Ալեքսանդրովյան այգում՝ հարգանքի իր տուրքը մատուցելով Հայրենական պատերազմում զոհված մարտիկների հիշատակին:

Նույն օրը Ս. Դանիլովյան վանքում Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ի հրավերով և մասնակցությամբ տեղի ունեցավ Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Գարեգին Ա Կաթողիկոսի հանդիպումը Կովկասի մուսուլմանների հոգևոր պետ Ծելիս Ուլ-խլամ Ալլահ-շյուքուր Փաշա-զադեի հետ: Բացելով այն, Ալեքսեյ Բ Պատրիարքը նշեց, որ Հայաստանի և Ադրբեջանի հոգևոր առաջնորդների անդրանիկ հանդիպումը տեղի է ունեցել դեռևս 1988-ին՝ Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու նախաձեռնությամբ: Նա հույս հայտնեց, որ ներկա՝ չորրորդ հանդիպումը սկիզբ կդնի փոխըմբռնման գործընթացին: Բանակցությունների ընթացքին Նորին Սրբության հետ ներկա էին Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյանը, Գարեգին արքեպիսկոպոս Ներսիսյանը, Պարզև Ռաֆայիսկոպոս Մարտիրոսյանը և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ Ռաֆայել Պապայանը: Երեք հոգևոր պետերի խոսքերից հետո մասնակիցներին բաժանվեց հայտարարության՝ նախագիծը, որից հետո հոգևոր պետերը ներկայացրին իրենց հետ ժամանած պատվիրակության

Վեհափառ Հայրապետէին դիմապորտն է Մոսկվայի եւ
Համայն Ռուսիոյ տաճարի Ալեքսի Բ.-ն

Հանդիպում Մոսկվայի դատախազարանում

Նվերների փոխանակում

Երսիկոյն ըմմակցուրթումնննի ըմբացում

անդամներին: Մամրամասն և երկար քննարկումներից հետո, որոնք անցան փոխըմբռնման մթնոլորտում, ընդունվեց «Մոսկովյան հայտարարությունը», որ ստորագրեցին Ամենայն Հայոց Գարեգին Ա. Կաթողիկոսը, Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ը, Ադրբեջանի և Անդրկովկասի մուսուլմանների հոգևոր առաջնորդ Շեյխ Ուլ-իսլամը: Այդ հայտարարությամբ ընդգծվում էր, որ հայ-ադրբեջանական կոնֆլիկտը կրոնական բնույթ չունի: Եռակողմ հանդիպման մասնակիցները իրենց գոհունակությունն են հայտնում գերիների ազատ արձակման արդեն առկա փաստերի ստորիվ, միաժամանակ հանդես գալով հայ-ադրբեջանական խաղաղարար կոնֆերանս անցկացնելու միաձայնություն: Երեք ժողովուրդների հոգևոր առաջնորդները կոչ են անում պետական իշխանության մարմիններին՝ անապ խաղաղության աստվածահաճո ձայնին:

Ստորև ներկայացնում ենք Համատեղ Հայտարարության ամբողջական տեքստը:

ՀԱՄԱՏԵՂ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մենք՝ Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ, Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Գարեգին Ա. և Կովկասի ժողովուրդների Վերին Կրոնական Խորհրդի Նախագահ, Ադրբեջանի Մահմեդականների Հոգևոր Առաջնորդ Շեյխ-ուլ-իսլամ Ալլահ-շուքրյուր Փաշա-զադե, հանդիպեցինք Մոսկվայում՝ քննարկելու համար զինված դիմակայության հալթահարման ուղիները, ինչպես նաև միասնաբար խորհրդածելու այն բանի շուրջ, թե ինչպես կարող ենք մենք՝ կրոնական գործիչներս, նպաստել Ղարաբաղի հիմնական դրի պատճառով առաջացած հակամարտության ապաքինմանը:

Մենք ուրախ ենք, որ մեր ժողովուրդների հոգևոր առաջնորդները հանդիպում են արդեն չորրորդ անգամ, և որ ականապոր հովվապետ ու խաղաղարար երջանկահիշատակ Սրբազնագույն Պատրիարք Վազգեն Ա-ի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ 1988 թվականի մայիսի 5-ի, 1993 թվականի նոյեմբերի 17—18-ի և 1994 թվականի ապրիլի 15-ի հանդիպումներում սկսված գործընթացն այսօր հաջողությամբ շարունակվում է:

Մենք պաշտպանում ենք նախկինում նման հանդիպումների ժամանակ արտահայտված այն կարծիքը, որ հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը զուրկ է կրոնական հիմքից և մեղսալից չէ քրիստոնեության ու իսլամի տեսանկյունից: Մենք կրկին դիմում ենք հակամարտող կողմերի պետական ղեկավարներին՝ գոյություն ունեցող վեճերի խաղաղ լուծման համար ամեն ինչ անելու կոչով: Մենք կոչ ենք ուղղում նաև հակամարտության տարածաշրջանում դեպքերի զարգացման վրա պատմականորեն ոչ բիշ ազդեցություն ունեցող Ռուսաստանի ղեկավարությանը՝ հնարավոր բոլոր ջանքերը գործադրել՝ այնտեղ կայուն խաղաղության հաստատման և խոշոր քաղաքական համաձայնագրի ստորագրման համար: Դրան հասնելուն կարող է օգնել նաև ողջ համաշխարհային ընկերակցությունը, և մենք նրան խնդրում ենք չմոռանալ նրանց ցավի մասին, ովքեր տառապում են կործանարար թշնամանքից:

Այժմ, երբ տարածաշրջանում իրադրությունը որոշ չափով կայունացել է, բայց հակամարտությունը կարող է ամեն րոպե վերակալել, անհրաժեշտ է խաղաղությունն իրոք կայուն և արդարացի դարձնել, որպեսզի մարդիկ հնարավորություն ստանան վերադառնալու այն վայրերը, որտեղից նրանք արտաքսվել են պատերազմի պատճառով: Ընդհանրապես փախստականների հիմնականորեն լուծումը, որը խաղաղության հիմնական պայմաններից է, պետք է դառնա բանակցությունների գլխավոր նյութերից մեկը: Առանձնահատուկ ուշադրություն է պահանջում գերիների և պատանդների ծանր մահատագիրը, որոնց թվում կան շատ կանայք և երեխաներ:

Մենք ուղշունում ենք կողմերի բարի կամքի քաղերը՝ գերիների և պատանդների ազատ արձակումը, և կոչ ենք ուղղում ինչպես քաղաքական, այնպես էլ կրոնական գործիչներին, ակտիվացնել ջանքերն այս ազնիվ, մարդասիրական գործընթացում՝ մինչև վերջին գերչալի ազատ արձակումը:

Կրոնական գործիչները, քրիստոնեության և իսլամի բոլոր հետևորդները ի վերուստ կոչված են ակտիվացնելու իրենց մասնակցությունը խաղաղարար գործընթացի մեջ: Հենց դրա համար էլ մենք հաճախ ենք գալիս հաշ-ադրքեջանական հարաբերությունների հիմնախնդիրներին նվիրված հաշտության խորհրդածողովի շտապույթ անցկացման նախաձեռնությամբ, որպեսզի միասնաբար մարդկանց ավետենք հաշտության խոսքը: Այս գործում օգնության կոչելով Բարձրչալին, խնդրում ենք այս տարածաշրջաններում արպող բոլոր հավատացյալներին՝ աջակցել մեր խաղաղարար առաքելությանը: Կոչ ենք ուղղում նաև իշխանություններին՝ անսալ մեզ՝ ի բարօրություն իրենց կողմից առաջնորդվող ժողովուրդների:

Համոզված ենք, որ Տերը կօգնի իր հավատացյալներին վերականգնելու խաղաղությունն ու հաշտությունը: Քանզի նրանց բարի, արդարացի խոսքը, ծառայությունը սիրույն և գթասրտությանը, նվիրվածությունը խաղաղությանն ու ճշմարտությանը, կարող են շատ ավելին անել, քան քաղաքական գործիչների վեճերն ու զինվորականների հակամարտությունը: Իսկական խաղաղությունն սկսվում է մարդու սրտում: Մենք հավատում ենք, որ մեր խոնարհ աղոթքներն ու ջանքերը մարդկանց կօգնեն հեռու վանելու չարի ծառայությունը և իրենց արտերը հանձնելու Բարձրչալին, Որը մեզ պարգևում է խաղաղություն, սեր և հաշտություն:

Բարձրչալ Արարիչը մեզ օգնական: Ամեն:

ԳՍՐԵԳԻՆ Ա.

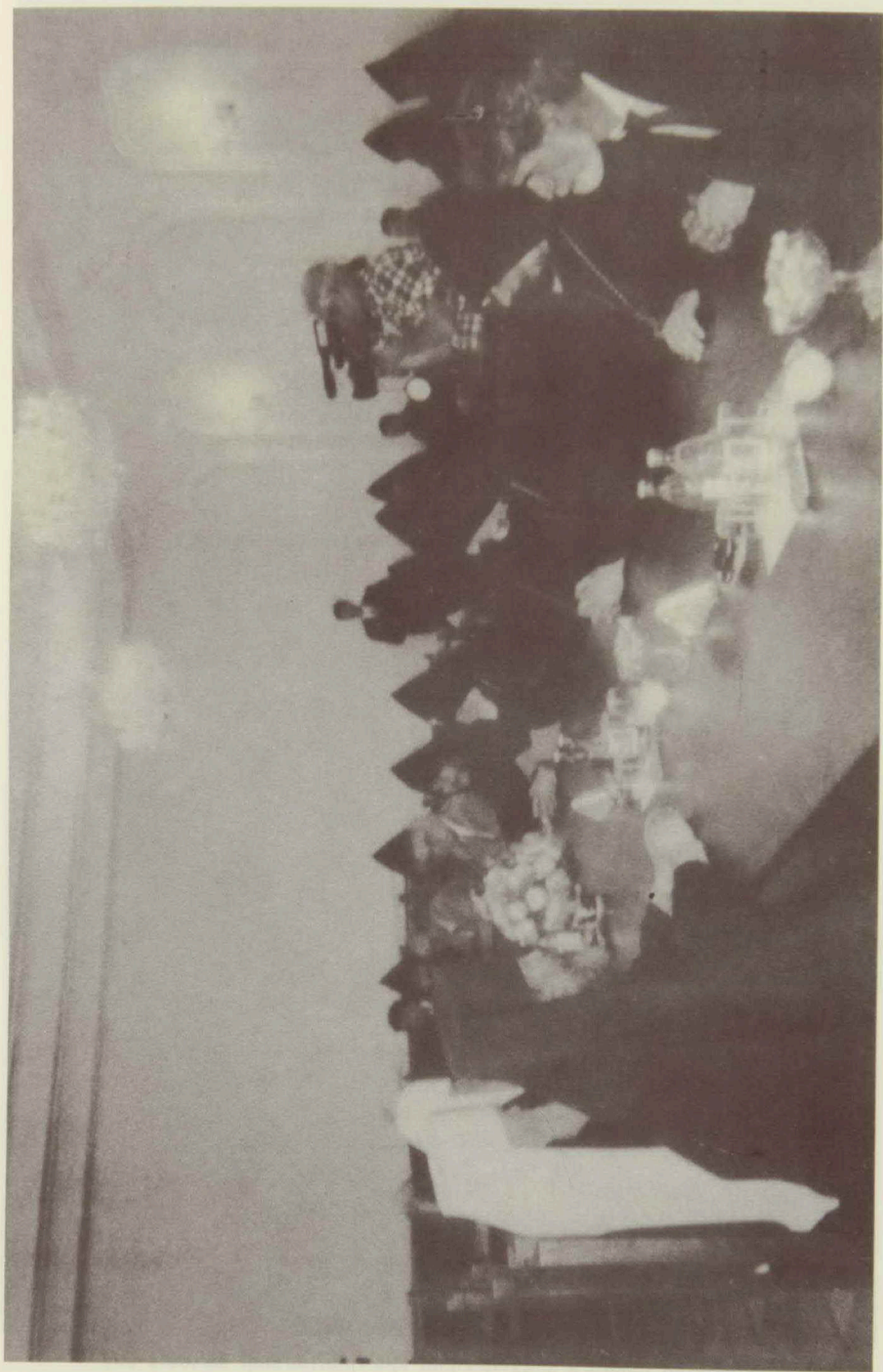
Ծաղրագույն Պատրիարք
և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

ԱԼԵԿՍԵՅ Բ.

Պատրիարք Մոսկվայի
և Համալս Ռուսիո

Ա. ՓԱՇԱ-ԶԱԴԵ

Շեյխ-ուլ-իսլամ
Կովկասի ժողովուրդների
Վերին Կրոնական Խորհրդի
Նախագահ

Առաջին դասընթացի հանդիպում

Ողջույնի խոսքերի փոխանակումը տաճարաբանի մատան մեջ

Մանկավարժ և ուսուցիչ Սարգսյանի

Նվերների փոխանակում

Այս հայտարարությունը գնահատվեց իրրև կարևոր քայլ խաղաղության ճանապարհին: Հայտարարության վերջնական տեքստի ստորագրումից հետո Գարեգին Ա. Կաթողիկոսը շնորհակալություն հայտնեց Ալեքսեյ Բ Պատրիարքին, որի մախաձեռնությամբ կայացավ եռակողմ հանդիպումը: Մենք կոզենք, որ պատերազմը երբեք չվերադառնա, և բոլոր հարցերը լուծվեն երկխոսության միջոցով, մենք ուրիշ ճանապարհ չունենք խաղաղության ճանապարհից բացի, վերջում ավելացրեց Նորին Արքեպիսկոպոսը:

Երեկոյան Վեհափառ Հայրապետը հյուրընկալվեց Մոսկվայում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանատանը: Դեսպան Յուրա Մկրտումյանը ներկայացրեց Ռուսաստանի դաշնությունում հայության կացությունը՝ միաժամանակ քննադատելով, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի այցը մեծ ոգևորություն է առաջ բերել Մոսկվայի հայության շրջանում:

Վեհափառ Հայրապետը շնորհակալություն հայտնեց դեսպանին քերթ քննությունների համար և իր գրքերը նվիրեց դեսպանատան գրադարանին:

ԾԱԾԿԵՐՈՒՅԹ Ի ՊԱՏԻՎ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Հունիսի 14-ին Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հյուրընկալվեց Ալեքսեյ Բ Պատրիարքի նստավայրում՝ Ս. Դանիլովյան վանքում: Ընդունելությանը մասնակցում էին Ռուսաստանի Դաշնությունում Խոսպիայի, Լիբանանի, Սիրիայի, Հունաստանի, Արգենտինայի, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների, Մեծն Բրիտանիո, Հայաստանի դեսպաններ և դեսպանության ներկայացուցիչներ, հոգևորական գործիչներ, պատվարժան հյուրեր:

«Մեր ազգերը կդառնան քարոշական առողջ հիմքերի վրա վերականգնվող ազգեր, երբ նրանց կյանքում կներգործեն քրիստոնեական հավատքը և քարոշական սկզբունքները,—պատասխան խոսքում առաջ Գարեգին Ա. Կաթողիկոսը: — Դրանով է, որ կարող կդառնանք առաջին անգամ օտար և մոլորեցուցիչ քարոզությունների, որոնք փորձում են մեր հավատացյալների կյանքը խռովել և քրիստոնեական ճշմարտություններից հեռացնել: Առօրյա հացի մման այդ գործակցությունը կարևորություն է առաջել այս օրերին...»

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, Հայ Եկեղեցու նվիրապետական մյուս Աթոռների հետ միասին և ողջ աշխարհում, Հայաստանից մինչև Միջին Արևելք և Եվրոպայից մինչև Ամերիկաները, ու Աֆրիկեից մինչև Ծալրագույն Արևելք տարածված իր բոլոր թեմերի սերտ լծակցությամբ պատրաստ է այդ գործակցությունը հատաչ տանել Ռուս մեծ Եկեղեցու հետ սիրո, եղբայրության, հարգանքի և հասարակաց պարտավորության սկզբունքներից առաջնորդված:.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԽՈՍՔԸ
ՄՈՍՎԱՅԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷԱՐԱՆՈՒՄ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ԱԼԵՔՍԵՅ Բ
ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՄՈՍՎԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍԻՈ

Միրեցյալ եղբայր ի Քրիստոս,

Հոգեկան խոր գոհունակության և եղբայրական սիրով օծում ուրախությանը ողջունում ենք Ձեզ Մեր այս առաջին հանդիպումին, որ տեղի է ունենում Աստուծո կամքով, մեր Եկեղեցիների փոխադարձ սիրո գործությամբ և միասնական գործակցության ամբողջական պատրաստականությամբ: Թող մեր Տերը՝ Հիսուս Քրիստոս, օրհնի և պտղաբեր դարձնի այս առաջին հանդիպումը իր փառքի և իր Եկեղեցու պայծառ ու արդյունառատ առաքելությանը համար՝ ի խնդիր ռուս և հայ ժողովուրդների հոգևոր շինության և վստահ քրիստոնեական ընդհանուր Եկեղեցվո ու մարդկության խաղաղության և բարօրության:

Ահավասիկ երկու ամիսներ անցան այն օրից, երբ ողորմությամբն Աստուծո և ընտրությամբը հայ ազգին՝ կոչվեցինք Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության ծանրագույն և բարձրագույն պարտավորության, հայ ժողովրդի պատմության ամենեն վնասկան, դժվարին և միանգամայն խոստումնալից այս ժամանակներին:

Մեր գահակալության օրը Մենք խորապես քաջալերվեցինք՝ զգալով Ձեր եղբայրության սերն ու աղոթքը, հոգեկան գորակցությունը, որն արտահայտվեց Ձեր ներկայացուցչի՝ միտրոպոլիտ Ֆիլարետի ներկայությամբը ի Մալր Աթոռ Ս. Էջմիածին: Ձերս շնորհակալություն ենք հայտնում այդ եղբայրական սիրալիր և անկեղծ վերաբերումի համար:

Հալաստանից դուրս Մեր առաջին ճանապարհորդությունը փափագեցինք կատարել այստեղ Մոսկվա և Մեր առաջին միջեկեղեցական հանդիպումն ունենալ Ձեզ հետ: Պատճառը պարզ է: Պատմության բնական թելադրանքն է այդ: Վերջին դարերին հայ ժողովրդի և պետության ազգային-եկեղեցական, քաղաքական և մշակութային, ընկերային ու տնտեսական կյանքը զարգացել է ռուս ժողովրդի և պետության հետ սերտ հարաբերության պայմանների ներքո: Հայ Առաքելական և ՌԺՊ Օրթոդոքս Եկեղեցիները հաճախ եղել են նույնատեսակ պայմանների ու կացությունների դիմագրավման հարկի տակ: Նրանց միասնական գործակցությունը հանդիսացել է բարիքների աղբյուր:

Ներկայումս մեր երկու Եկեղեցիներն ու երկու ժողովուրդներն էլ դեմահանդիման են գտնվում ալնախի մի նոր կացության, որը հանդիմանալի է բռնապետական կարգերից ձեռքազատ և անկախ պետականության կառուցման օժտված պայմաններով: Կրոնի, խոհրի ու խոսքի ազատ արտահայտության այս բարեբաւտիկ շրջանին մենք կարիքն ենք զգում մեր ժողովուրդների կյանքում ուժեղ թափով ներգործոն ազդեցության վերածելու բարիստոնեական սուրբ հավատի տարածման, Ավետարանի սուրբ և սրբարար սկզբունքների բարոգութայն գործը: Դրանով է, որ ազգերը կդառնան բարոյական առողջ հիմքերի վրա վերականգնվող ազգեր: Դրանով է, որ կարող ենք ձեռք բերել մեր ժողովրդի բարոյական տոկունությունն ու իսկական բարեկեցությունը: Դրանով է, որ կարող կդառնանք առաջին առնելու օտար

Երկու հովվապետները Մանգլալի դպրոցում

Մոսկվայում կառուցվելիք «Քրիստոս-Փրկիչ» եկեղեցու մանրակերտի մոտ

և մոլորեցուցիչ քարոզությունների, որոնք փորձում են մեր հավատացյալների կյանքը խոռվել և քրիստոնեական ճշմարտություններից հեռացնել: Առօրյա հացի նման այդ գործակցությունը կարևորություն է ստացել այս օրերին:

Մենք անձնապես և երկար տարիներից ի վեր ծանոթ ենք Ձերոջ Եղբայրության, ինչպես նաև Ռուս Օրթոդոքս Եկեղեցու Սուրբ Սինոդի պատվարժան անդամներից և մեր հոգևոր եղբայրներից շատերին: Անձնական բարեկամության այդ զգացումը եթե գիտենանք շաղախել մեր հասարակաց առաքելության հետ, այն ատեն շատ ավելի առատ և ընտիր արդյունքներ ձեռք կբերվեն Տիրոջ այգու մշակության մեր քրիստոսաստուր առաքելության անդաաստանում:

Նման գործակցությունը պետք է առավել լայն տարածք գտնի և նույն եղբայրական ոգով ու ներդաշնակ ջանքերով ծավալվի ընդհանուր քրիստոնեական Եկեղեցու և ողջ աշխարհի հետ մեր հարաբերությունների մարզում, մասնավորաբար միջեկեղեցական (Էկյումենիկ) հարաբերությունների այս ժամանակաշրջանում:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, Հայ Եկեղեցու նվիրապետական մյուս Աթոռների և ողջ աշխարհում, Հայաստանից մինչև Միջին Արևելք և Եվրոպայից մինչև Ամերիկացները, ու Ափրիկեից մինչև Ծայրագույն Արևելք, տարածված իր բոլոր թեմերի սերտ լծակցությամբը պատրաստ է այդ գործակցությունը հառաջ տանել Ռուս մեծ Եկեղեցու հետ սիրո, եղբայրության, հարգանքի և հասարակաց պարտավորության սկզբունքներից առաջնորդված:

Ահա լրանում է երկրորդ հազարամյակը և բացվելու է երրորդը: Հայց. Եկեղեցին նշելու է իր պաշտոնական հիմնադրության կամ հայոց պետության կողմից քրիստոնեության ազգային կրոն հռչակման 1700-ամյակը: Մենք սպասում ենք, որ բոլոր քրիստոնեական Եկեղեցիները, և նրանց շարքում և առաջին կարգի վրա Ռուս Օրթոդոքս Եկեղեցին, լինեն մեզ հետ միասնական: Միասնական, որպեսզի շուրջ երկու հազար տարիներ քրիստոնեական հավատքը Հայաստանում կենդանի և ստեղծագործ պահած մեր Եկեղեցու դարավոր վկայությունը դառնա վերանորոգության ուժ մեր հայ ժողովրդի համար և առ Աստված գոհարանության առիթ՝ մեր բոլոր քրիստոնեական բույր Եկեղեցիների համար:

Ահա թե ի՞նչ մտքերով, զգացումներով, տրամադրություններով և առաջադրություններով նալում ենք ներկային և ապագային՝ միշտ մեր համոզումը խարսխելով Պողոս Առաքյալի խոսքի վրա, որն ասում է. «Յուս ոչ երբեք ամաչեցուցանեմ» (Հռոմ. Ե 5), և մեր ներշնչման ուժն ստանալով մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսից, որ ապահովեցնում է մեզ՝ ասելով. «Հաւատք քո կեցուցիւն զքեզ» (Մատթ. Թ 22):

«Թող Տիրոջ ամենագոր Աջն ու ամենատես Աչքը առաջնորդեն մեզ բոլորիս, որպեսզի մենք ևս կարենանք առաջնորդել մեր ժողովուրդներին «ի վայրի դավարուք եւ առ ջորս հանգստեան» (Մաղմ. ԻԲ 2):

Գ.ԱՐԵՎԻՆ Ա.

Ծայրագույն Պատրիարք և
Կարողիկոս Ամենայն Հայոց

Ընդունելության վերջում տեղի ունեցավ նվերների փոխանակություն: Ալեքսեյ Բ Պատրիարքին Վեհափառ Հայրապետը նվիրեց Ս. Էջմիածնի պատկերը կրող հուշանվեր, իսկ Ռուսաց Պատրիարքը Հայոց Հայրապետին ընծայեց գավազան և սափոր:

Կեսօրից հետո Հայոց Հայրապետն այցելեց այն վայրը, ուր կառուցվում է Ռուսաց մեծագույն Ամենափրկիչ եկեղեցին: Ինչպես ներկայացրեց Ալեքսեյ Պատրիարքը, եկեղեցին պայթեցվել է ստալինյան բռնապետության տարիներին, 30-ական թվականների սկզբին և այժմ վերստին բարձրացող տաճարը սպաշխարանքի խորհուրդ ունի իր մեջ: Դիտելով կմառույցը, Վեհափառ Հայրապետը Ռուսաց Պատրիարքին տեղեկացրեց, որ մինչև 2001 թվականը Մայր Տաճարում կկառուցվի նաև Երևանում՝ ի նշանավորումն քրիստոնեության պետական ընդունման 1700-ամյակի:

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՂՋՈՒՆՈՒՄ Է ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

Նույն օրը, երեկոյան, «Մետրոպոլ» հյուրանոցում Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյանի կողմից կազմակերպվեց հյուրընկալություն: Այդ օրը Հայոց Հայրապետի օրհնությունը ստանալու էին եկել պետական պաշտոնական բարձրատիպ գործիչներ, նախարարներ, արվեստագետներ, գործարար մարդիկ:

Ն. Ս. Օ. Տ. Յ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՈՍՔԸ
ՄՈՍԿՎԱՅԻ «ՄԵՏՐՈՊՈԼ» ՀՅՈՒՐԱՆՈՑԻ ՍՐԱՀՈՒՄ
(14 հունիսի 1995 թ.)

Այսօր, արդեն երրորդ անգամն ըլլալով մեկ օրվա մեջ, ես եղբայրական հանդիպում կունենամ Նորին Սրբության հետ: Առաջին երկուքը եղան ռուսական շրջանակի մեջ, Ռուս Պապովսկի եկեղեցվո կեղորոնի մեջ և երկրորդը եղավ Նորաշեն նոր կառուցվող եկեղեցիի մեջ և այս երրորդը ավելի իմ սրտիս քաղցրորեն կխոսի, որովհետև Նորին Սրբությունը մեծ հյուր է հայ ժողովրդի համար, այստեղ Մոսկվայում:

Ռուսական Օթթոդոքս Եկեղեցվո և Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցվո և անոր հոգևոր կեղորոնը հանդիսացող Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հարաբերությունները այսօր նոր փալկ կստանան: Այստեղ ես կողջունեմ նաև բոլոր մեր այն եղբայրները, որոնք մուսուլմանական կրոնքին կպատկանեն: Մենք եղանք հյուրը Նորին Սրբություն Պատրիարք Ալեքսեյ Երկրորդի և մեր այդ հանդիպումը ունեցավ պատմական նշանակություն ոչ միայն երկու եկեղեցիներու փոխհարաբերության սերտացմանը համար, այլ նաև այս տարածաշրջանի՝ հատկապես Կովկասյան շրջանի մեր եղբայրությունը և խաղաղության հանդեպ մեր պարտականությունը կատարելու առաքելության մեջ: Նորին Սրբությունը, մենք անձնապես և Աղբյեջյանի իսկա՞մ ժողովրդին պետք էղող շեյխ Ալլահ-շուբխուր Փաշա-գադեն միասնաբար աշխարհին և համայն Ռուսաստանին և ամբողջ այս երկիրներու մեջ տարածվող հասարակությանը ցույց տվեցինք, որ մենք՝ կրոնքի սպասավորներս խաղաղության առաքյալներ ենք: Ես հատուկ շնորհակալություն կհայտնեմ Նորին Սրբու-

Մոսկվայի եւ Համայն Ռուսիոյ պատրիարք Նորին Սրբազանություն Ալեքսի Բ-ն
Վեհապառ Հայրապետին է հանձնում Ռուս Եկեղեցւոյ «Անդրեաս Առաքյալի»
անվան բարձրագոյն բնակարանը

Ծաղկեղապսակի զեկեղում Ամենայն հինգձորի գերեզմանին

թյանը այս գեղեցիկ գաղափարը ունենալու և զայն հստակ կերպով ի գործ դնելու համար:

Ես մեկ ամիս առաջ, առաջին անգամը ըլլալով իմ կյանքի մեջ, այցելեցի Արցախ նահանգը և համոզվեցի, որ մեր ժողովուրդը այնտեղ կցանկա խաղաղություն և ոչ թե պատերազմ:

Երկրորդ խոսքս այսօր այն է, որ իմ գերագույն աստիճանի ուրախությունը կուգեմ հայտնել այն սքանչելի երևույթի մասին, որ ես տեսա Մոսկվայի մեջ այսօր, հեռմիջօրեին, երբ տեսա Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցիի վերաշինության սքանչելի գործը: Ասիկա շատ գեղեցիկ բան է, և կնշանակե, որ քրիստոնեական հավատքը ժամանակով չի չափվի և քրիստոնեական հավատքը անցյալին չի պատկանի, կենդանի է այդ հավատքը և նոր եկեղեցիներու ծնունդ կուտա այսօր:

Իմ խոսքս ձեզի է, հարազատ արյունակից, հավատակից, անվանակից եղբայրներ և քույրեր, Մոսկվայի հայ զավակներ: Այս առաջին այցելությունս է միայն, տակավին ուրիշ առիթներով պիտի այցելեմ ձեզի: Եվ կուգեմ, որ դուք այս երկրին մեջ, Մոսկվայի, այսքան կեդրոնական նշանակություն ունեցող քաղաքին մեջ արժեցնեք ձեր հայությունը նոր վկայություններով և դուք ալ գաք այն օրին, երբ մենք միասին դենք նոր եկեղեցիի հիմնաքարը այս քաղաքին մեջ: Այս առիթով կուգեմ իմ գնահատանքս հայտնել բոլոր այն աշխատանքներուն, որ այստեղի առաջնորդը՝ Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյանը, իրեն օգնականներին հետ միասին առաջ կտանի, Աստված զինք հգորացնե: Ծնորհակալության և գնահատանքի խոսք նաև մեր Հայաստանի Հանրապետության դեսպան պրն. Մկրտումյանին և դեսպանատան ամբողջ անձնակազմին, որ զորավիգ կանգնեցա՛վ Սրբազանին՝ կատարեց և կկատարե տակավին իր գերագույն աստիճանի պարտականությունը հանդեպ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: Աստված ծաղկալ պահե Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը, ամուր զարգացման կյանքի մեջ դնե մեր նորահասակ Հայաստանի Հանրապետությունը և Աստված նորացնե բարեկամությունը ընդմեջ Հայաստանի և Ռուսաստանի, ընդմեջ Ռուսական Ուղղափառ և Հայ Առաքելական եկեղեցիների:

Երեկոյան ժամը 9.30-ին Վեհափառ Հայրապետն առաջնորդվեց Ալեքսեյ Բ Պատրիարքի նստավայր-վանք, որտեղ Ռուս Ուղղափառ եկեղեցու պետը գնահատանքի ջերմ խոսքեր ասաց Հայոց Հայրապետին Մոսկվա կատարած այցելության ստիժի և պարգևատրեց Նորին Սրբությանը Ռուսական եկեղեցու բարձրագույն՝ ԱՆԴՐԵՅ ԱՌԱՔՏԱԼԻ շքանշանով: Դանիել Մակովսկու երկրորդ կարգի շքանշաններով պարգևատրվեցին Վեհափառ Հայրապետի շքախմբի եպիսկոպոսները, իսկ վարդապետները արժանացան Դանիել Մակովսկու երրորդ կարգի շքանշանների:

Գարեգին Ա Կաթողիկոսն իր կարգին Ալեքսեյ Բ Պատրիարքին պարգևատրեց Ս. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով, որ Վեհափառ Հայրապետի կատարած առաջին պարգևատրությունն էր, նաև անդրանիկ շքանշանը, որ տրվում էր հոգևոր գործչի:

Մոսկվա մայրաքաղաքը ամենուր հիացական վերաբերմունքով էր դիմավորում Հայոց Հայրապետին: Երբ հոգևորականների թափուրը հունիսի 15-ի առավոտյան շարժվեց դեպի Ս. Հարություն հայկական եկեղեցի, Գարեգին Ա Կաթողիկոսին մեծարանքով ողջեցում և աջը համբուրելու էին գալիս նաև ազգությամբ ռուս մարդիկ: Երգեհոնի հոգեպարար երաժշտության ներքո

Հայոց Հայրապետը ներկայանում է իր հոտին, հնչում է աղոթքը: Հայ և ռուս հավատացյալները նույն եկեղեցում էին՝ նույն խոհին ու զգացումին հաղորդակից: Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյանը բեմ է հրավիրում Նորին Սրբությանը: «Ես եկել եմ, որ ձեզ հաղորդեմ Սուրբ Էջմիածնից բխող հավատքի անդիմադրելի ուժը,—ասում է Վեհափառ Հայրապետը,—ամուր կեցիր, ժողովուրդ, քո քրիստոնեական հավատքի վրա: Ես կոչ եմ անում ձեզ բուրի՜ վերանորոգվեցեք: Քանզի դժվարություն՝ չի հշանակում հուսահատություն»: Եվ Կաթողիկոսը կրկնում է հայությանն ուղղված իր խոսքը՝ «Հայություն և հուսահատություն իրար հետ այնպես են, ինչպես ջուրն ու կրակը»:

Էջմիածնից ժամանած հոգևորականները միանում են իրենց Հայրապետին և երգում «Էջ Միածին» շարականը: Հանդիսավոր այս պահից մեծապես տպավորված և համբուրելով Հայրապետի Աջը, հավատացյալները դուրս են ելնում եկեղեցուց:

ԱՅԼԱԶԱՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ

Այնուհետև տեղի ունեցան կարևոր գործնական հանդիպումներ պետական ղեկավարության հետ: Գարեգին Կաթողիկոսին հյուրընկալում են Մոսկվայի փոխարքաբապետ Վ. Ռեսինը, որից հետո Նորին Սրբությանը ընդունեց Ռուսաստանի Դաշնության Պետական Դումայի նախագահ Իվան Ռիբկինը: Զերմ գրույցների ընթացքում քննարկվեցին Ռուսաստանի հայ հայւնքի կացությանը և բարեկամ ժողովուրդների փոխգործակցությանը վերաբերող կարևորագույն խնդիրներ:

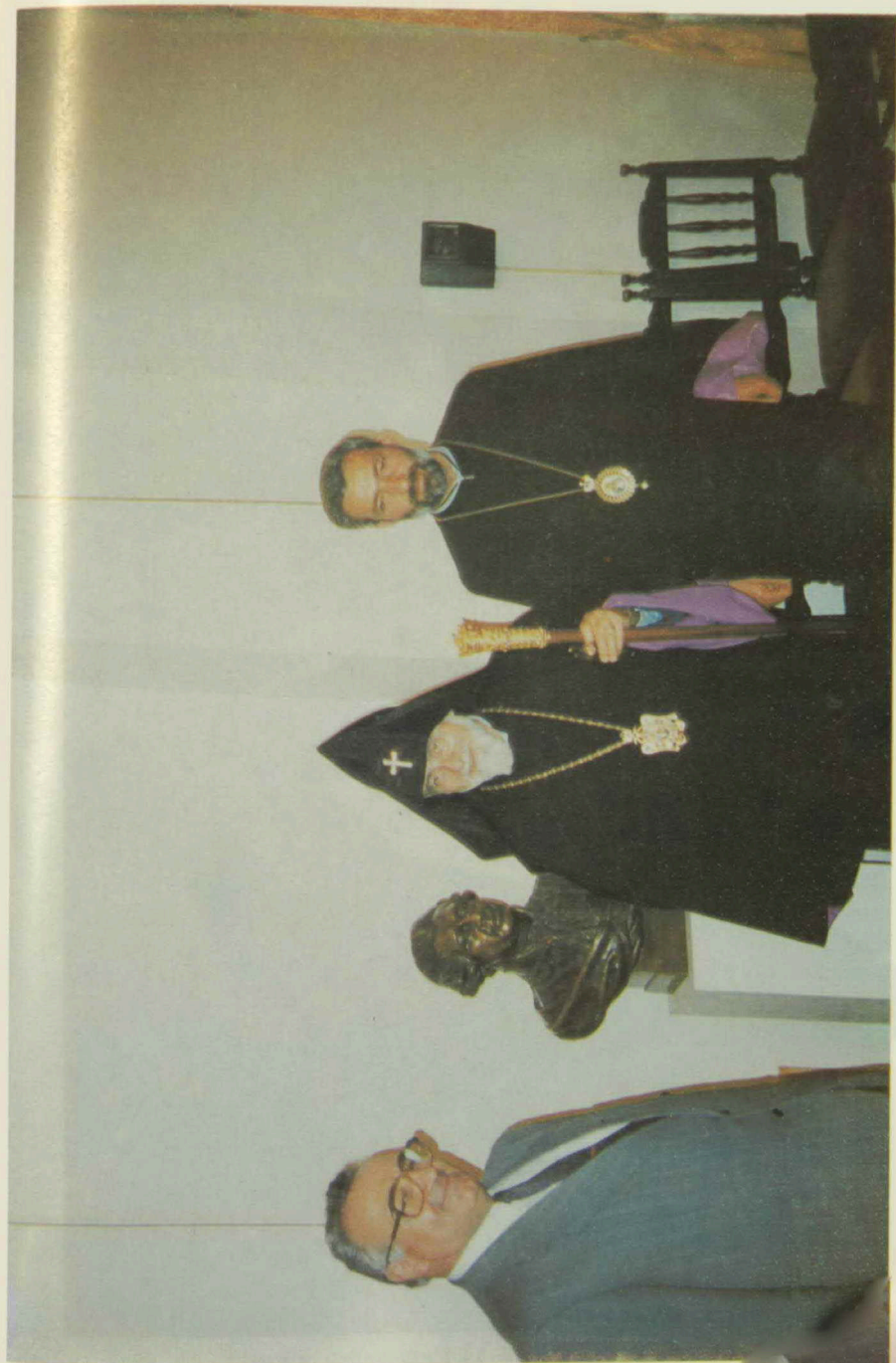
Երեկոյան տասնյակ լրագրողների մասնակցությամբ տեղի ունեցավ Նորին Սրբություն Ս. Տ. Գարեգին Ա Կաթողիկոսի մամուլի ասուլիսը, որի ընթացքում Հայոց Հայրապետը պատմեց մոսկովյան իր շրջագայության և հանդիպումների մասին, պատասխանեց լրատվական գործակալությունների աներկայացուցիչների, թղթակիցների հարցերին:

Հուզիչ էր նույն օրը, Երեկոյան, Գրողների Կենտրոնական Տանը կայացած հանդիպումը հայ համայնքի հետ:

«Ես եկել եմ զանգը հնչեցնելու՝ արթնացե՛ք. ինչի համար ենք ապրում,—իբ հոտի հետ խոսեց Հայրապետը,—մենք բոլորս պարտք ունենք հայրենիքի հանդեպ, և պարտականության ձայնը զգացողը Աստծու ձայնը լսած կլինի»: Գարեգին Կաթողիկոսը հայրենիքին գորավիզ դառնալու միջոց համարեց «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» Համահայկական Հիմնադրամին գորակցումը: Հանդիպումը մեծ հոգում առաջ բերեց մոսկվաբնակ հայորդիների շրջանում: Նյրանք լսեցին և տեսան նրան, ում սպասում էին՝ իրենց Հոգևոր Հորը, Հայոց Հայրապետին:

«ՄԵՆՔ ՄԵԿ ԵՂԱԾ ԵՆՔ ՄԵՐ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅԱՆՅ ՄԵԶ, ՀԻՄԱ
ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ ԻՐԱՐ ԳՈՐԾԱԿԻՅ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՆՔ»

Հունիսի 16-ին շարունակվեցին պաշտոնական ընդունելությունները: Ամենայն Հայոց Գարեգին Ա Կաթողիկոսին ընդունեց Ռուսաստանի Դաշնության համապետական ժողովի Դաշնային Խորհրդի նախագահ Վլադիմիր Ծումեկոն: Զերմ գրույցի ընթացքում շոշափվեցին երկու ժողովուրդների ներ-

Վեհափառ Հայրապետը ՀՀ դեսպանատանը դեպքում Յ. Մկրտումյանի
և Ասողիկ Սրբազանի հետ

Հրաժեշտ մահ

կա տնտեսական կացության և հոգևոր արժեքներին վերաբերող հարցեր: Ռուսաստանի պետության բարձրաստիճանի պաշտոնյան իր գնահատանքի խոսքն ուղղեց հայ ժողովրդին և նրա հոգևոր պետին: Պատասխան խոսքում Նորին Սրբությունը մասնավորաբար ասաց. «Խորապես կգնահատեմ այն գաղափարը, որ տնտեսական հիմքերեն ավելի գաղափարական հիմքերն են, որ ազգի ամրության խարխալը կկազմեն: Մեր Եկեղեցիները կոչված են այնպիսի առաքելության, որ քրիստոնեական հավատքով առողջ ենթահող ստեղծեն տերությունների մեջ: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրվել են ետքը առաջինը Ռուսաստան գալուս պատճառը կբացատրեն այն հավատքով, որ ունիմ երկու ժողովուրդներու սերտ գործակցության հանդեպ:

Ալեքսեյ Բ Պատրիարքի հետ 30 տարիներու ծանոթներ են: Ռուս Եկեղեցու Սինոդի անդամներն ալ ինձ ծանոթ են: Հավատքի վերգարթոնքը զիս կհիացնե այս երկրին մեջ: Իբրև Հայ Եկեղեցի պիտի ջանանք մեր նպատար բերել Հայաստանի Հանրապետության ծաղկման»:

Ծնորհակալություն հայտնելով ջերմ ընդունելության համար, Վեհափառ Հայրապետն ավելացրեց. «Մենք մեկ եղած ենք մեր դժվարությանց մեջ, հիմա խաղաղության մեջ իրար գործակից պիտի ըլլանք»:

ՎԵՐԱԴԱՐՉ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՐ

Սրանով ավարտվեց Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի այցելությունը Ռուսաստան: Ինչպես նշվեց Ալեքսեյ Բ Պատրիարքի և Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Կոմյունիկեի մեջ, այցը չափազանց մեծ կարևորություն ուներ միջեկեղեցական հարաբերությունների սերտացման առումով, քանզի եղբայրական հարաբերությունների զարգացումը քրիստոնյա երկրների և Եկեղեցիների միջև այսօր անհրաժեշտ է, քան երբևէ: Ռուս Ուղղափառ և Հայ Առաքելական Եկեղեցիները պատրաստ են սատարել միմյանց խաղաղության հաստատման և մարդկության բարօրությանը ծառայելու սուրբ գործում:

Հունիսի 16-ին Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը վերադարձավ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին: Օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին բարի մաղթանքներով ճանապարհեցին Մինասի և Բելառուսի միաբնակալիտ Ֆիլարետը, Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյանը, Ռուսաստանում Հայաստանի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Յուրա Մկրտումյանը, հոգևորական այլ գործիչներ և դեսպանատան աշխատակիցներ:

«Ջվարթոնց» օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին դիմավորեցին Գրիգորիս և Գեորգ սրբազանները, միաբան հայրեր, Հայաստանի Հանրապետությունում Ռուսաստանի դեսպան Ա. Ուոնովը, Հայաստանի Հանրապետության նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Ծ. Գարամանովյանը: Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարի մեջ Վեհափառը դիմավորվեց միաբանների, հոգևոր ճեմարանի սաների և պաշտոնեական կողմից: Տեղի ունեցավ գոհաբանական աղոթք: Բարի գալուսյան խոսք ասաց Հուսիկ սրբազանը: Վեհափառն ամփոփ խոսեց իր հովվապետական այցելության մասին:

ՀԱՄԱՏԵՂ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՌԱՋԻՆԻ ԱՅՅԻ ՄԱՍԻՆ
ՈՌԻՍ ՈՒՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՅԻ

Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ն 1995 թվականի հունիսի 12—16-ը պաշտոնապես այցելեց Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցի:

Հունիսի 12-ին Գարեգին Ա Կաթողիկոսը և Նրան ուղեկցող անձինք ժամանեցին Մոսկվա: Օդանավակայանում մեծարգո հյուրին դիմավորեցին Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ն, Սուրբ Սինոդի անդամները և Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու այլ բարձրաստիճան հոգևորականներ: Նույն օրը Ալեքսեյ Բ և Գարեգին Ա Պատրիարքները հանդիպում ունեցան Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու Պետի պաշտոնական նստավայրում՝ Ս. Դանիլովյան վանքում:

Հաջորդ օրը, հունիսի 13-ին, Գարեգին Ա Կաթողիկոսը և Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատվիրակությունը ծաղկեպսակ գետեղեցին Ամհայտ Զինվորի գերեզմանին, Մոսկովյան Կրեմլի պատի տակ:

Նույն օրը տեղի ունեցավ Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ի, Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ի և Կովկասի ժողովուրդների Վերին կրոնական խորհրդի նախագահ, Աղբյուրների մահմադականների հոգևոր առաջնորդ Շեյխ-ուլ-խալամ Ալլահ-շուբխուր Փաշա-զադեի խաղաղարար հանդիպումը: Հանդիպման ընթացքում ընդունվեց և ստորագրվեց միասնական մոսկովյան հայտարարություն, որի տեքստը կցված է սույն հաղորդագրությանը: Խաղաղարար հանդիպման ավարտին երեք կրոնական Առաջնորդները հանդես եկան զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչների առջև:

Հունիսի 14-ին Գարեգին Ա Կաթողիկոսը այցելեց Ս. Դանիլովյան վանքի Ս. Երրորդության տաճար և այլ եկեղեցիներ, ինչպես նաև շինարարական հրապարակ՝ Ամենափրկիչ Եկեղեցու վերականգնման վայրում:

Նույն օրը Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ն, ի պատիվ մեծարգո հյուրի, ընդունելություն կազմակերպեց Ս. Դանիլովյան վանքի իր նստավայրում, իսկ Հայ Առաքելական Եկեղեցու Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյանը ընդունելություն կազմակերպեց «Մետրոպոլ» հյուրանոցում:

Այցի պաշտոնական ծրագիրն ավարտվեց նույն օրվա երեկոյան Գարեգին Ա և Ալեքսեյ Բ Պատրիարքների հանդիպումով՝ Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարքի աշխատանքային նստավայրում: Այդ հանդիպման ընթացքում Ալեքսեյ Բ Պատրիարքը Գարեգին Ա Կաթողիկոսին պարգևատրեց Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու բարձրագույն պարգևով՝ **Ս. Անդրեաս Առաքյալի** շքանշանով, իսկ Նրան ուղեկցող եպիսկոպոսներին, հոգևորականներին ու աշխարհականներին՝ Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու շքանշաններով ու մեդալներով: Իր հերթին Գարեգին Ա Կաթողիկոսը Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսեյ Բ-ին պարգևատրեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու բարձրագույն պարգևով՝ **Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ** շքանշանով:

Ռուս Ուղղափառ և Հայ Առաքելական Եկեղեցիների Պետերի հանդիպումների ընթացքում քննարկվեցին միջեկեղեցական համագործակցության և ժամանակակից հասարակության հիմնահարցերի լուծման մեջ միասնա-

կան ծառայության հարցեր: Երկու Պետերը միախորհուրդ էին բազմադարյա եղբայրության անասանության մասին իրենց վկայության մեջ, որի հանգույցները հնուց ի վեր կապում են Հայ և Ռուս Եկեղեցիները, որոնք շատ մոտ են միմյանց իրենց մշակույթով և հոգևոր ժառանգությամբ: Այս եղբայրության ամրապնդմանը և լիակատար միության ձեռքբերման համար նախադրյալների ստեղծմանը նպաստում է հաջողությամբ ընթացող աստվածաբանական երկխոսությունը Ուղղափառ և Հին Արևելյան Եկեղեցիների միջև:

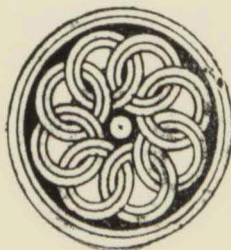
Երկու Եկեղեցիների Պետերը վկայեցին, որ իրենց պատմական բնակության երկրներում ապրող քրիստոնյաների եղբայրական համագործակցությունն այսօր անհրաժեշտ է, քան երբևէ, քանզի միայն նման համագործակցության մեջ կարող են մեծ արդյունքներ ձեռք բերվել Հայաստանի և ԱՊՀ մյուս երկրների ժողովուրդների միջև բազմակողմանի կապերի ամրապնդման գործում: Նաև հատկապես ընդգծվեց, որ երկու Եկեղեցիների հովիվներն ու զավակները, համագործակցելով մահմեդականների և բարի կամքի տեր բոլոր մարդկանց հետ, կարող են և պետք է անեն իրենցից կախված ամեն ինչ՝ Ղարաբաղի հիմնահարցից ծագած կործանարար հակամարտությունը, կոմկառյան տարածաշրջանի այլ հակամարտությունները և բոլոր այն իրավիճակները հաղթահարելու համար, որտեղ մարդկանց միջև եղած թշնամանքը դեռևս տիրում է աշխարհում: Ռուս Ուղղափառ և Հայ Առաքելական Եկեղեցիները պատրաստ են միմյանց օգնելու՝ հասարակության մեջ խաղաղության, ճշմարտության, գթասրտության ու կառուցողական առաքելությունների իրականացման, մարդկանց բարօրության համար իրենց բազմաճյուղ ծառայության մեջ:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

ԱԼԵԿՍԵՅ Բ.

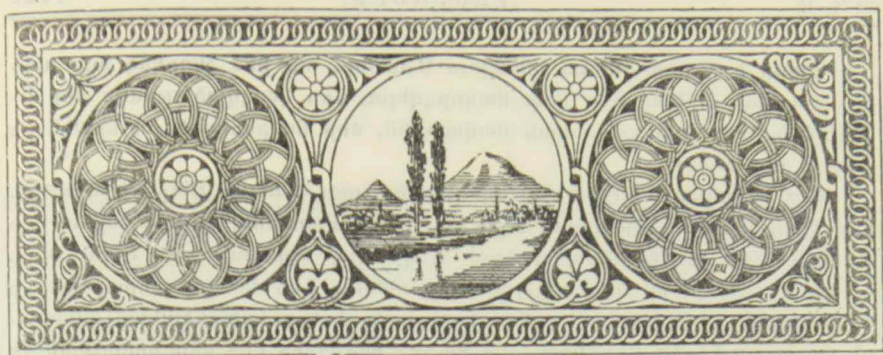
Պատրիարք Համայն Ռուսիո

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա-Ի ԱՅՑԸ

ԳՈՒԳԱՐԱՑ ԹԵՄ

Հուլիսի 28-ի առավոտյան, դուրս գալով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Ս. Տ. Գարեգին Առաջինը հովվապետական իր հինգերորդ այցելությունը կատարեց՝ այս անգամ Հայաստանի հյուսիս-արևելյան մասում գտնվող Գուգարաց աշխարհ՝ ուղեկցությամբ ուխտավորաբար Սուրբ Էջմիածնում գտնվող Ամերիկայի Արևմտյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Վաչե արքեպս. Հովսեփյանի, հոգեշնորհ Տ. Միքայել ծ. վրդ. Աջապահյանի և բարեշնորհ Սարգիս սրկ. Բոյաջյանի:

Ժամը 10-ին Գուգարաց թեմի առաջնորդանիստ Դիլիջան քաղաքի մուտքին Վեհափառ Հայրապետին ջերմորեն ընդունեցին թեմի առաջնորդ Տ. Արսեն արքեպս. Բերբերյանը, հոգևոր դասի, թեմական խորհրդի, քաղաքային և շրջանային իշխանությունների ներկայացուցիչները:

Մատուցված աղն ու հացն օրհնելուց և ճաշակելուց հետո, Վեհափառ Հայրապետը և իրեն ուղեկցող անձինք հրավիրվեցին քաղաքային մշակույթի տան դահլիճ, ուր, հակառակ աշխատանքային օրվա եռուդեղին, հավաքված էր հոծ բազմություն՝ հայցելու Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունը: Թեմական խորհրդի անդամների, քաղաքապետի և սրբազան հոր ողջույնի և բարիգալստյան խոսքերից հետո, Նորին Սրբությունն իր հայրական պատգամն ուղղեց տեղի ժողովրդին՝ կոչ անելով լծվել հայրենաշինության և եկեղեցաշինության սրբազան գործին:

«Սիրելի առաջնորդ Գուգարաց թեմի, գերաշնորհ Տ. Արսեն Արքեպիսկոպոս Բերբերյան, սիրելի հոգևոր եղբայրներ, հարգաբաժան քաղաքապետիս, թեմական խորհրդի անդամներ, քաղաքային իշխանությանց ներկայացուցիչներ և թանկագին զավակներ Հայոց ազգի, որ ձեր կյանքն ապրում եք բնության այս գեղեցիկ ծոցում՝ Դիլիջանում,

Առաջին հերթին ձեր քաղաքի մտավորական կյանքի, մշակութային կյանքի սիրտը եղող կենտրոնի մեջ եմ ես նախ իմ շրթները բացում որպես Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց:

Փառք և գոհություն եւ ընծաւոմ Աստծուն, որ ինձ շնորհեց այս պահը՝ ձեզ հետ լինելու, ձեզ հետ հաղորդվելու, ձեր կապվածությունը մեր Եկեղեցուն, մեր քրիստոնեական հավատքին, մեր հայրենիքին իմ երակների տրոփի մէջ զգալու:

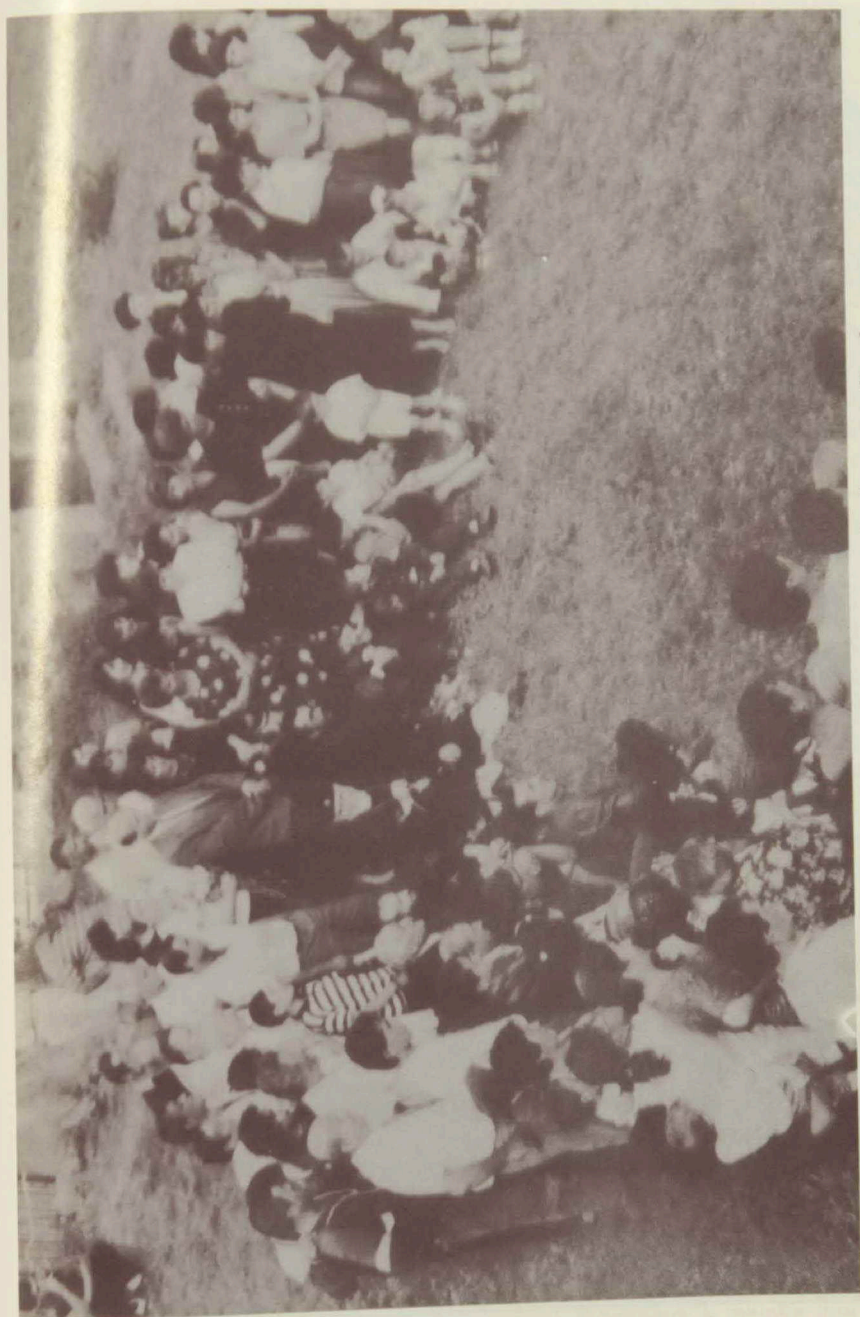
Այս առաւոտ, ժամը 8-ին, ես գնացի Մայր տաճար Սուրբ Էջմիածին, մեր բոլորի սրբություն սրբոց եղող հոգևոր կենտրոնում աղոթք արեցի առ Աստված, որ իմ հովվապետական անդրանիկ այցելությունը Տերն Ինքնօրհնի և շնորհի, որ այս այցելությունը դառնա ինձ համար գործության մի նոր աղբյուր՝ բոլորիդ համար հոգեկան վայելքի և քրիստոնեական հավատքի ամրացման, մեր Եկեղեցու, ձեր բոլորի հոգիների մէջ ներգործության մի գեղեցիկ առիթ:

Ողջունում եմ ձեզ բոլորիդ հանուն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին: Եվ երբ այսպէս դուք հավաքվել եք ճերմակ մազերով մեր պապ և չափահաս միջին ու երիտասարդ և մատղաշ սերնդի ներկայացուցիչներով, ես ձեր բոլորի մէջ տեսնում եմ անցյալից եկածը, բայց անցյալով չպարփակված ու անցյալի չվերածված մեր ամբողջական հայկական կյանքի մանրանկարը: Մենք այսօր մի խտացյալ մասնիկն ենք այն դարավոր ազգի կյանքի, որի ժառանգորդը լինելու պատիվը և պարտքը ունենք մեր արչան տուրքով, մեր ծագումով, մեր անցյալով, մեր հավատքով, մեր լեզվով, մեր գրականությամբ, մեր արվեստով՝ այն բոլորով, որ մի ազգ կդարձնի քաղաքակիրթ ազգ և ոչ թե միայն մի ցեղ, մի ժողովրդի գումար:

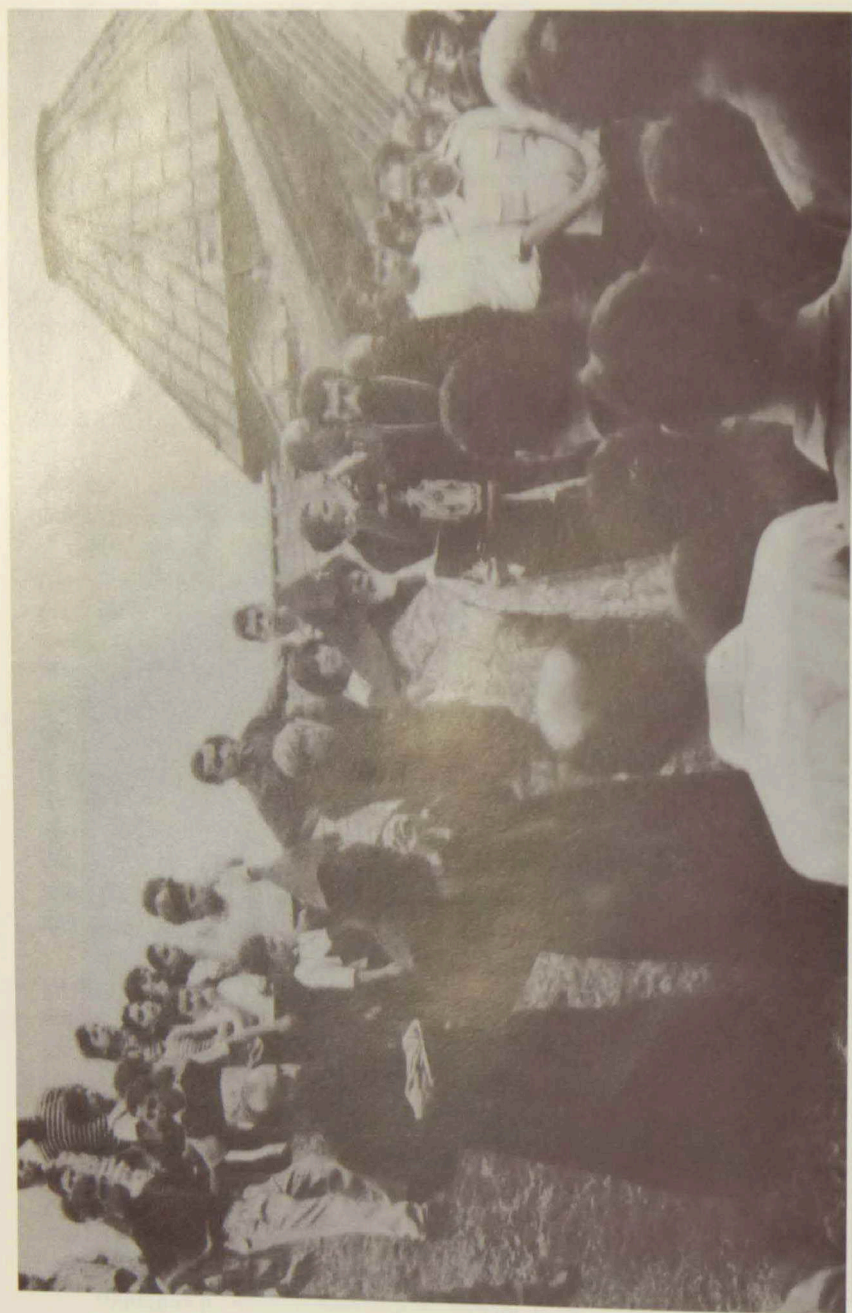
Ազգը հավաքական հոգի է. ես ձեզ չեմ ճանաչի անհատապէս, դուք ինձ չեք ճանաչի անհատապէս: Ով ինչ անում ունի, ես չգիտեմ, բայց ձեզ բոլորիդ ճանաչում եմ, որովհետեւ հաղորդություն ունենք մեկ հոգիի, պատկանում ենք մեկ այն ժառանգության, որ լեզուն է, որով խոսում եմ ձեզ հետ, այն հավատքն է, որ բաժանում եմ ձեզ հետ, այն կապվածությունն է մեր հայրենիքին, որ բաժանում ենք միասին: Այս ամենը եթէ չլինէ՞, մենք ո՞վ ենք: Նոր Ջողայում, որտեղ ես առաջնորդ եմ եղել ժամանակին երկու և կես տարիներ, մի գեղեցիկ խոսք եմ կարդացել վանքի թանգարանում: Դուք տեղյակ եք որ Ծահ Աբասը երբ հայերին տարավ Պարսկաստան տաանյութերորդ դարի սկզբին, այնտեղ նրանք Ջայենքերուդ գետի եզերքին տարածվեցին գաղթականների մման, բայց տաճարներ կառուցեցին: Քսաներեք տաճարներ կառուցեցին սքանչելի գեղազարդումով՝ վայելչություն ու հոգեկան ազնվություն հաղորդելով բարձրացող պատերին:

Այնտեղ մի փոքրիկ թանգարան կար, այդ թանգարանի մուտքին մի տոմար կար՝ տպավորությունների մի մատյան, որում մի հայ գրել էր հետևյալ տողերը. «Երբ ես այս թանգարանից ներս մտա, այսինչ այսինչյանն էի և քառասունութ տարեկան էի, հիմա, որ դուրս կելնեմ այս թանգարանից՝ հազար տարեկան եմ, և ես հայ եմ»: Իր փոքրիկ ինքնությունը, իր եւր մոռացել էր, որովհետեւ շաղախվել էր մեր մշակույթի արժեքներով, այդ սքանչելի նկարներով, արձաններով, ձեռագրերով: Տեսել էր այն ձեռագիրը, որին տաաներեքերորդ դարում հայ մարդը շունչ էր հաղորդել, այդ շունչը ներթափանցել էր նրա մէջ այն օրը, երբ ինքը այդ թանգարանն էր եկել: Եվ ես էլ ինձ զգում եմ այն տարիքին, որին իմ ազգն է, ոչ թե տարիների, այլ դարերի գումարով:

Սիրելիներ, մենք այսօր մեր Եկեղեցու և մեր ազգի ու մեր հայրենիքի պատմության մէջ ապրում ենք մի նոր դարաշրջան: Այսօր ամեն մի հայ երբ մի հայացք նետի անցյալին, պատմությանը և նաչի ներկային

Վեհապառ Հայրաբեկի Երջանկաւորը հովանաւորներով

Արարիկի դպրոց

պատմության ոսպնյակի միջից և դրա միջից նախ ապագային, ի՞նչ պիտի զգա, և պիտի ասի. **ՓԱՌՔ ՔԵԶ ՏԵՐ, ՀԱՂԱԳՍ ԱՄԵՆԱՅՆԻ ՓԱՌՔ ՔԵԶ ՏԵՐ, ՈՐ ՏՎԵՅԻՐ ՄԵԶ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՎԱԽՈՒԹՅԱՆ ԱՅՍ ՕՐԸ:**

Բոլորդ էլ գիտեք, որ շատ քիչ ժամանակներ են եղել, երբ մեր ժողովուրդը հնարավորություն է ունեցել իր սեփական կամքը, իր սեփական միտքը ազատորեն արտահայտելու: Օտար ուժերի կողմից հարձակումների է ենթարկվել: Ես կխորհեմ, և պատմաբանները, վստահ եմ, ինձ հետ համաձայն կլինեն, որ ավելի հնություն ունենք մենք հողի տակ, քան հողի վերա: Եկել են, քանդել են, տարել են, կողոպտել են, բայց չեն կարողացել մեր հավատքը մեր հոգու միջից դուրս պոկել, չեն կարողացել մեր հողի սեփականության իրավունքը մեզնից խլել: Դա՛ է մեր հարստությունը, և այսօր ամեն մեկը մեզնից պիտի անդրադառնա, որ ինքը բախտավոր է: Իմ հայրը այդպես բախտավոր չմեռավ: Երագեց իր հայրենիքը օտար երկրների մեջ, բայց Աստված ինձ, ձեզ, բոլորիս շնորհ արեց, որ տեսնենք այն, որ շատերի համար դարձել էր կարծեք այլևս անհավատալի: Յոթանասուն տարիների սովետական իշխանությունը մի այնպիսի ընդարձացում էր տվել մեզ բոլորիս, որ մենք դրսում, արտասահմանում էլ կարծեք չէինք հավատում, որ մի օր կգա: Բայց հույսը չէինք կորել բնականորեն մեր սրտի միջից, և այսօր ազատ, անկախ, ինքնիշխան, ինքնակամ մի հայրենիք ունենք, որի մեջ ազատորեն վերածաղկում է մեր Եկեղեցին, Հայոց դարավոր Եկեղեցին:

Երկու հիմնական իրողություններ ուզում եմ ձեր ուշադրությանը հրավիրել իմ այս առաջին խոսքի միջից, որ ուղղում եմ ձեզ: Երեկ ես մի ուրիշ գեղեցիկ օր ապրեցի իմ կյանքում: Առաջին անգամս էր, քառասունչորս տարիների իմ հոգևորական կյանքումս, որ ես ներս էի մտնում Հայոց աշխարհի, Հայոց Հանրապետության խորհրդարան: Այն ներկայացուցիչների առջև էի կանգնել, ում ժողովուրդն է ընտրել, և ոչ թե վերևից է պարտադրվել մեզ, մենք ենք ընտրել, մենք՝ մեր սեփական կամքով, մեր մտքով, մեր խղճով: Երբ կանգնեցի Ազգային Ժողովի անդամների դիմաց, Հանրապետության մեր վսեմաշուք նախագահի հետ միասին, և նա իր խոսքն ասելուց հետո, ես, որպես Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, իմ աղոթքն արի և իմ խոսքն ասեցի՝ զգացի մի բան, որ հիմնական էր՝ այն, որ այլևս ոչ ոք մեզանից, եթե մի սխալ բան տեսնի մեր կյանքում, մի ծուռ բան տեսնի մեր կյանքում, ուրիշին, օտարին չմեղադրի: Առաջ, երբ մի բան լավ չէր գնում մեր երկրում, ասում էինք, «մենք ի՞նչ անենք, վերից են ասում, հյուսիսից է գալիս հողմը, մենք ինչ կարող ենք անել»: Բայց այսօր մենք ենք տերը և ծառան: Այս երկու բառերը ես գուգորդում եմ իրար հետ: Ոչ ոք այս հողի տերը կարող է լինել՝ առանց այս հողի ծառան լինելու: Աստված այս հողը տվել է մեզ, որպեսզի այդ հողը մշակենք, դրանից կյանք հանենք և Աստված փառավորենք: Մշակույթով, ստեղծագործությամբ, արվեստով այս աշխարհը մենք ծաղկեցնենք և մարդկության դիմաց կանգնենք հպարտությամբ, պատվով և Աստուծո առաջ՝ հավատարմությամբ:

Սիրելիք, ի՞նչ է այս հողը: Առեք Դիլիջանի այս գեղեցիկ բլուրներից, ծաղկավետ և կանաչազարդ բլուրների միջից մի բուռ հող և զնացեք մի բուռ հող վերքեր Զիմբաբվե կոչված երկրից Աֆրիկայի և տարեք այս երկու հողերը, դրեք լաբորատորիայի մեջ և ասեք այդ լաբորատորիայի մարդին. ի՞նչ է այս հողերի տարբերությունը, նա որտեղից՝ պիտի գիտենա,

թե այս հաշկական հող է և մյուսը՝ աֆրիկյան. հողը՝ հող է ամենուր։ Հապա ինչո՞ւ այդ հողը հաշկական է, որովհետև այնտեղ հայու քրտինքն է խառնվել, հայու ձեռքի հունարն է այդ հողի միջից շենք կառուցել, քարի վրա խաչքար է դրել, կենդանու կաշվից մազադաթ է պատրաստել և ձեռագիր կերտել, թղթի վրա գիր է գրել, տաճար է կազմել՝ Հաղարծին, Գոշավանք, Օձուն, Սանահին, Հաղպատ... Մենք այդ հողո՞ւմ ենք հրպարտանում, թե՞ այդ հողից, քարից դուրս բերած այն հոգեկան արժեքներով ենք հպարտանում, որոնք չեն անցնի, որոնք մահ չունեն։ Մըտավորական հոգևոր արժեքները ո՛չ ժամանակով կկաշկանդվեն և ո՛չ էլ նրանք ժանգ կկապեն, միշտ կխոսեն։ Մեարոպ Մաշտոցը հինգերորդ դարում ապրեց։ Նա Տարոն գավառի Հացեկաց գյուղից էր։ Ո՛չ Տարոնը կա հիմա, ո՛չ Հացեկաց գյուղը, բայց իր գիրք կա, այդ գրով արտահայտված ապրումների հոսանքը կա մեր ժողովրդի մեջ։ Այդ հոսանքն է, որ ինձ, ձեզ, մեր հոգևորականներին, բոլորիս, արտասահման, Հայաստան, Գուգարք, Սյունյաց աշխարհ, Արցախ, բոլորը իրար է կապում։ Այդ ոգին՝ ոսկի թելը, հավատարմությունն Աստծուն, Եկեղեցուն, հայրենիքին և ազգին, դրանից ավել ի՞նչ ունենք։

Ապրենք ութսուն տարի, ուտենք, խմենք, քեֆ անենք, հետո՝ ինչ. հող ենք, խոտ ենք որպես մարմին։ Աստվածաշունչ մատչանում, Սաղմոսաց գրքում, ասվում է. «Մարդոյ որպէս խոտոյ աւուրք իւր, որպէս ծաղիկ վայրի ալնպէս ծաղկէ, շնչէ ի նմա հողմ և ոչ է, և ոչ ևս երևի տեղի նորա»։ մարդու կյանքի օրերը խոտի նման են, կծաղկի, հողմը կփչի, կթառամի և չես իմանա՝ եղել է, թե չի եղել։ Օրե՛րը մարդու, ոչ թե մարդո՞ւ ինքը։ Սաղմոսեբզում ասում է. «Մարդոյ որպէս խոտոյ են աւուրք իւր», իր օրերը խոտի նման են, բայց եթե այդ մարդը իր կյանքի ընթացքում մի այնպիսի գործ անի, որ իր գավալկներին ոգի փոխանցի, այդ մարդը չի մեռնի, այդ մարդը կմնա իբրև ապրում, գաղափար, հավատք, նախանձախնդրություն, տեսիլք. կմնա իր գավալկների միջից, և այդպես են մնացել մեր հայրերը մեր մեջ։ Ես չեի չինի այն, ինչ որ եմ այսօր, եթե իմ մեծ մայրը ինձ Աստվածաշունչը պատմած չլիներ, եթե իմ գյուղի ուսուցչուհին ինձ Այբ, Բեն, Գիմը սովորեցրած չլիներ։ Հետևաբար, մենք պետք է կարողանանք մեր կյանքում կարևորին արժեք տալ, անկարևորին, փծուն, ճղհմ, ոչինչ եղող բաներին մեծ կարևորություն չտալ։ Ի՞նչն է մնայունը և ի՞նչն է գնայունը. մնայունին պետք է կառչած մնանք մենք բոլորս։ Հավանաբար կարդացել եք կամ հենց թերևս այս սրահում արտասանվել է այն գեղեցիկ բանաստեղծությունը Խաչիկ Դաշտենցի, որի մեջ երբ քեռին կալը մշակելիս օդին էր տալիս ցորենը և հողմն էր տանում, տղան դառնում էր քեռու՞մ՝ ասելով, թե քեռի ջան, հողմին ես տալիս։ Պատասխանում է քեռին, «հարդը գնում է, ցորենն է մնում»։ Հետևաբար կյանքի մեջ հարդի բաժին կա. ուտել, խմել, քեֆ անել, հագնվել՝ թող լինեն, բան չունեն ասելու, բայց դրանք մեր կյանքի նպատակը չլինեն, այլ հայրենիքը արժեցնելը։ Նոր պետություն ենք կազմել, բայց պետություն կազմելով պետություն չի պահվի, պետք է շարունակենք համայնական, ընդհանրական շահերը վեր դասել մասնական, տեղական, ժամանակավոր, վաղաճցուկ արժեքներից։

Իմ վերջին խոսքն այսօր հետևյալն է. մեր Եկեղեցին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնով, մի նոր դարաշրջան է մտնում Հանրապետության անկախության այս նոր շրջանին։ Ժամանակ կար, և դուք ինձից լավ գիտեք, որ չեիք կարող այսպես ազատ եկեղեցի գնալ, չեիք կարող Հիսուս Քրիս-

տոսի մասին լսել ո՛չ ռադիոյից, ո՛չ հեռատեսիլից, ո՛չ էլ գրքերից: Աթելստական պրոպագանդան այնքան ուժեղ էր, ծաղր ու ծանակ էին անում մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսին: Այսօր աշխարհում ոչ մի երկիր, ոչ մի ժողովուրդ չկա, ուր Նրա անունը և վարդապետությունը տարածված չլինի: Երևակայեք, իմ սիրելի եղբայրներ, քույրեր, մոտիկ արեք իմ այս պարզ խոսքին. աշխարհումս մի ազգ կա, որ կարող է ասել, որ ինքը առաջինն է եղել, որ քրիստոնեությունը ընդունել է որպես պետական կրոն: Դա իմ ու ձեր պաշտելի ազգն է: Բացեք միջազգային բառարանները, մեր հանրագիտարանները և նրանց մեջ Արմենիա-Հայաստան բառի տակը պիտի գտնեք. «Հայերն են եղել առաջին ժողովուրդը, որ քրիստոնեությունը ընդունել են պետականորեն»: Լավ, եղել է, Տրդատ արքան հռչակել է, Գրիգոր Լուսավորիչը քարոզել է, Մեսրոպ Մաշտոց գիրը տվել է, Աստվածաշունչը թարգմանվել է, եղե՛լ է, եղե՛լ է, եղե՛լ է անցյալում: Դրանո՞վ պիտի հպարտանանք միայն: Այսօր ի՞նչ ենք անում: Այդ հավատքը հիմա ինչպե՞ս ենք ապրում, ինչպե՞ս ենք արժեցնում մեր այսօրվա կյանքում: Դրա մեջ է մեր արժեքը և ո՛չ թե միայն մեր հայրերի արածի մեջ: Դա նրանց փառքն է: Նրանք Աստուծո կողմից ընդունված են: Նրանք ո՛չ մեր աղոթքի պետքն ունեն, ո՛չ մեր փառաբանանքի: Բայց մենք նրանց պետքն ունենք, նրանց հոգուն, նրանց գաղափարին, նրանց նըվիրման, նրանց հերոսության: Եթե այս հերոսությունը, սրբությունը չլիներ, մեր հայրենիքը մեր ձեռքերում կլինե՞ր այսօր: Եթե նրանք, ովքեր իրենց կյանքն առթողջ չընծայեին մեր ժողովուրդի հոգու մշակման համար, նըրանք, ովքեր իրենց արյունը չտալին հանուն այս հողի պաշտպանության, մենք այսօր Հայաստան կունենայի՞մք: Եթե հիմա ունենք, նրանց սուրբ կըտակն է:

Մենք այսօր պարտք ունենք նրանց թողածը ոչ թե պահել, պահպանել պահածոյի պես, այլ մշակել, ծաղկեցնել, առավել արժեքներով պտղավորել: Եթե ես իմ հորից ժառանգված ունեմ մի կտոր հող և այդ հողը թողնում եմ խոպան ու անմշակ, ես իմ հոր արժանի զավակը չեմ: Եթե նա ինձ թողել է մի կտակ, ես պարտավոր եմ այդ կտակը արժեցնել իմ կյանքով, իմ քրքրտիքով, իմ աշխատանքով: Դուք լսե՛լ եք, արդյոք, այն պատմությունը, որ մի հայր մի օր իր զավակներին կանչել է իր մահից առաջ և նրանց ասել. «Ես մի գանձ ունեմ և այն ես էլ չգիտեմ, ճիշտ որտեղ եմ պահել, բայց մեր պարտեզում եմ պահել»: Նրա մահից հետո զավակները գնում են և չեն իմանում, թե որտեղ է պահվել այդ գանձը: Սկսում են փորել, փորփրել, տակնուվրա անել հողը և չեն գտնում գանձը, բայց գարնանը տեսնում են, որ անմշակ ու խոպան հողը ծաղկել և դարձել է մի այգի: Հողը արժևորվել է, որովհետև մշակվել է, փորվել է, մարդու ձեռքն է խառնվել հողին, քրտինքն է խառնվել հողին և հողից կյանք է դուրս եկել: Թողնել հողը այնպես, ինչպես ստացվել է՝ դա իմաստ չունի, դա կլինի «երկիր աներևույթ և անպատրաստ», ինչպես ասում է Աստվածաշունչ մատչանք:

Իմ առաջին խոսքը անդրանիկ Հայրապետական այցելության առիթով թող լինի ձեզ բոլորիդ համար սրտիցս բխած այն խոսքը, որ վերանորոգության, վերարժևորման, վերաշխուժացման, վերագիտակցության, մեր ինքնության, մեր արժանապատվության վերարժևորման հրամայականով ապրենք մեր կյանքը, մեր նոր անկախացալ, վերանկախացալ այս հայրենիքում, և երբ գան ձեր զավակները մի քանի տասնյակ տարիներ անց, կարողանան ասել ձեզ համար. ապրե՛ք, հայրեր, ապրե՛ք, մայրեր, որ մեզ այսպիսի ժառանգ թողեցիք, այս հայրենիքի կյանքը՝ ազատ, անկախ Հանրապետությամբ

և ազատ ու աշխույժ և գործուն մեր Եկեղեցիով, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնով, իր բոլոր թեմերով, բոլոր հոգևորականներով, մեր բոլոր մտավորականներով և՛ մշակութային, և՛ քարոզչական առաքելությամբ:

Սիրելի սրբազան, ահափասիկ միայն շուրջ չորս ամիսներ են, որ ես այս ծանր պարտականությունը ստանձնել եմ իմ ուսերին Աստուծո տնօրինությամբ և մեր ժողովրդի կամքով: Ես պարտք եմ համարել ճանաչել մեր ժողովրդին, և ճանաչվել մեր ժողովրդից: Մի հովիվ չի կարող իր հոտին ծառայել, եթե չճանաչի այդ հոտը, այդ ժողովուրդը: Իմ այս առաջին այցելությունը ճանաչման, հաղորդության պահ նկատեցեք: Գուգարքի թեմը նորակազմ թեմ է: Առաջներում չկար այս թեմը: Երջանկահիշատակ, լուսահոգի Վազգեն Ա մեր նախորդի օրոք կազմվեց: Գիտեմ, դժվար օրերի միջից կանցնեք, բայց ես մի հիմնական սկզբունքի եմ հավատում: Նա, ով դժվարությանց միջից չանցնի, չի կարող մեծ գործ անել:

Դժվարությունները մեր ժողովրդի համար հաղթահարելի են: Ինչո՞ւ մեր հայրերը կարող էին շինել Գոշավանք, ինչո՞ւ մեր հայրերը կարող էին շինել Հաղարծին, Օձուն, ինչո՞ւ նրանք կարող էին հսկա եկեղեցիներ կառուցել ոչնչից, և մենք այսօր չկարողանանք պահել: Ի՞նչն է մեր թերությունը՝ մեր անտարբերությունը, մեր ծոզությունը, մեր անձնակենտրոն, նեղ, փոքրիկ, ճղճիմ հաշիվներով և արժեքներով ապրելու փորձությունը: Հետևաբար, ես կոչ եմ անում ձեզ բոլորիդ. եթե ուզում եք ձեր հոգեկան առողջության համար, ձեր բարոյական բարձրության համար, ձեր ազգի պատվի համար, ձեր երկրի շինության համար, ձեր զավակների առողջ դաստիարակության համար գործել, ձեր եկեղեցիներից մի՛ հեռանաք:

Կիրակիները առե՛ք-տարե՛ք էս երեխաներին եկեղեցի, թո՛ղ «Հայր մեր»-ն ասեն, թո՛ղ խաչ հանեն, թո՛ղ «Առաօտ լուսույ»-ն երգեն, թո՛ղ «Փառք ի բարձունս»-ը երգեն, և դրանցով իրենք զիրենք լիցքավորված և արժեքավորված զգան իբրև հայ: Դրա համար այսօր ես կոչ եմ անում բոլորիդ, և որտեղ որ գնամ, այս նույն հաղորդությամբ ուզում եմ մեր ժողովրդին այս կոչը անեն. եկե՛ք վերանորոգվե՛ք: Եթե անկախացանք, ազատություն ունեցանք, չենք կարող լինել այն, ինչ որ էինք այդ թվականից առաջ: Հետևաբար, պետք ունենք ներքին հոգեկան, ազգային, կրոնական դարձի, ներքին պաշտոնակերպության:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը մեկնեց Գոշավանք: Այստեղ ավանդական աղն ու հացն օրհնելուց, աղոթոսների և աղոթքների ընթերցումից հետո իր հայրական օրհնությունը բաշխեց վանքի շուրջ հավաքված հավատացյալներին, որից հետո այցելեց Մխիթար Գոշի դամբարան և հարգանքի տուրք մատուցեց մեծանուն վարդապետի հիշատակին: Միջնադարյան Հայաստանի հոգևոր վեմերից մեկը եղած այս վանքում, որի վարդապետարանի համբավը տարածվել էր ողջ Հայոց աշխարհում՝ Մրենլյան Հայաստանից մինչև Կլիկիա, մեր ազգային-հոգևոր կյանքում այդ ավանդների նորոգության կարևորությունը շեշտեց Վեհափառ Հայրապետը հավաքված ժողովրդին ուղղված իր խոսքում:

«Սիրելի՛ հավատավոր, հավատացյալ զավակներ Հայ Եկեղեցու, որ ապրում եք այս շրջանում և եկել եք այսօր այս Սուրբ Եկեղեցին,

Իմ կյանքում առաջին անգամ լինելով՝ ես գտնվում եմ այս սրբավայրում և խոր շնորհակալություն և գնահատանք եմ հնչեցնում Գուգարաց թեմի

սրբազան առաջնորդ Արսեն արքեպիսկոպոսին, որ այս հովվապետական այցելության առիթը ստեղծեց: Իր հրավերով ես այսօր եկա և երկու բան տեսա՝ առաջին իսկ րոպեից, երբ հանդիպում ունեցա աջատեղ ձեզ հետ: Տեսա քարը, որ տեսանելի է մարմնեղեն աչքերով, և տեսա հավատքը, որը կարելի է տեսնել մարմնեղեն աչքերով, բայց կարելի է դա զգալ քարերի միջից: Բայց և՛ քար, և՛ հավատք իմաստ ունեն, որովհետև մեր կյանքի համար են: Երկրորդ բանը, որ տեսա և՛ մտեղեն, մարմնեղեն աչքերով, և՛ հոգեղեն աչքերով, այդ դուք եք, այս շրջանի բնակիչներդ:

Բնականորեն աշխարհում ցրված առավել քան յոթ միլիոն հայեր կան, որոնք նալում են Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնին. դրանցից ոմանք, շատերը, եթե ոչ բոլորը, ուզում են, որ մենք Սուրբ Էջմիածնից օրհնությունը տանենք, նրանց բաշխենք մեր կյանքով, մեր խոսքով և մեր գործով: Այսօր ձերն է կարգը, այսօր հերթը ձերն է: Ինձ ասում են, թե երկար տարիներից ի վեր, եթե ոչ հարյուրամյակներից ի վեր, կաթողիկոս չի եկել այստեղ: Ահա եկա: Եկա խոնարհվելու համար նրանց հիշատակին, ովքեր այս տաճարը կանգնեցրել են որպես իրենց հավատքի նյութական արտահայտություն: Այս քարերին ձև են տվել, կամարներ են կապել, գմբեթ են կառուցել, որպեսզի այդ բոլորի միջից աղոթեն Աստծուն, Աստծու ներկայությունը զգան իրենց հոգիների, իրենց կյանքերի մեջ: Նա, որ կնալի այս քարերին՝ քար չի տեսնի, նրանց մեջ հավատքի ուժը կտեսնի: Հիմա մենք մեքենաներ ունենք, բարձրացնում եք քարերը մեքենաներով, էլեկտրական հոսանքով: Բա այն ժամանակ ինչպե՞ս եղավ, մեր հայրերը ինչպե՞ս էին գործում: Եթե հավատք չունենային, հոգի չունենային, ինչո՞ւ այս տաճարը պիտի շինեին, ինչո՞ւ իրենք իրենց պիտի չարչարեին: Արեցին, որովհետև սիրեցին: Սիրեցին կրոնը, սիրեցին Եկեղեցին, սիրեցին Աստծուն և այսպես կամարներ կապեցին, որպեսզի իրենց զավակները՝ այս երեխաները, գալիք սերունդները, բոլորն էլ ունենան այս հոգեկան ուժը եկեղեցու միջից իրենց եկող:

Այս եկեղեցին և մեր սուրբ հավատքը ձեզ մոտիկ զգացեք: Եկե՛ք, մի ծունկ աղոթք արեք, մի մոմ վառեք, մի «Հայր մեր» ասեք, մի խաչ հանեք, որ Աստուծո ներկայությունը զգաք, որ սուրբ կյանքը մեր մեջ տարածվի: Ծիշտ է, յոթանասուն տարիներ ազատ չէինք մեր կրոնական պաշտամունքը կատարելու, բայց հիմա ազատ ենք, հիմա անկախ հայրենիք ենք, հիմա ալևս ոչ ոք մեզ չի կաթող ասել, թե պիտի չանես այն, ինչ որ մենք ազգովին ուզում ենք անել: Հիմա մերն է կամքը: Այս հողը մերն է, այս երկիրը մերն է: Երեկ ես գնացի և բացումը կատարեցի մեր հայրենիքի նորընտիր Ազգային ժողովի, մեր Հանրապետության նախագահի հետ միասին: Այլևս ուրիշները չեն, որ մեզ պիտի տիրեն, մենք ենք, որ պիտի տիրենք: Բայց պիտի տիրենք ծառայելով, հողը անմշակ չթողնելով, եկեղեցին որը չթողնելով, որպեսզի մենք եկեղեցուց որը չդառնանք: Դուք եկել եք, չեք եկել, քարերից ոչինչ չի պակասի, բայց ձեզանցից մի բան կպակասի, այդ հավատքի ուժն է, որ կպակասի:

Այստեղ Վեհապատը, դառնալով երեխաներին, մտերմիկ շեշտով շարունակեց իր խոսքը.

Երեխեք, ձեզ մի խոսք ունեմ ասելու, ինձ լսեք: Ես էլ ձեզ նման մի փոքրիկ երեխա էի ժամանակին: Ես էլ դաշտի հողի մեջ եմ մեծացել: Աճում եմ ցանել, ջուր եմ տվել հողին, ակոս եմ բացել, էլի հողի մեջ եմ իմ ոտքերս քայլել: Մի խոսքով հողի զավակ եմ և հողի հետ եմ ապրել և հողից

բանջարեղեն եւ դուրս բերել, պտուղ եւ դուրս բերել, նաև ցորեն եւ կտրել, կալ եւ արել, այդ բոլորը ինձ համար շատ սիրելի գործեր են եղել: Ուզում եմ, որ դուք էլ կապված լինեք մեր հողին: Հիմա արձակուրդի ժամանակն է, ազատ եք հիմա, սեպտեմբերին դպրոց պիտի գնաք և Ս. Մեսրոպի Այբ, Բեն, Գիմ-ը լավ սովորելուց հետո աղվոր-աղվոր, գեղեցիկ, սիրուն բանաստեղծություններ պիտի սովորեք, երգեր պիտի սովորեք և ամբողջ ձեր ընտանիքների կյանքը պիտի ծաղկեցնեք այսպիսի ապրումներով. խոստանո՞ւմ եք.

Տեսե՛ք, ձեր ձայնը որքա՞ն քաղցր է, և հիմա ով է լսում ձեր ձայնը, գիտե՞ք. Մխիթար Գոշը: Նա երկնքից նայում է ձեզ և ասում. «Ես զուր չապրեցի: Ես այս վանքի մեջ գիրք գրեցի, քարոզ տվեցի, աշակերտներ հասցրի, ահավասիկ այստեղ ապրում է Գոշավանքի շրջանի ժողովուրդը»: Հետևաբար, «ղաչիմ» բռնեցե՛ք, ամուր բռնեցե՛ք հավատքը, և Աստված ձեր ձեռքերից շնորհքներ ծաղկեցնի, և դուք ձեր ձեռքերով հողից կյանք հանեք և դուք կարողանաք բոլորդ մեր եկեղեցին ծաղկուն պահել մեր այս նոր հայրենիքի ազատ ու անկախ պետականության շրջանում:

Ես շնորհավորում եմ ձեր գյուղապետին, շնորհավորում եմ բոլոր ներանց, ովքեր գյուղին են ծառայում: Միշտ ներդաշնակ եղեք, միշտ իրար սիրով մնացեք, որովհետև մենք իրար հետ չլինենք սիրով, ո՞վ մեզ հետ կլինի սիրով, ոչ ոք: Մենք շատ թշնամիներ ենք ունեցել: Մեր ուժը մեր միության մեջ է, մեր՝ իրար հետ ներդաշնակ գործելու մեջ է: Աստված ձեզ բոլորիդ պահի ամուր, ձեր բոլորի կյանքին տա նոր էջ, և դուք արժեցնեք ձեր կյանքը՝ Սուրբ Էջմիածնի գաղափարով և Սուրբ Եկեղեցու գաղափարով»:

Տեսանելի էր հուզումնախառն ուրախությունը Վեհափառ Հոր, երբ օրվա երկրորդ կեսին այցելեց Թումանյանի շրջան, որտեղ առաջին անգամ ոտք դրեց Սանահին պատմական վանք. «Ես այսօր ծունր եմ գալիս իմ հոգու մեջ և փառք եմ տալիս Աստծուն, որ պատանեկությանս շրջանից եկող երազանքներին լույս տվեց այսօր ներկա գտնվելու համար սրբաշունչ այս կամարներից ներս»:

Հրամեշտից առաջ կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն բոլոր այն երջանկահիշատակ վարդապետների, միաբանների շիրիմների առաջ, որոնք ապրել, ստեղծագործել, ճգնել և աղոթել են Սանահինի վանքի աստվածաստեղծ կամարների ներքո: Խանդավառ ժողովուրդը. վայելելով իր իսկ կողմից ընտրած Սրբազնագույն Կաթողիկոսի ներկայությունն ու օրհնությունը, աջհամբույրների և ծափահարությունների ուղեկցությամբ հրամեշտ տվեց նրան՝ խոստանալով կյանքի կոչել բոլոր խորատներն ու պատգամները վառ շինության հայրենիքի և պայծառության սուրբ Եկեղեցու: Կարծեք շարունակելով Գոշավանքում ծավալված ոգեշունչ իր խոսքը, Վեհափառն ասաց.

«Սիրեցյալ և հավատացյալ, հավատարիմ ժողովուրդ Աստուծո և զավակունք Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու,

Իմ կյանքի երազներից մեկն է, որ այսօր մարմին է զգենում այս այցելությամբ Սանահինի պատմաշունչ և հոգելից այս վեհավայրում, սրբավայրում:

Ես այս պատանհանների նման երեխա էի, երբ Հայոց պատմության գրքերն էի թերթատում և աչնուղ Սանահին անունը պայծառագրվում էր իմ աչքերի առաջ: Աշխարհագրականորեն հեռու Հայաստանից, Սիրիայի և Լիբանանի ափերին, մենք ապրում էինք այդ երկրներում հայությունից հեռու, բայց ի՞նչն էր, ես հարց եմ տալիս, ի՞նչն էր այն ուժը, ի՞նչն էր այն քաջողականությունը, մագնիսականությունը, որ մեզ, հակառակ աշխարհագրա-

Աղոթքի պահ

Վեհափառ Հայրապետ Գրիգորաց թմի առաջնորդ Տ. Ասեն արևելախոյուրի,
Մխաթյան Ժ. վրդ. Ազատականի և թմական խորհրդի անդամների հետ

կան հեռավորության, հակառակ մշակութային կյանքի տարբերության, ամբողջությամբ հոգով ու սրտով կապում էր այս հայրենի հողին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնին և մեր բոլոր այն վանքերին, որտեղ Աստված խոսել է մեր ժողովրդին, մեր վանահայրերին, վանականներին աղոթքների, քարոզների, գրությունների, ճգնության միջից: Դա՛ հավատքն է, հավատքը: Այն հավատքը, որ հայ մարդին ասել է տալիս. «Իմ այս ձեռքը կարող եք կտրել և հողի վերածել. դա դուրիսն է, բայց չեք կարող ձեռագիր մատանը, Ավետարանը իմ ձեռքիցս պոկել»: Գրչագրող, ձեռագրող, նկարագրող համեստ վանականը այս հավատքով է ապրել: Սուրբ Գիրքը, Աստուծո խոսքը հավիտենական է: Մարդիկ կգան, մարդիկ կգնան, թագավորություններ կըզան, թագավորություններ կգնան, բայց Աստված, հավատք, հայրենիք, ազգ, մշակույթ, գիրք, լեզու, գրականություն՝ սրանք են, որ կմնան, սրանք են, որ կպահեն մի ժողովրդի:

Իմ առաջին խոսքով ես ծուրն եմ գալիս իմ հոգու մեջ և փառք եմ տալիս Աստծուն, որ իմ մանկության կամ պատանեկության շրջանի երագին լույս տվեց այսօր: Հակառակ որ երեկո է ժամը, հոգ չէ, ներքին լույսով, հոգեկան լույսով տեսնում եմ ձեզ բոլորիդ և մեր այս պատմական, սրբաշունչ համալիրը վանական, որի անունն է Սանահին:

Եղբայրներ և քույրեր, այս օրը իմ կյանքի հարստագույն օրերից մեկն է. ահա ներս մտա այս եկեղեցուց, այսօր առավոտյան գնացի Գոշավանք, եղել եմ նաև սրանից մի քանի տարի առաջ Հաղարծին, և այս երեկո գնալու եմ Հաղպատ, վաղը այցելելու եմ Թձուն: Ես այսօր ուզում եմ գրույցի նստել ինձ և ձեզ հետ և հարց տալ.— Ի՞նչ են նշանակում այս կառույցները, ճարտարապետական գեղեցկությունները, այս կամարները, այս ոճային միությունը, այս երկամերձ սլացքը: Ինչո՞ւ են կառուցել կամ կառուցվել այս բոլորը.— Աստծու հետ հաղորդության մեջ լինելու համար: Մեր հայրերը եթե հավատք չունենային, ինչո՞ւ այս քարերը պիտի այստեղ գետեղեին, ինչո՞ւ իրենց կյանքը պիտի վտանգեին, ինչո՞ւ այսքան հոգնություն ու տառապանք հանձն պիտի առնեին, եթե այս կառուցվածքի հոգեկան իմաստին նրանք չհավատալին: «Եկեղեցին հայկական մեր մի քարի տակ գետնի, դեպի երկինք բարձրացող զաղտնի ճամփա մը ունի», ասել է Վահան Թեքեյանը, ցեղասպանության ոճրից ազատված մեծ բանաստեղծը: Նա նաև ասել է.

Եկեղեցին հայկական ծննդավայրն է հոգվույս:

Եկեղեցին հայկական՝ ծովուն դիմաց պեկոճ

Նավահանգիստ մ'է խաղաղ, ցուրտ գիշերին՝ հուր և բոց,
Ու տոթակեզ ցերեկին անտառ մըն է սովերոտ՝

Ուր շուշաններ կը ծաղկին Շարականի գետին մոտ...

...Եվ զանգակներն են բոմբյուն, և երգն է մի՛շտ

հաղթություն...

Եվ Եկեղեցին հաղթեց: Եկեղեցին չի կարող պարտվել: «Դրունք դժոխոց գնա մի յաղթահարեցեն», ասում է Ավետարանը (Մատթ. ԺԶ 18):

Դուք ինձնից լավ գիտեք, դուք, մանավանդ միջին և ավագ սերնդի ներկայացուցիչներդ: Ինչէ՛ր արեցին, որ մեր Եկեղեցին խորտակեն: Համայնավարական յոթանասուն տարիների բռնության տակ ծաղրեցին Հիսուսին, արեհիստական քարոզչություններ արեցին, մեր եկեղեցիները փակեցին, մեր

եկեղեցիները թատրոնների վերածեցին, մեր եկեղեցիները հարդանոցների վերածեցին: Ես աչքերովս տեսել եմ, երբ եկել եմ 1960-ական թվականներին մեր հայրենիք, այն ժամանակ խորհրդային իշխանության լուծի ներքև: Բայց եկեղեցին մնաց: Սուրբ Էջմիածնի լույսը չի կարող խափանվել, և, ինչպես ասել է բանաստեղծներից մեկը, չես կարող լույսը թաղել: Լույսը չի թաղվում, ճշմարտությունը չի խափանվում: Կարող ես աչքերդ փակել ճշմարտության առաջ, բայց ճշմարտությունը՝ ճշմարտություն է, Աստված՝ Աստված է և Նա է ստեղծել տիեզերքը: Ոչ ոք մարդկանցից, ոչ մեկ ուժ մարդկային կարող է Աստծուն դեմ գնալ, փորձել են և խորտակվել են:

Այսօր մեր հավատքը, ազատությունը, անկախությունը հաղթել են բռնության: Մենք այլևս տերն ենք մեր երկրի: Մենք ենք ծառան այս երկրի: Այլևս մենք ենք մեր արածների պատասխանատուն: Մե՛նք ենք ընտրել մեր Ազգային Ժողովը, մե՛նք ենք ընտրել մեր նախագահը, մե՛նք ունենք մեր սեփական պետությունը, մե՛նք ինքնիշխան, ազատ, անկախ պետություն ենք աշխարհի ուրիշ պետությունների շարքում: Ոչ ոքի այսօր ծառա լինելու, ստրուկ լինելու հարկավորության տակ չենք գտնվում. ՓԱՌՔ Քեզ, ԱՍՏՎԱԾ, ՀԱՋԱՐ ՓԱՌՔ Քեզ, ՈՐ ՏՎԻՐ ՄԵԶ ԱՅՍ ԱԶՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՕՐԸ՝ ԱՅՍՔԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՅ, ՀԱՅ ԺՈՂՈՎԸՐԴԻ ԴԵՄ ԳՈՐԾՎԱԾ 1915 ԹՎԻ ՅԵՂԱՍԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՅ ՀԵՏՈ, ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԿՍՐԳԵՐԻ ՅՈՒԹԱՆԱՍՈՒՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ԾՆՇՈՒՄՆԵՐԻՅ ՀԵՏՈ, ՓԱՌՔ Քեզ, ՏԵՐ, ՈՐ ԱՐԵՎԸ ԾԱԳԵՅՐԻՐ, ԱԶՍՈՒԹՅԱՆ ԱՐԵՎԸ ՄԵՐ ԲՈՂՈՐԻ ԱԶՔԵՐԻ ՄԵԶ:

Հիմա ազատությունը վերածագեց: Մենք ազատության մեջ ենք, ազատությունը մեզ հետ է, այլևս այնպես պիտի ապրենք, որ այլևս լինենք պատասխանատու, գիտակից, մեր հայրենիքի բարիքի և մեր ժողովրդի շահերի համար: Դուք ինչքան ուզեք, չեք կարող իմ ապրումները չափել, կշռել այս երեկո: Դուք այստեղ եք ապրել, ես ուրիշ տեղ եմ ապրել, նոր եմ եկել հայրենիք: Ահավասիկ չորս ամիսներից ի վեր գտնվում եմ իմ հայրենի հողի վրա: Չորս ամսյա Կաթողիկոս եմ: Եվ, հետևաբար, երբ գալիս, այս գյուղերի միջից եմ անցնում, երբ տեսնում եմ մեր կանաչությունը, երբ տեսնում եմ մեր ժողովուրդը հողին իր ձեռքն է խառնում և հողից կյանք է հանում, ասում եմ. փառք Քեզ, Աստված, որովհետև Դու այս ժողովրդին այս հայրենիքն ես տվել, մեր հայրերի կտակով: Այս հայրենիքը մեզ դյուրին չի տրվել: Մենք նահատակներ ենք տվել: Մենք հերոսներ ենք տվել: Այս հայրենիքի պաշտպանության համար արյուն են թափել մեր հայրերը: Մենք չենք կարող թեթև վերաբերվել, մակերեսային լինել, անտարբեր գտնվել այս հողի նկատմամբ: Սուրբ է այս հողը: Չի նշմանվում ուրիշ տեղերի հողերին, դա մեր հայրերի կնիքն է: Այս հողերի վրա մեր հայրերի քրտինքը կա և արյունը: Երկու տեսակ հեղուկ, մեկը՝ քրտինք՝ աշխատանք, մյուսը՝ արյուն՝ հավատք, այս երկրի անասանելիության, ինչպես հիմա մեր ժողովուրդը փաստում է Արցախում: Ես գնացի Արցախ: Տեսա՝ այդ ժողովրդին: Նա կառչել է իր հողին և իր կյանքի գնով պաշտպանում է այդ հողը: Բա ինչպե՛ս կլինի: Մենք արժանապատվություն չունե՛նք: Մեր հայրերի թողածը ուրիշները գան, առնեն, կլանեն ու տանե՛ն, որտե՛ղ է մեր արժանապատվությունը, Աստծու տված ազատությունը:

Այսօր աշխատանքի օրն է: Մենք մեր հայրենիքը պիտի կերտենք սեփական ճիգերով, մեր ջանքերով: Դրսից կօգնեն մեզ, այո, բայց դրսի օգ-

նությամբ մենք չենք կարող հայրենիք կառուցել: Մե՛ր քրտինքով, մե՛ր աշխատանքով պիտի անենք. մեր եղբայրները արտասահմանից կարող են մեզ օգնել, բայց նրանք մեր գործը չեն կարող անել: Ես արտասահմանից եմ գալիս և լավ գիտեմ, թե նրանք ինչ տեսակ ծանր պարտականությունների առաջ են գտնվում: Ահավասիկ ինձ հետ է եկել, դեռ այս առավոտ Կալիֆոռնիայից ժամանած, Կալիֆոռնիայի մեր առաջնորդ Տ. Վաչե արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը, որ ինքն էլ այնտեղ աշխատում է մեր հայրենիքի համար, մեր Եկեղեցու համար, Մայր Աթոռի համար, «Հայաստան» հիմնադրամի համար, բայց իրենք էլ դպրոցներ ունեն, իրենք էլ եկեղեցիներ ունեն, իրենք էլ պարտավորություններ ունեն: Կօզնեն, ալո, բայց մե՛նք պետք է մեզ օգնենք, և ինչպես ասում է ժողովրդական խոսքը. «դու քեզ օգնի, Աստված քեզ կօրհնի»: Եթե չկարողանանք մենք մեզ օգնել, ուրիշները չեն կարող մեզ օգնել:

Վերջապես ես ուզում եմ իմ վերջին խոսքը դարձնել դեպի մեր Եկեղեցին:

Եղբայրներս, քույրերս, զավակներս, լավ իմացեք, որ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը ամբողջ աշխարհում ամենից ավելի հոգեկից և լուսաճառագայթ, լույս սփռող հոգևոր կենտրոն է: Ես եղել եմ Միջին Առևելքում, արաբական բոլոր երկրներում: Եղել եմ Եվրոպայում, եղել եմ Հյուսիսային Ամերիկայում, եղել եմ Ծայրագույն Արևելքում, եղել եմ Հարավային Ամերիկայում, ո՛չ մի տեղ այնպիսի սրբավայր չկա, որ խոսի 1700 տարիներից ի վեր: Հոռմում եղել եմ, բայց մեր Եկեղեցին, իբրև Ազգային Եկեղեցի, աշխարհում եղել է առաջինը, և նրա կենտրոնն է Սուրբ Էջմիածինը: Նա մագնիսի պես իրեն է քաշում մեր ժողովրդին: Պարույր Սեակի բառերով ասած՝ նա հավատքի «անլուելի զանգակատունն է»: Հավատքն է, որ խոսում է նրա զանգակներից, նրա քարերից, նրա սրբատեղերից: Եկե՛ք երբեմն, այցելեք Սուրբ Էջմիածին, և Էջմիածնի լույսը ձեր հոգիների մեջ կմնա միշտ վառ և ճառագայթուն, ձեր աչքերը կմնան վառ և կրմպեն լույսը Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի հավատքի:

Աստօր ահավասիկ մենք այնտեղ ունենք միաբանություն, ունենք հոգևոր դաս: Ձեր սիրելի սրբազան առաջնորդ՝ Արսեն արքեպիսկոպոս Բերբերյանը, որին շնորհակալություն եմ հայտնում, որ այսօր մեզ այստեղ հրավիրելով, մի նոր առիթ տվեց, որ մեր ժողովրդին ծանոթանանք, ճանաչենք ձեզ, և դուք էլ մեզ ճանաչեք, որպեսզի հոռ և հովիվ լինեն միասին: Հայր Միքայելն էլ Էջմիածնի միաբանությունից է և այնտեղ ունենք մարտապետներ, եպիսկոպոսներ, որոնք աղոթում են, գրում են, քարոզում են, ճանապարհորդում են: Մի խոսքով՝ Էջմիածինը առաքելություն է: Նուանից լույս է ճառագայթում Հայաստան աշխարհում. Արգայիում և ամբողջ Սփյուռքում: Մենք պետք է կենդանացնենք մեր Եկեղեցին: Այս քարերը օեղեգին են. առ: Բայց այս քարերը թանգարա՞ն են, զանձատո՞ւն են, որ օտարները օան և մեռ հայց այս քարերը թանգարա՞ն են, զանձատո՞ւն են, որ օտարները օան և մեռ հայրերը գովեն: Ո՛չ, եկեղեցի է այս: Պիտի զա՛ք կիրակի օրերը: Աղոթք պիտի անե՛ք: Ծարակա՞ն պիտի երգեք: Մեր հայրերի լեզո՞ւն պիտի լսեք: Մեր Ավետարանի ձա՞յնը պիտի լսեք: Ա՛յս է այս կառուվածքների հմաստը: Զպե՛տք է թողնեք այսպես անխնամ: Եկե՛ք. ձեռք-ձեռքի տվեք: Ծարուսարպե՛տ կանչեք: Ձեր ձեռքերո՞վը սալահատակեք, ձեր ձեռքերո՞վը նորոքեք, հապա ինչպե՞ս մեր հայրերը արեցին: Ի՞նչն է պակասում մեզ: Տեխնիկագեք, հապա ինչպե՞ս մեր հայրերը արեցին: Ի՞նչն է պակասում մեզ: Տեխնիկա՞ն կան տեսակետով ավելի առաջ ենք մենք հիմա: Հավա՛տքն է պակասում մեր մեջ: Անձնական հաճո՛ւյքը տիրապետում է մեր մեջ: Արթնանանք,

ժողովուրդ, եթե անկախություն են հռչակել, տերը լինենք, հայրենաշէն ժողովուրդ լինենք, ոչ թե հայրենասեր միայն: Հայրենասիրությունը արժեք չունի, եթե հայրենաշինության չվերաձվի:

Ես այսօր կոչ եմ անում ձեզ, որ գորավիզ կանգնեք սրբազանին, մեր Գուգարաց թեմի թեմական խորհրդին, ձեր հոգևորականներին: Դուք եք եկեղեցին: Եթե դուք եկեղեցի չլինեք, այս քարերը քար կմնան: Դուք եք, որ պիտի շունչ տաք այս քարերին ձեր հավատքով և շունչ պիտի առնեք այս քարերից, ձեր հայրերի հավատքից: Ահա ինչն է իմ այս անդրանիկ, առաջին հովվապետական ազգելության նպատակը: Սանահինի այս շրջանի մեջ ապրող մեր սիրելի, պատվական մեր ժողովրդին կոչ եմ անում՝ հանուն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, հանուն իմ բոլոր նախորդների, հանուն իմ նախորդ երջանկահիշատակ Վազգեն Կաթողիկոսի, որ երկնքից այժմ հաշտվում է մեզ վրա: Չգիտեմ, քանի կաթողիկոս է եկել այստեղ մինչև հիմա, բայց ես եկել եմ, էլի՛ կգամ, եթե Աստված ինձ կյանք տա, և եթե դուք կարիքը զգաք: Ես չեմ եղել Կաթողիկոս՝ միայն Մայր Աթոռում լինելու համար, եղել եմ ժողովրդի համար: Ընտրվել եմ ժողովրդից, գործելու համար ժողովրդի հետ և գործելու ժողովրդի համար: Այս է եկեղեցականը: Ուզում եմ, որ բոլորը էլ նոր գիտակցության բարձրանաք: Թողնե՛ք հին սովորությունները, թողնե՛ք հին մտայնությունները: Եթե նոր անկախություն ունենք՝ նոր լինենք հոգով, հավատքով, եկեղեցաշինությամբ, ազգասիրությամբ և, մանավանդ, հայրենաշինությամբ:

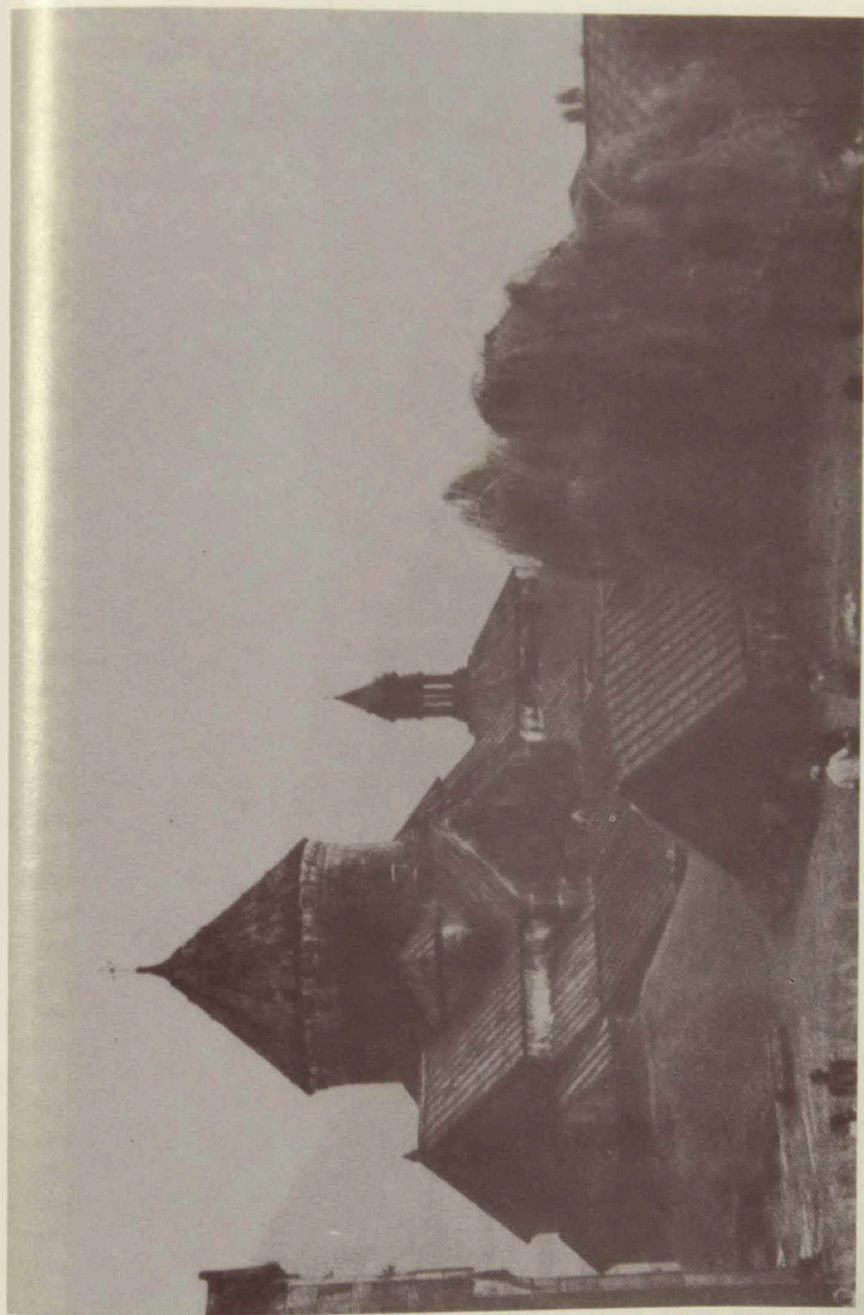
ՀԱՂՊԱՍԻ ՄԵԶ

Մեկ հազարամյակից ավելի՝ 992 թվականից, Տիրոջ խոսքն է քարոզվել Հաղպատավանքում: Մի քանի տասնամյակների հարկադրով լուծությունից հետո, 1990 թ. ապրիլի 15-ին վերաբացվեց և այս Սուրբ Տաճարը, որ հանի սպասավորությանը նվիրվեցին տեղի հոգևոր սպասավորները:

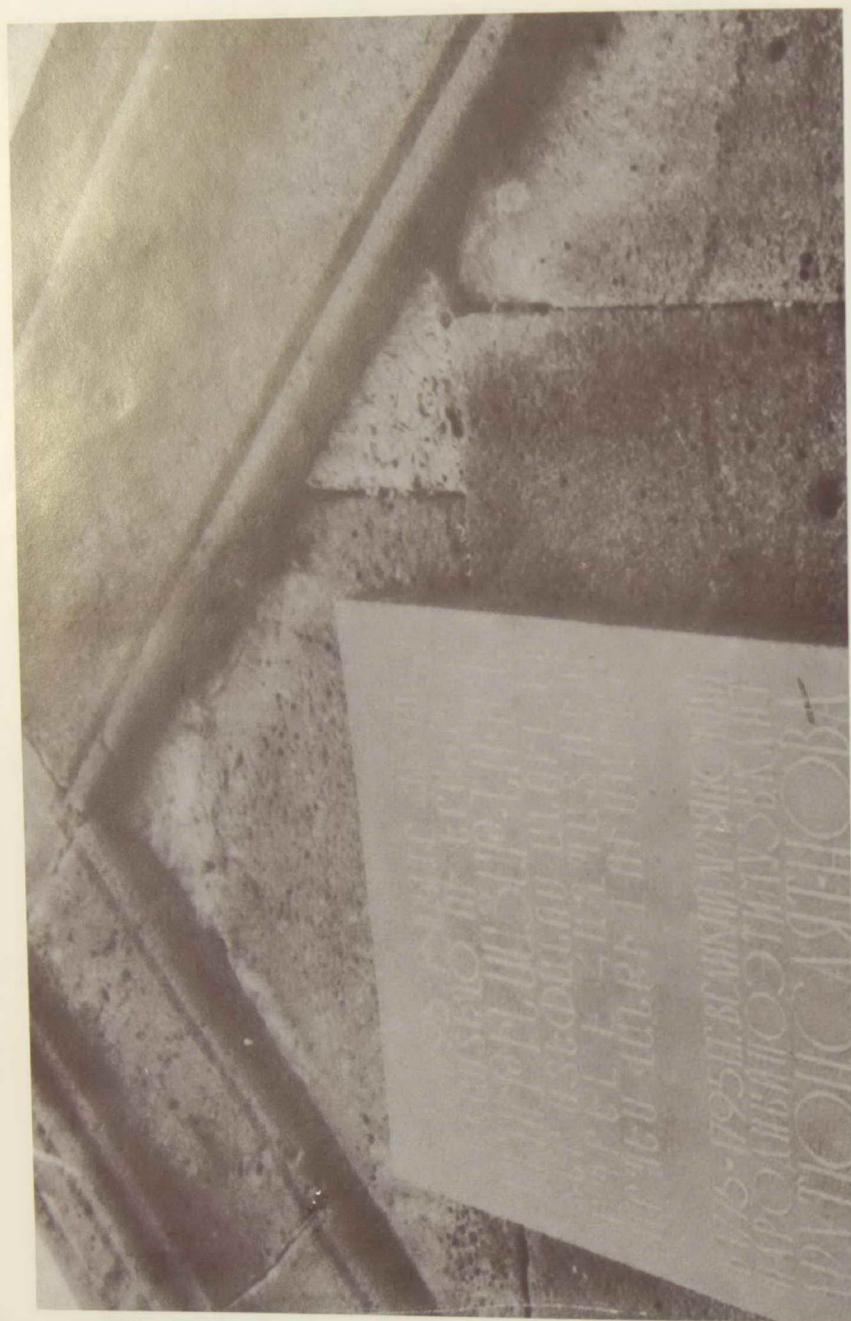
Իջնող երեկոն արդեն փոքր էր մութի իր թևերը, երբ Վեհափառ Հայրապետը հասավ Հաղպատավանք, որտեղ հավաքված շրջակա գյուղերի բնակիչներին ողջելով իր խոսքը ասաց.

«Այս Սուրբ Տաճարի մեջ իմ խոսքը սկսում եմ Աստվածաշունչ մատուցից ներշնչված և մեր եկեղեցու Ժամագրքից վերցված հետևյալ տողով. «Փառք Քեզ Աստուած, Փառք Քեզ, Յաղագս ամենայնի Տէր Փառք Քեզ»: Ես առաջին անգամ լինելով իմ կյանքում, գտնվում եմ այստեղ: Քիչ առաջ մեկ ուրիշ լեռնային գագաթի վրա էի՝ հանդիպակաց կողմը՝ Սանահնի վանքում, որ հիշեցի այն խոսքերը, որոնք մեր եկեղեցում հաճախ երգում ենք, երբ անդաստան ենք անում. «Օրհնեսցի եւ նախախնամեալ պահեսցի Հիւսիսային կողմն աշխարհիս՝ վանքս, անապատս, քաղաքս, գիղս և բնակեալք ժողովուրդսն ի սոսա»: Ի՛նչ գեղեցիկ ճշմարտություն է դա: Հյուսիսային կողմն աշխարհիս Հայոց վանքերի այս առատությունը, վանքերի այս խոսքը կենդանի, քարեղեն խոսքը, բայց հոգեղեն ճշմարտությունների փոխանցման խոսքը ձեզ համար անգին հարստություն է:

Դուք, ամեն անգամ այս քարերին նայելիս, նրանց միջից Քրիստոս երևանելու, մեր հայրերն եք տեսնելու, և դրա համար ես այստեղ պիտի մեջբերեմ մեր Սուրբ Ավետարանի այն խոսքը, որ ասում է. «Եթե այժմ մեզդիկ

Համբարձում

լռեն, քարերը պիտի աղաղակեն» (Ղուկ. ԺԹ 40): Ուրիշներ եկան և հայ ժողովրդի գավակները լռեցրին իրենց հավատքի մեջ, բայց չկարողացան կապել քարերի լեզուն, նրա միջից եկող հավատքը մը. մաց մեր ժողովրդի համար հոգեկան գործության, տոկոմության և հաղթանակի աղբյուր և գաղտնի ուժ: Ինչպես ասում էի Սանահնի վանքում. ոչ թե միայն դուք այս լռեցների վրա, այլ նաև ձեր նույն արյունը ունեցող, նույն անցյալի ժառանգը ունեցող և նույն ապագային նաչող, արտասահմանում, աշխարհի չորս կողմերում ապրող հայերի համար Հաղպատը անուն չէ միայն, խո՛սք է կենդանի:

Մենք Հաղպատը ճանաչում ենք առանց տեսնելու. առաջին անգամն է, որ տեսնում եմ, հապա ինչպես է, որ ճանաչում եմ: Ծանաչում եմ, որովհետև այստեղ այնպիսի հոգևորականներ են ապրել, որոնք մեր ազգի, հայ ժողովրդի հոգուն, խոսքին, հավատքին սնունդ են տվել, կյանք են տվել, Աստվածն են թարգմանել մեր ժողովրդին: Իրենց կյանքը մատաղ են արել մեր ժողովրդի սնուցումի, հոգեկան պատրաստման և բարոյական ազգային տոկոմության համար: Գրքեր ենք կարդացել, մեր վանականների սնունդները մենք դասավանդել ենք միշտ դպրոցներում: Հաղպատը միայն աշխարհագրական չափերով չի չափվի, հոգին մետք չի ճանաչում, սահման չի ճանաչում:

Նրանք այստեղ են գործել, բայց իրենց ապրումներն ու գաղափարները աշխարհով մեկ տարածվել են, որովհետև ճշմարտությունն են քարոզել: Աստվածով են խոսել, ոչ թե իրենք իրենց ուզածն են ասել: Հետևաբար, դուք, հաղպատցի սիրելի ժողովուրդ, այսօր ես առաջին անգամ լինելով, եկել եմ ձեզ հայրապետական անդրանիկ այցելությունը տալու: Սրանից միայն չորս ամիսներ առաջ էր, որ Աստուծո կամքով և մեր ժողովրդի որոշումով ես ըստանձնեցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության ծանր պարտավորությունը մեր հայրենիքի և հայ ժողովրդի կյանքի ամենադժվարին օրերին, որպեսզի Սուրբ Էջմիածնից, Մայր Աթոռից Աստված ինչ որ տվել է ինձ, ինչ որ տվել է մեր միաբան եղբայրներին, հոգևորականներին, այդ բոլորը մենք ընծայենք մեր սիրեցյալ ժողովրդին:

Ցանկանում եմ, որ դուք զգաք ձեր հոգու մեջ, որ Սուրբ Էջմիածինը այնտեղ չէ, ձեր սրտերի մեջ է: Ձեր աղոթքների մեջ հիշեցեք Մայր Աթոռը: Մի՛ մոռանաք, որ այնտեղ, Սուրբ Էջմիածնում 301 թվին Հայոց Տրդատ թագավորը քրիստոնեությունը հռչակեց պետական կրոն: Գրիգոր Լուսավորիչը հավատքը տարածեց, ժողովուրդը մկրտվեց և այդպես եղան, մնացին, շարունակեցին, տոկացին և հաղթեցին իբրև քրիստոնեյա ազգ: Աշխարհով մեկ մարդիկ գիտեն այդ պատմական իրողությունը: Բայց այս երեկո ես ուզում եմ մի քանի բառով միայն ասել ձեզ, որ մենք անցյալով չպետք է միայն հպարտանանք: Մենք պետք է ապրենք այսօրվա կյանքով, այլևս անցյալի, դարերի մասին չպետք է խոսենք միայն, այլ պիտի փորձենք այս հայրենիքը, որ մի նոր ճանապարհի մեջ է մտել, այս հայրենիքը, որ ստրկական, օտար իշխանությունից դուրս է եկել, խորհրդային ճնշող վարչակարգից դուրս է եկել և այսօր ազատ-անկախ պետություն է դարձել, նոր վերանկախացյալ պետություն է եղել, սատարենք նրան:

Հիմա՛ է, որ մենք մեր հայրենիքը պիտի շինենք, եկեղեցիները պետք է շենաման, երիտասարդներից հոգևորականներ պիտի դուրս գան: Ժամանակին ասում էիք, որ ձեզ արգելվում էր, չէին թողնում: Ծիշտ է: Բայց հիմա ո՞վ չի թողնի: Այս երկրի և՛ տերն եք, և՛ ծառան: Ծառան լինելով՝ տերն եք:

Եվ դրա համար ես կոչ եմ անում, որ այս երիտասարդների միջից նոր նոր անձեր գան, գնան Սուրբ Էջմիածին, ուսանեն, զարգանան և գան, մեր ժողովրդի մեջ ծառայեն իբրև հոգևորական: Քիչ առաջ, Սահակինում մի մայրիկ մոտեցավ ինձ աղաչական ձայնով, գրեթե արտառվազից աչքերով սաաց. «Վեհափառ, այս եկեղեցում ամեն կիրակի թող պատարագ լինի»: Այո՛, բայց մարդու պետք ունենք: Նոր ենք դուրս եկել այն սոցիալիստական թմրությունից, թմբիրից: Ծարժվենք, բարձրանանք, փոխվենք, նորոգվենք, աղոթք սովորենք, «Հայր մեր»-ը երգել սովորենք, բայց չասենք, թե օտարը մեզ արգելում է. ոչ որ չի արգելում: Մենք հիմա պետք է արժեցնենք մեր անունը մեր Եկեղեցու մեջ, մեր հայրենիքի մեջ և մեր ազգի պատմության մեջ:

Երեք օր առաջ գնացի Խոր Վիրապի վանք և նաչեցի Արարատին՝ մեր խորհրդանիշ լեռան, անմահության հուշարար Արարատ լեռան և այնտեղ հիշեցի մի խոսք, որ Ավետիք Իսահակյանն է ասել.

Արարատի ծեր գազարին դար է եկել վայրկյանի պես ու անցել,
Անհուն թվով կայծակների սուրն է բեկվել աղամանդին ու անցել,
Հերթը հիմա քոնն է ահա:

Մերն է, մենք էլ նաչենք ծեր գազարին, և մեր նաչվածքն այնտեղ ներշնչման աղբյուր թող լինի մեր հայրենիքի բարիքի համար, մեր հայրենիքի շինության համար: Մի խոսքով՝ մենք նորանանք, վերանորոգվենք, վերստին հայաճանք, վերստին քրիստոնեանանք և ազգի, Եկեղեցու ու հայրենիքի շահը ամեն բանից վեր դասենք: Այս պիտի լինի մեր նշանաբանը: Ի՞նչ մեծ ուրախություն էր ինձ համար երեկ, երբ առավոտյան ժամը 10-ին գնացի Հայոց նորքնափոր Ազգային ժողովի կենտրոն, մեր պառլամենտ, և այնտեղ աղոթքով, Աստուծով, Քրիստոսով բացումը կատարեցի մեր գերագույն օրենսդրական մարմինը եղող Ազգային ժողովի՝ Հայաստանի Հանրապետության վսեմաշուք նախագահի հետ միասին: Դա պատմական օր էր: Այդևս մենք մեր սեփական իշխանությունն ունենք՝ մեր կողմից, ժողովրդի կողմից ընտրված: Մենք մեր պետությունը պիտի արժեցնենք, որպեսզի կաշողանանք հաղթահարել այսօրվա դժվարությունները: Ինձ մի ասեք. երբեք մի ասեք. Վեհափառ, Դուք մեր դժվարությունները չեք իմանում: Ես լավ եմ հասկանում, ձեզ հետ եմ ապրում: Ես էլ նեղությանց միջից եմ անցնում: Դժվարության առաջ վաչ այն մարդուն, որ կընկրկի, կնահանջի, ո՛չ: Դժվարությունների առջև բաջ կերպով կենալ և կամքով, տեսիլքով, հավատքով հաղթելու մասին մտածել, ոչ թե զանգատվել, դժգոհել, բամբասել: Սրանք մի ազգի և իմ ազգին չեն մեծացնի. մեծացնողը գործն է, գործը:

Եթե օտար մեկը հարցնի ձեզ, մի ռուս կամ մի ուրիշ մարդ, ինչո՞ւ հայ եք, ի՞նչ պիտի ասեք: Հայ ենք հայրենիքով, հայ ենք Եկեղեցիով, հայ ենք Գրիգոր Լուսավորիչով, հայ ենք Վարդանանքով, հայ ենք Մեսրոպ Մաշտոցով, հայ ենք Գրիգոր Նարեկացիով, հայ ենք Հովհաննես Սարկավազ վարդապետով, հայ ենք մեր վարդապետներով, մեր հերոսներով, մեր սրբերով, մեր գրքերով, մեր երաժշտությամբ, մեր բոլոր ճարտարապետական նվաճումներով:

Այս պատճառով, իմ առաջին պատգամը փոխանցելով ձեզ Սուրբ Էջմիածնից, հորդորում եմ, որ մենք համախմբվենք մեր Եկեղեցու շուրջ, մեր հայրենիքի և մեր պետության շուրջ և դառնանք պետական մտածողություն

ունեցող ազգ, նորոգյալ Եկեղեցի, վասն փառացն Աստուծո, վասն պայծառության Եկեղեցվոյս Հայաստանայց և վասն շինության և բարեկարգության հայրենայց մերոց Հանրապետությանն Հայաստանայց, ամենն»:

Հյուրասիրություն կատարվեց Հաղպատավանքի նորոգյալ շենքում: Սոաջնորդ Սրբազանը և քաղաքային իշխանությունները մեծ ջանք էին ի գործ դրել նորոգելու և բնակելի դարձնելու համար վանքի բնակարանային բաժինը:

Հաջորդ օրը, հուլիսի 29-ին, առավոտյան ժամերգությունից հետո, Վեհափառ Հայրապետը վերստին իր խոսքն ուղղեց Հաղպատավանքում հավաքված ժողովրդին.

«Սիրելի ժողովուրդ Աստուծո, դուք չեք կարող երևակայել, թե ինչ ապրումների և ներարկվեցին մեր հոգիները, երբ այսօր մենք այս դարավոր եկեղեցու կամարների ներքո վերստին վերակոչեցինք մեր մտքերում, մեր հոգիների մեջ վերապրեցրինք հիշատակը երկու սրբերի, որոնք ապրել են առաջին դարում, երբ տակավին ո՛չ Հաղպատի վանքը կար, ոչ Սանահինի վանքը: Մեր Հայաստան աշխարհը այն ատեն տակավին քրիստոնյա չէր: Հիսուս Քրիստոս, մեր Երկնավոր Վարդապետը, որ Պաղեստինում քրիստոնեությունը բերեց և ժողովրդին քարոզեց, մեր Երկնային Վարդապետը՝ Աստվածորդին, Նա ընտրեց տասներկու առաքյալներ, տասներկու մարդիկ, որոնց սովորեցրեց քրիստոնեության սկզբունքները, թե ինչպես պիտի ապրել կյանքը, որ մարդ երջանկություն ունենա:

Այդ տասներկու առաքյալներից մեկն էր Թադեոս անունով մի անձ, որ կոչվում էր Հուդա Հակոբյան: Նա Հիսուսի Հարությունից հետո եկավ մեր աշխարհը և քարոզեց: Մենք այդ ժամանակ ունեինք մի թագավոր, որի անունն էր Սանատրուկ: Դուք, աշակերտներդ, Հաղոց պատմության դասերին սովորել կամ սովորելու եք այդ թագավորի անունը: Նա ուներ մի աղջիկ, որի անունն էր Սանդուխտ: Եվ երբ Թադեոս առաքյալը քարոզում էր, նրա քարոզը այնքան գրավիչ էր, այնքան դուր էր գալիս, որ հետևում էին ուշադիր: Այդ հետևողների մեջ էր և թագավորի աղջիկը՝ Սանդուխտը: Առաքյալի քարոզությամբ նա հեռացավ հեթանոսական կրոնքից: Կուռքերը պաշտելու, արևը պաշտելու, կրակը պաշտելու հեթանոսական սովորություններից հրաժարվեց և հետևեց Ավետարանի քարոզություններին, Ավետարանի ճշմարտություններին, որոնք Քրիստոս բերել էր աշխարհ, և իր Առաքյալը՝ Թադեոս, բերել էր Հայաստան աշխարհ: Այս պատճառով էլ մեր Եկեղեցին կոչում ենք Առաքելական:

Այս առաքյալը շատերին քրիստոնեության դարձրեց, և նրանց մեջ Սանդուխտը շատ մոտից հետևեց նրան բայց հայրը՝ թագավորը, զայրացավ, թե ինչպես կլինի, որ իր աղջիկը թողնի իր հայրերի հեթանոսական կրոնքը և հետևի մի առաքյալի քարոզությանը: Կանչեց իր մոտ աղջկան և ասաց. թո՛ղ այս նոր վարդապետությունը, մի՛ հետևիր այդպիսի ուսումներին, դու քո հայրերի պաշտած կուռքերը պաշտի: Նա ասաց. «Ով հայր, քեզ շատ եմ սիրում, ես քեզից չեմ ուզում հեռանալ, բայց ճշմարտությունն է առ, այս քարերը չեն աստվածները, Աստվածը ստեղծիչն է երկրի, Աստվածը ստեղծիչն է մարդկանց: Հետևաբար, ինչպես ճշմարտությունը թողնեմ՝ այս է ճշմարտությունը»: Եվ հետո քանի անգամ հայրը փորձեց համոզել նրան,

բայց նա չհամոզվեց, որովհետև ճշմարտությունը գտել էր: Լույսը տեսնողը չի կարող աչևս խավարի մասին մտածել, լույսը գեղեցիկ է, լույսը ճանապարհ ցույց կտա: Սանդուխտ կույսը լույսը գտավ՝ իմացական լույսը, հոգևոր լույսը, կյանքը ինչպես ապրելու գաղտնիքը գտավ: Թագավորի զինվորները նրան սրով սպանեցին և նաև սպանեցին Թադեոս առաքյալին:

Պարսկաստանի հյուսիսը մի վանք կա. ես շատ եմ եղել այդ վանքում, դա Թադեոս Առաքյալի վանքն է, որտեղ նահատակվել է: Պատմիչը ասում է, որ երբ Թադեոս Առաքյալի գլուխը կտրեցին, հանկարծ մի ժայռ բացվեց և նրա մարմինը ժայռի մեջ ամփոփվեց: Սանդուխտ կույսն էլ հանդիպակաց բլուրի վրա նահատակվեց. երկուսի գերեզմաններն էլ կան. տարին մեկ անգամ գնում են մարդիկ հուլիսին, Վարդավառին, գնում են այնտեղ ուխտի և հպվում են այն ժայռին, որի մեջ կա նրա մարմինը:

Սիրելի հավատացյալներ, ի՞նչ գեղեցիկ երևույթ, որ մենք այսօր, մենք բոլոր հոգևորականներս գտնվեցինք այս տաճարի մեջ և երկու հազար տարի վերապրեցինք այսօր շարականների միջից: «Ջե պարծի այսօր սուրբ եկեղեցի», ասում է շարականագիր վարդապետը: Ո՛վ Սանդուխտ կույս, քեզնով մենք կհպարտանանք, որ դու ճշմարտության համար քո կյանքը տվեցիր. տեսեք մոտավորապես հազար ինը հարյուր տարի է անցել նրա նահատակությունից, բայց մենք ամեն տարի այս օրը երգում ենք այս շարականները և աշխարհի չորս ծագերում, որտեղ որ հաշ լինի, այդ հավատքով է վերստին նորոգվում:

Այդպես դուք էլ եկեք եկեղեցի, ամփոփվեցեք ձեր մեջ և ասեք. «Ով Տեր, փառք Քեզ, որ մեզ կյանք տվեցիր, ողորմիր, և մեր երեխաներին Քո շնորհներով մեծացրո՛ւ»: Եվ այսպես փառք տալուց հետո խնդրեք, որպեսզի Աստված նորոգի մեր կյանքը, երջանկացնի և հալո՜ւմ էր ամուր պահի. ձեր ազգը ամուր պահի. ձեր եկեղեցի գալով է, որ եկեղեցին եկեղեցի կլինի: Հիսուս ասել է. եթե երեք հոգի իրար մոտ գան իմ անունովս, ես նրանց մեջ կապրեմ: Դուք, ահավասիկ, երբ հավաքվեք Հիսուսի հավատքով, այդ հավատքը կվերանորոգվի ձեր մեջ և այս քաղերք վերստին շունչ կառնեն: Երբ մենք այստեղ շարականները երգում էինք, ես մտածում էի. շուրջ հազար տարի այս վանքը մեզ նման հավատացյալներով է լցվել: Վարդապետներ, քահանաներ, եպիսկոպոսներ այստեղ երգել են այս շարականները:

Մենք, որ հիմա վերստին նոր կյանք ենք ապրում, եկեք շենացնենք մեր կյանքը՝ գալով եկեղեցի, օգնելով սրբազան առաջնորդին, օգնելով քահանային: Երեխաներ, ինչ լավ բան կլինի, եթե դուք սովորեք եկեղեցու արարողությունները՝ «Առաւօտ լուսոյ, Արեգակն արդար, առ իս լոյս ծագեալ»: Ո՛վ դու լուսի առավոտ, արդար Արեգակն Հիսուս, իմ մեջս լույս իջեցրու, ես խավարի մեջ չմնամ: Այս աղոթքը «Մեր անուն Յիսուս, սիրով Քո օճիւնս սիրտ իմ քարեղէն»: Ո՛վ Հիսուս, Քո անունն է սեր, Քո սիրով ճնլի իմ սիրանը, քարեղեն սիրտս թող լցվի Աստուծո ապրումով: Ներսես Հայրապետ Շնորհալիմ սա գրել է ուր հարյուր տարիներ առաջ, և մենք այսօր երգում ենք: Իսկ եթե հանկարծ դադարեք մեր շրթերին հնչելուց, մենք ինչով հաշ պիտի լինեինք, եթե Մեսրոպի լեզուն դադարի մեր շրթերին, մենք ինչով հաշ պիտի լինեինք, եթե եկեղեցու շարականները դադարեն, ինչով մենք հաշ կմնանք:

Թող այս աղցելությունը լինի բոլորիս համար վերանորոգման, մի նոր կյանքի առիթ, որպեսզի դուք հաճախակի գաք, մաքրեք եկեղեցին, սրբեք

եկեղեցին, աղոթեք եկեղեցում, Աստուծո փայլը ձեր մեջ կա, ձեր աղոթքի ձայնը պիտի առ Աստված բարձրանա: Տեսե՛ք, այստեղ ինչ լավ գրել են Մայր Աթոռի միաբանները. «Ամեն մի ճշմարիտ քրիստոնյայի պարտքն է հաճախել եկեղեցի, մանավանդ կիրակի և տոն օրերին մասնակցելու սուրբ պատարագին»: Այս բոլորը գրվել են, և դուք պետք է կարդաք: Ի՞նչ արժեք ունի աղբյուրը, եթե ջուրը չեմ խմում: Ծճարարությունն այս է: Եթե մենք չենք ընդառաջում, ի՞նչ կլինի, ճշարարությունը ոչինչ կկորցնի. մենք կկորցնենք:

Մեր եկեղեցին հոգևոր ջրի աղբյուր է, հոգևոր սննդի աղբյուր է, բայց պետք է մոտենանք, գանք, որ առնենք, ինչպես և պատարագին ասվում է. «Մատիք առ Տէր և առէք զոյս»: Եթե չմոտենաք, չեք կարող առնել. «Ճաշակեցեք և տեսեք, զի քաղցր է»: Որտեղից կարող եք իմանալ, թե քրիստոնեությունը քաղցր կրոն է, եթե չճաշակեք, չսովորեք: Հետևաբար օրհնում եմ ձեզ այս առավոտ և իմ կյանքումս այս առավոտը երբեք չպիտի մոռանամ, որ ես այս տարի, հուլիսի 29-ին, գտնվեցի Հաղպատի վանքում, մեր սիրելի ժողովրդի այս ընտիր զավակների հետ: Աստված ձեզ օրհնի, Աստված ձեզ գորացնի, դուք էլ եկեղեցիով հարստանաք և ճոխանաք, ամեն»:

Այնուհետև Վեհափառը մեկնեց Օձուն՝ հանդիսապետելու Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու օծման արարողությանը, որով Աստծո ևս մեկ տան դրոներ բացվեցին հավատացյալ ժողովրդին իր մեջ առնելու, միաձուլելու և տարբացնելու համար, որպեսզի հայ հավատացյալը այս թանձրացած հոգեւոր միջից կարողանա իր ձայնը հասցնել Աստծուն՝ գորավիզ ունենալով տաճարիս արթուն վերադիտող Սուրբ Հովհան Օձնեցի Հայրապետի բարեխոսությունն ու աղոթքները: Օծման արեագան արարողությունից հետո ս. պատարագ մատուցեց Ս. Միքայել ծ. վրդ. Աշապահյանը, իսկ «Հայր մեր»-ից առաջ, եկեղեցու օծման կապակցությամբ, շնորհավորանքի խոսք ասաց Ս. Վաչե արքեպ. Հովսեփյանը՝ քաջալերելով օձնեցիներին Էլ ավելի ամուր կառչելու իրենց աստվածատուր եկեղեցուն և հայրենի սրբություններին: Սուրբ պատարագից անմիջապես հետո Վեհափառ Հայրապետը ծաղիկներ գետեղեց Սուրբ Հովհան Օձնեցի Կաթողիկոսի դամբարանին:

Վերադառնալով Հաղպատավանք, Վեհափառը մասնակցեց երեկոյան ժամերգությանը:

Այցելության երրորդ օրը Հաղպատավանքում ս. պատարագ մատուցեց Ս. Վաչե արքեպ. Հովսեփյանը՝ ներկայությամբ Վեհափառ Հայրապետի: «Հայր մեր»-ից առաջ պատարագիչ Սրբազան Հայրը մկրտության խորհուրդը պարզ քարոզով՝ ներկայացրեց ժողովրդին, որին հաջորդեց Վեհափառ Հայրապետի օրհնության խոսքը:

«Սիրելի հոգևոր եղբայրներ և թանկագին հավատավոր զավակներ Հայոց ազգի, որ այս շրջանի աշխարհագրական գեղեցկատեսիլ վայրի մեջ եք ապրում,

Այսօր ես բացառիկ հոգեկան վայելք ունեցա՝ այս տաճարի մեջ մատուցված պատարագով: Եկեղեցին ինքը պատարագ է: Պատարագ բառը կնշանակե ընծա, նվեր: Քրիստոս ինքը պատարագվեց խաչի վրա, ինքն իրեն ընծայեց մեր փրկության համար. մեր հայրերը իրենց հավատքի արդյունքը եղող, իրենց ճաշակին, արվեստին հանդեսը եղող այս տաճարը կառուցեցին և ընծայեցին մեր ժողովրդին ու մեր ժողովրդի միջից՝ Աստծուն:

Այսօր, երբ այս քարեղեն պատարագի մեջ հոգեղեն պատարագը կմատուցվի, ես ծնկի կգամ Աստուծո առջև, կստեմ. «Փառք Քեզ Տեր, որ վերըստին լեզու տվեցիր այս քարեքին, վերստին մեր ժողովրդի հոգու մեջ ապրեցրիր անմահության, մահվան վրա հաղթանակ տանելու հավատքի գիտակցությունը»:

Քրիստոնեությունը այն հավատքն է, որ մարդուն կտա ուժ՝ չվախենալու բոլոր տեսակի փորձանքներից, որովհետև քրիստոնյա ազգը այն է, որ կհավատա մահից հետո շարունակվող երկնային, երանական, հավիտենական կյանքին: Մեր հայրերը ի՞նչ ասեցին. մեկ անգամ ես լսեցե՛ք. «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ անմահություն է»: Եղիշն պատմիչն է գրել այս բառերը: Այն մահը, որի իմաստը մենք չենք իմանում, դա մահ է, բայց այն մահը, որի իմաստը հասկանում ենք, դա անմահություն է: Օրինակ. մի վանական այս վանքում, Հաղպատում կամ Սանահինում կամ Օձունում կամ Գոշավանքում կամ Հաղարծինում, երբ գրել է մի մագաղաթի վերա, Հայոց լեզուն է դրոշմել, երբ այդ լեզվի միջից ճշմարտությունն է փոխանցել մեզ, այդ մարդու մահը մահ չէ, որովհետև այդ մարդը իր գործի միջից կանմահանա: Մահացել են մահ այս վանքի շինարարները, իրենց հավատքի վկաները այս քարերն են, բայց եթե մարդ անմահության գաղափարը կորցնի, կյանքի մեջ իսկ մեռած կլինի: Ծիշտ է, կապրի, կուտի, կըլամի, բայց կենդանիներն էլ կուտեն-կլամեն. մարդը մարդ է, երբ անմահության կհավատա, և այդ անմահությունը մագնիսի պես իր կյանքը կքաշի իրեն: Եթե մարդը այս ըմբռնումը չունենա, Աստուծո հոգին իր մեջ չունենա, Աստուծո հոգին իր մեջ չծաղկեցնի, այդ մարդը կդադարի կյանքից, այն կյանքից, որ անմահության ճանապարհն է մեզ համար:

Ուրիշ մեկ խոսք ես հիշեցնեմ ձեզ, որ չմոռանաք, եղբայրներ, քույրեր. երբ հինգերորդ դարում մեր Հայաստան աշխարհի վտանգի մեջ էր, երբ պարսից թագավորը՝ արքայից արքա Հազկերտը, հայերին ուրանալ էր ստիպում, որ թողնեն, հրաժարվեն քրիստոնեական կրոնից և դառնան կրակապաշտ, կանչեց իր մոտ Հայաստանի նախարարներին, իշխաններին, որոնց հետ էր մահ վարդան Մամիկոնյանը, Վահան Ամատունին, Գևորգին, Խորխոռունին, Սրվանձույանց իշխանը, և ասաց. «Դուք քաջ զինվորականներ եք, դուք Հայոց Այրուծիի ղեկավարներն եք, դուք իմ բանակի մարտիկներ՞ եք»: Պատվական գորավարներ, նախարարներ Հայոց ազգի, ես կարդացել եմ ձեր Ս. Գիրքը, զարմանում եմ. դուք հավաքվել էք շուրջը մի Հիսուսի, որն իր կյանքն անգամ չկարողացավ փրկել մի քանի հրեաների ձեռքից և խաչվեց: Նա ի՞նքն իրեն չկարողացավ պաշտպանել. ինչու ենք հետևում այդ Մարդուն՝ Քրիստոսին»:

Այն ժամանակ Սրվանձույանց իշխանը մոտեցավ արքային և ասաց. «Արքա՛, դու ի՞նչո՞ւ քո ընթերցումը մինչև վերջ չես հասցրել, դու կազնել ես այն կետի վրա, որտեղ Հիսուս խաչվեց, շարունակեիր և պիտի տեսնեիր, որ Հարություն առավ, հաղթեց մահվան, գերեզմանից դուրս եկավ, և այս է այն ուժը, որ մեր հայրերին լցրեց հավատքով»: Այս Հարության հավատքը Քրիստոս մեզ տվեց, մենք այդ հավատքով ապրեցինք դարեր շարունակ: Եղան պահեր, երբ մենք տկարացանք, եղան պահեր, երբ մենք զորացանք: Հիմա եկել է այն պահը, որ մենք մի նոր գիտակցությամբ, մի նոր արթնացումով, հոգեկան անդրադարձումով գիտակցելու ենք, որ մտնում ենք մի նոր շրջան Հայոց պատմության: Ես չգիտեմ, պատմիչները ի՞նչ պիտի ասեն ապագայում, բայց վստահ եմ, որ պիտի ասեն արդի ժամանակների պատմու-

Փոքրիկները ծաղիկներ են մատուցում Վեհապառիկին

Վեհապապը օրհնում է մանուկներին

թյան համար. բայց անպայման պիտի գրվի. նախադարաբաղյան շրջան, հետդարաբաղյան շրջան և նոր անկախության շրջան:

1988-ին բռնություն էր մեր երկրի վրա, մենք մեր կյանքով չէինք ապրում: 1988-ից հետո հայերը եղան առաջիններից մեկը, որ Երևանի հրապարակի վրա մեկ միլիոն ժողովուրդ հավաքվեց և «Ղարաբա՛ղ, Ղարաբա՛ղ» կանչեց: Ահա եկավ ազատությունը, և մենք մեր հավատքը պիտի վերակենդանացնենք, առանց այդ հավատքի՝ խեղճ կմնանք:

Ձենքը տուր մի մարդի ձեռքը, որ խիղճ չունի, հոգի չունի, կարող է ոճրագործ լինել, բայց նույն զենքը տուր մի ուրիշ մարդի, որ հավատք ունի, հայրենիքի գաղափար ունի, ազատության գիտակցություն ունի, նա հերոս կլինի, նա ուրիշի չի սպանի, նա հայրենիք կպաշտպանի: Մաշդն է կարևորը, ինչպիսի մարդ պիտի լինենք, հավատքով մարդ պիտի լինենք, գաղափարով մարդ պիտի լինենք և պարկեշտությամբ, հայրենամակիրությամբ մարդ պիտի լինենք:

Աստծու գաղափարը, անմահության գաղափարը կենդանի պիտի պահենք մեր մեջ: Ասենք՝ ապրեցի՞նք հիսուն տարի, ապրեցի՞նք ութսուն տարի, ապրենք շատ-շատ տարիներ, բայց եթե մեր կյանքը արժեցուցած չլինենք, տարիները ի՞նչ արժեք ունեն: Տարիների գումարը չէ որ կարծե: Մի մարդ իր կյանքում անմահության մի հրաշք գործ է անում և հավերժանում է. այդ մեծ գործը միայն տաճար կառուցել չի, այս երեխաներին առողջ դաստիարակություն տալ, քրիստոնեական, հայկական մաքուր զգացումներ փոխանցել, կնշանակի անմահության ճամփով քայլել:

Եկեք կյանքը արժևորել գիտենանք: Աստված մեզ տվել է կյանքը, մենք չենք ստեղծել աշխարհը, Աստվածն է տիեզերքի արարիչը և մարդկանց կյանքի տվիչը: Երևակայեցեք, ինչ կարող է պատահել. մի փոքրիկ երակ մեր սրտի մեջ եթե գոցվի, մենք չկանք, մի փոքրիկ երակ եթե մեր ուղեղի մեջ փակվի, մենք կկորցնենք մեր գիտակցությունը: Հրաշք է կյանքը, հրաշք: Գիտնականներին հարցրեք, բժիշկներին հարցրեք, ի՞նչ կազմվածք է մարդու կազմվածքը, ի՞նչ կազմվածք է տիեզերքի կազմվածքը, աստղե՛ր, հյուլե՛ներ: Այս բոլորի հետև Աստված կա, Աստծո ուժը կա: Մարդիկ մոռացան և տեսաք, թե ինչ վիճակի հասան: Աստծուն մոռացողը՝ ինքն իրեն կմոռանա, և դրա համար եմ ասում, որ մի նոր շրջան է եկել:

Ես Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից այս անմահության շունչն եմ բերում ձեզ իմ տկար շրթներովս: Հարյուր երեսուն հայրապետներ այդ զահի վրա նստել են: Ես կկարծեմ, բոլորի համար անխափր այդ զահը փշոտ զահ է, դժվար գործ է եղել. դա խաչ է, մենք խաչն ենք շաղակել, զոհողության գաղափարովն ենք շարժվել և ուզում ենք բոլորն էլ այդ գաղափարով առաջ գնան:

Ավարտելով իմ այսօրվա խոսքը, հրավիրում եմ ձեզ բոլորիդ, ո՛վ հաղպատցիներ և շրջապատի բնակիչներ, այնպես արեք, որ ձեր հոգեկան կյանքը ձեր բնության գեղեցկության մասն լինի: Սքանչելի բնություն ունեք, ձեր ճանապարհները, ձեր գեղը, մեկ խոսքով այդ բնությունը կանաչավետ, հոճաճապարհները, ձեր գետը, մեկ խոսքով այդ բնությունը կանաչավետ, հոգիով թող լցվի, դուք էլ կանաչ մնաք հոգիով, զվարթ մնաք, հավատավոր՝ գիով թող լցվի, դուք էլ կանաչ մնաք հոգիով, զվարթ մնաք, հավատավոր՝ դեպի ապագան: Ես այստեղ կրկնում եմ բանաստեղծի խոսքը, որ այս հողի զավակ Հովհաննես Թումանյանն է.

Ով անմեղ է, լիքը սիրով
Ու հավատով անասան,

Ով նաչում է վառ հույսերով
Դեպի Հայոց ապագան,
Նա կտեսնի էն մշտավառ
Զահր կախված երկնքից,
Ասես Աստուծո աչքը պայծառ
Հսկում է ցած երկնքից:

Ապրե՛ք, այդ հավատքով ապրե՛ք, այդ «ղայիմությանը» ապրեք, տոկունությանը, գործությանը, հավատքով: Մի վախենաք, Աստված ձեզ հետ է, Քրիստոս ձեզ հետ է, մեր հայրերը գերեզմաններից դուրս են եկել, ձեր մեջ են վերածնվել, քալեցե՛ք նրանց ճանապարհով, ամեն:

Հավարտ ու պատարագի կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն Հովհաննես Սարկավազ վարդապետի, Հովհաննես Երզնկացի վարդապետի և մյուս միաբանների շիրիմների առաջ, որոնց գործերը, ինչպես Վեհափառն ասաց. «աղբյուր են մշտահոս, աղբյուր խմաստության մեզ բոլորիս համար»:

ՆՈՅՆՄԲԵՐՅԱՆԻ ՄԵԶ

Այցելության վերջին օրը, հուլիսի 31-ին, Վեհափառը հրաժեշտ տալով Հաղպատավանքին, մեկնեց Նոյեմբերյանի շրջան, որտեղ Սուրբ Սարգիս եկեղեցում հանդիպում ունեցավ և իր օրհնությունը բաշխեց տեղի հավատացյալ բնակչությանը:

«Փառք Քեզ Տեր, լաղագս ամենայնի փառք Քեզ Տեր»:

Այս բառերով եմ բացում իմ շրթներն այս առավոտ երբ կաթողիկոսական պարտավորության կատարման ընթացքում առաջին անգամ լինելով, ձեր աչքերին եմ նաչում, ձեր դեմքերին եմ նաչում և հայ ժողովրդի կյանքը ներկայումս և ապագայի համար ձեր բոլորի առաջահայաց և վերապաց, նպատակալաց նաչվածքների միջից եմ դիտում:

Ինչու ընտրեցի այս բառերը Աստվածաշնչից քաղված և մեր Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու ժամագրքից մեջ բերված. Փառք Քեզ, Աստված, Փառք Քեզ, ամեն բանի համար փառք Քեզ, որովհետև, սիրեցյալ եղբայրներ, քույրեր, զավակներ Հայաստանյայց Եկեղեցու, մենք ինչ որ ենք, Աստծուն ենք պարտական, այն Գերագույն ուժին, որի ծնունդն է տիեզերքը, որի ծնունդն ենք մենք, Նրա շնորհքին, Նրա գործության: Նա է աղբյուրը կյանքի: Դիտեցե՛ք տիեզերքը, դիտեցե՛ք այս լեռները, դիտեցե՛ք դաշտերը, դիտեցե՛ք ծովերը, դիտեցե՛ք աստղերը, ի՛նչ հրաշալի ներդաշնակություն ու գեղեցկություն: Մի հունդ ենք ցանում հողի՝ մեջ, այդ հունդից ծառ է դուրս գալիս և պտուղ է առատորեն տալիս: Մի երեխա է ծնվում, տակավին քալել չգիտի, և տեսնում եք, թե այդ երեխան մի մարդ է դառնում, մի արվեստագետ է լինում, մի գրագետ է ծնվում, մի մտավորական, մի ժողովրդի սպասավոր է առաջ գալիս:

Ով կդիտի տիեզերքը, ով կդիտի ինքն իրեն, չի կարող չընդունել, որ Աստված կա, որ Աստված է մեր ստեղծիչը, և նա, ով կհեռանա Աստծուց, հեռացած կլինի ինքն իրենից, ինքն իր հարազատությունից, ինքը կօտարանա իր բնությանը, Աստվածաստեղծ բնությանը:

Մեր հայրերը այդպես ապրեցին. Փառք Քեզ, Աստված, որ կյանք տրվիր մեզ, առաջին: Ես այսօր, ահավասիկ վաթսուն և սվելի տարիներ օտար աշխարհների մեջ ապրելուց հետո, եկել եմ իմ հայրենիք, այն հողը, այն ժողովուրդը, որի զավակն եմ եղել իմ հայրերը, բայց ես առիթ չեմ ունեցել, բախտ չեմ ունեցել այս հողի մեջ ծնվելու:

Սիրելիներ, դուք աստիճանաբար պիտի հասկանաք, թե ինչ կընշանակի լինել անկախ պետություն. ուրիշից, ուրիշի կամքից, ուրիշի շահից կախում չունենալ: Որոշել, անել այն, ինչ որ ձեր և մեր հայրենիքի և մեր պետության և մեր Եկեղեցու գերագույն շահն է: Գուք գիտեք, թե ինչ է նշանակում գերի լինել: Գերի լինել, նշանակում է քո սեփական կամքը ուրիշին հանձնել, և գերին մարդ լինելուց կոպակարի: Մարդուն Աստված ստեղծել է ազատ, իսկ մենք յոթանասուն տարի ապրեցինք մի այնպիսի շրջան, որ մեր սեփական յուրահատուկ կամքը ճնշվեց ուրիշ իշխանության կողմից: Այժմ, ահավասիկ Աստված մեր երեսին նաչեց և տվեց մի նոր շրջան ազատ, անկախ Հայաստանի Հանրապետության նոր շրջան: Ես այսօր գալիս եմ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից՝ ասելու համար ձեզ բոլորիդ. ժամանակ կար, և դժբախտաբար երկար տևեց այդ ժամանակը, որ մեր հավատը մեր սրտերի մեջ կողպել ուզեցին, խեղդել ուզեցին, փչացնել ուզեցին, երբ մեր եկեղեցիները փակեցին, երբ մեր եկեղեցիները շտեմարանների վերածեցին, թատրոնի սրահների վերածեցին, երբ մեր հոգևորականներին արսորեցին: Բայց այսօր ահավասիկ մի նոր շունչ է փչում: Ինչպես Վահան Թեքեյանն է ասում. «Հարության շունչն է ահա հորիզոնից ծալք տված, որ կփչե մարմնուղ վրա»:

Նոր կյանք, վերհարություն, վերստին մեր հավատքի, դարավոր հավատքի արտահայտությունը եղող մեր Եկեղեցու շուրջ բոլորվելու, Եկեղեցիով հարստանալու, հավատք ըմպելու, հավատքով ապրելու, Ավետարանով ապրելու, Քրիստոսի ճշմարտություններով ապրելու: Այդ ճշմարտություններից ամենից մեծը ի՞նչն է, գիտե՞ք, ամենից մեծը. «Ինչ որ չես ուզում, որ մարդիկ անեն քեզ համար, դու մի արա ուրիշի համար»: Սրա մեջ է ամբողջ քրիստոնեության էությունը: Ուզո՞ւմ եք, որ ուրիշը գողանա ձեր սեփական ձեռքերով շահվածը, չեք ուզում, մի արեք: Ուզո՞ւմ եք ուրիշը ձեր մասին չար խոսի, չեք ուզում, մի անեք ուրիշին: Կյանքի երջանկության գաղտնիքը Ավետարանի մեջն է, այդպես ապրեցին մեր հայրերը դարեր շարունակ:

Այս առավոտ, երկրորդ անգամը լինելով, ես իմ աչքերը բաց արեցի արևի լույսին Հաղպատավանքում: Հինգ կարևորագույն վանքեր տեսա անցնող երեք օրերին. տեսա Գոշավանքը, Սանահինը, Հաղպատը, տեսա Հաղարծինը, Օձունը և այս առավոտ ճանապարհիս վրա դեպի Նոյնմբերյան, տեսա նաև Ախթալան:

Քարը դադարել է քար լինելուց՝ դառնալով հավատքի աղբյուր: Ով կընայի այդ քարերին, խաչքարերին, այդ բոլոր նվիրական սրբություններին, գերեզմաններին, նրանցից կյանք կառնի և ոչ թե մահ: Նրանք ապրում են. տեսեք, ես երբեք հայրենիքում չէի եղել ժամանակին: Այս ամենի մասին կարդացել էի, ներշնչվել էի Հովհաննես Սարկավազ-Խմաստասերի կյանքից: Նա մահացել էր տասնմեկերորդ դարին, բայց ինը հարյուր տարի է, որ մենք նրանից կյանք ենք ըմպում:

Ինչ որ քարերի մեջ ապրում է՝ դա հավատքն է, ոգին, գաղափարը: Եթե մի ժողովուրդ պակասի հավատքից, հավատացեք, այդ ժողովուրդը տկար կլինի անպայման: Չի կարող տոկալ և ստեղծագործել:

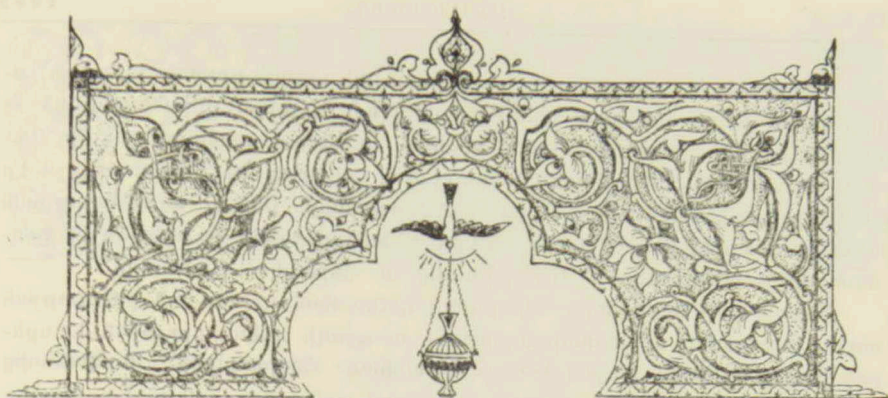
Նյութականը, դրամը այդ մարդին, ազգին չի մեծացնի, կփչացնի, երբեմն, եթե մարդը չգիտեմա, ինչպես դրամը պիտի գործածի: Մեր Եկեղեցին, սիրելիներ, մի նոր շրջան է ապրում, և մի մոռանաք, որ Եկեղեցին դուք եք, հավատացյալները դուք: Եկեղեցի բառը հունարեն բառ է և կնշանակի հավատացյալների ամբողջությունը, միությունը ի Քրիստոս, հավատքով: Նույնիսկ այն ժամանակներին, երբ մեր եկեղեցիները քանդել էին և մենք եկեղեցի չունեինք, դաշտի մեջ էլ կարող էինք հավաքվել, աղոթք անել և եկեղեցի դառնալ: Կարևորը հոգին է, հոգին, հավատքն է, պատկանելիության գգացումն է Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցուն և նրա միջից՝ Հիսուսի Քրիստոսի, Աստվածորդույն, որի պաշտամունքը մեր հայրերը հռչակել են պետական կրոն 1700 տարիներ առաջ, և մեր ազգը եղել է առաջին ազգը աշխարհում, որ պետականորեն ընդունել է Քրիստոնեությունը:

Չգիտեմ, թերևս այստեղ էլ գալիս են աղանդավորներ, քարոզում են, իրենց ուզածն են ասում, բայց ոչ ոք ճիշտը չի ասում: Բոլորն էլ Սուրբ Գիրք են գործածում, բայց ամեն մեկը իր ուզածն է ասում, խաբում են մեր ժողովրդին: Այդպիսի մարդկանց առաջ ձեր մտքերը, ձեր սրտերը կփակեք ու կասեք. մենք ձեր հետ կապ չունենք, մենք քրիստոնյա ենք: Ուզո՞ւմ եք քրիստոնեություն քարոզել, գնացեք այն ազգերին, որոնք Քրիստոսը չեն ճանաչում: Բուն քրիստոնյա քարոզիչները աղպես են արել ժամանակին: Թող չգան Հայաստան, թող չգան հայ ժողովրդի զավակներին, որոնք իրենց արյունն են տվել քրիստոնեության համար, հավատքի համար: Այս ամբողջ վանքերն են չինել, ապրել են, իրենց գրքերն են Քրիստոսով դրոշմել: Դա՛ մեզ համար անարգանք է, կնշանակի, չեն ճանաչում մեզ: Հետևաբար, «ղալիս» մնացեք այս Եկեղեցուն, ամուր կապվեցեք դուք, երեխաներ, եկե՛ք եկեղեցի, սովորեցեք քահանա հոր կողմից, ինչպես խաչ հանել, ինչպես «Հայր մեր»-ը ասել, ինչպես «Առավոտ լուսո»-ն երգել, թող լեցվի ձեր կյանքը Աստուծո՞վ, եկեղեցի՞ով, որպեսզի պարապ չմնա ձեր կյանքը, և ուրիշները չգան, այդ պարապությունը չօգտագործեն, չշահագործեն:

Ահա այս մտածումներով ես ողջունում եմ ձեզ այս առավոտ: Աստված ձեզ բոլորդ օրհնի, և ես խնդրում եմ միասին երգենք «Հայր մեր»-ը, ամեն:

Նոյեմբերյանով ավարտվեց Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Առաջինի հովվապետական հիճեղորդ ալցելությունը՝ տրված Գուգարաց աշխարհին, և նույն օրը Վեհափառ Հայրապետը վերադարձավ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին:

ՍԱՐԳԻՍ ՍՐԿ. ԲՈՅԱԶՅԱՆ

ՄԵԼԻՔԳՅՈՒՂԻ Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ՎԵՐԱՔԱՅՈՒՄԸ

1995 թվականի հունիսի 25-ը պատմական օր եղավ Արագածի շրջանի բարձրաբերձ լեռներում ծվարած Մելիքգյուղի և շրջակայքի հազարավոր բնակիչների համար: Այդ օրը տեղի ունեցավ ուղիղ վաթսուն տարիներ առաջ, 1935 թվականին, փակված Ա. Հովհաննես եկեղեցու վերաբացումը: Օրը կրկնակի անգամ արժևորվեց, քանզի, սիրով ընդառաջելով Ծիրակի թեմի առաջնորդ Տ. Գրիգորիս արքեպս. Բունթաթյանի հրավերին, եկեղեցու օծման ու վերաբացման գմայլելի արարողությանը նախագահեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա. Հայրապետը:

Այս ուրախակի առիթով Վեհափառ Հայրապետին ողջեցում էին գավազանակիր Տ. Միքայել ծ. վրդ. Աջապահյանը և ուխտավորաբար Մաշո Աթոռում գտնվող Ուկրաինացի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ Տ. Նսթան ծ. վրդ. Հովհաննիսյանը:

Ավանդական աղուհացով Արագածի շրջանի սահմանին թեմի առաջնորդի և առաջնորդական փոխանորդ Տ. Սեպուհ վրդ. Չուլջյանի հետ Վեհափառ Հայրապետին դիմաւորելու էին եկել նաև Ծիրակի տաղածաշրջանում ՀՀ Կառավարության լիազոր ներկայացուցիչ Ա. Քոչարյանը, Արագածի շրջխորհրդի նախագահ Ա. Կարապետյանը, Գյումրիի քաղաքապետ Մ. Վարդանյանը, մոտակա այլ շրջանների ղեկավարներ, Մելիքգյուղի գյուղական խորհրդի նախագահ Ա. Կարապետյանը և բազմահարյուր բնակիչներ:

Այստեղից ավտոմեքենաների շարասյունն ուղևորվեց Մելիքգյուղ, որտեղ գտնվում է ԺԹ դարի վերջին կառուցված Ա. Հովհաննես եկեղեցին, որն ոչ մեծ չափերի մի աղոթատան է, որի փայտյա տանիքը հենվում է Սարի-ղամիշից բերված վեց ընտիր գերանների վրա, որոնք պահպանվել են մինչև այսօր:

Վեհափառ Հայրապետը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց եկեղեցի, որից հետո տեղի ունեցավ եկեղեցու պղծված և ապա վերանորոգված ու բարեկարգված բննի ու խորանի օծման արթագան արարողությունը: Օծման արարողությունից հետո մատուցվեց ս. պատարագ: Պատարագիչն էր Ծիրակի թեմի առաջնորդ Գրիգորիս սրբազանը: Օծման արարողությանն ու ս. պատարագին ներկա էին ինչպես ղեկավար անձինք, այնպես էլ բազմահարյուր բնակիչներ և՛ Մելիքգյուղից, և՛ մերձակա գյուղերից:

Պատարագ, ավարտին, եկեղեցուց դուրս հավաքված հոծ բազմության առջև, առաջնորդ սրբազանի և շրջանի ու գյուղի ղեկավարության խոսքերից հետո, ոգեշունչ քարոզ խոսեց Վեհափառ Հայրապետը՝ ներկաներից յուրաքանչյուրի արտում ու հոգում դրոշմելով օրվա իմաստն ու խորհուրդը:

Վեհափառ Հայրապետը ի մասնավորի նշեց, որ այս դեպքը անկյունաքարն է իր կյանքում այն իմաստով, որ թեև ինքը բազմաթիվ եկեղեցիներ է օծել Լիբանանում, Սիրիայում, Պարսկաստանում, ԱՄՆ-ում, Բելգիայում և այլուր, սակայն առաջին անգամն է, որ իր բոլոր մասը թաթախում է Սրբալույս Մյուռոնի մեջ՝ նրանով դրոշմելու համար հայրենիքի տուֆ քարերը...

Հատկանշական է նաև այն, նշեց Վեհափառը, որ իր այս անդրանիկ օծման արարողությունը տեղի է ունենում մի փոքրիկ գյուղում, ուր տեղի բնակչությունը իր սեփական ուժերով ու հնարավորություններով կարողացել է վերականգնել ավերված մատուռը և հույսը չի դրել դրսից եկող օգնության ու օժանդակության վրա: Վեհափառ Հայրապետը շեշտեց, որ սա է ճշմարիտ եկեղեցակերտումի ճանապարհը, քանզի ժողովուրդն է, որ կանուցելու է իր եկեղեցին՝ իր ճակատի քրտինքով ու արդար վաստակով: «Երբ դուք կատարեք ձեր պարտքը, վստահ եղեք, որ արտասահմանի ձեր եղբայրներն ու քույրերը իրենց ձեռքերը կմիացնեն ձեր ձեռքերին», ասաց Վեհափառը:

Խոսքի ավարտին Վեհափառը կոչ ուղղեց ժողովրդին, որ չսահմանափակվեն եղածով, այլ մշտապես լցնեն եկեղեցին աղոթքով ու խնկով, որպեսզի տաճարը չմնա սոսկ քարեղեն շինություն, այլ խոսի Աստծուց, Ավետարանից, մեր հաշտից և խոսեցնի հաղորդիներին:

Այս Վեհափառը իր գոհունակությունն արտահայտեց ու շնորհակալություն հայտնեց բոլոր այն անձնավորություններին և ղեկավար անձանց, ովքեր աստար են կանգնել եկեղեցու վերանորոգման աշխատանքներին և իրենց լույսն են ներդրել այս գեղեցիկ ձեռնարկի մեջ, և իր օրհնությունը բաշխեց հավաքված ժողովրդին:

Ամսոռանակի օր եղավ հունիսի 25-ը, որը վատահաբար խմորելու է շրջանի հայության կյանքն ապագայում: Կրոնական վերագարթոնքի շունչըն է, որ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու միջից տարածվում է ողջ Հայաստանում և Արցախում:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՅՅԸ ԽՈՐ ՎԻՐԱՊ ԵՎ ԱՐԱՐԱՏԻ ԾՐՋԱՆ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Նորին Ա. Օծոթյուն Տ. Տ. Գաբրելին Ա. Վեհափառ Հայրապետը Ծիրակ և Արցախ աշխարհներին և Մոսկվաի հայ համայնքին տված հովվապետական այցելություններից հետո, սույն թվականի հուլիսի 25-ին առաջին անգամ, իբրև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, ուխտավորաբար գտնվեց Խոր Վիրապի պատմական վանքում՝ իր աղոթքը միախառնելու հայոց հավատքի հայր Ա. Գրիգոր Լուսավորչի աղոթքին և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից իր հայրական օրհնությունները տանելու Արարատի շրջանում բնակվող իր սիրեցյալ հոտին՝ ուղեկցությամբ Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ գերաշնորհ Տ. Գաբրելին արքեպս. Ներսիսյանի, Կանադաի հայոց թեմի առաջնորդ Հովհանն արքեպս. Տերտեղյանի, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Արևմտյան թեմից՝ Ֆրեզնոյի հոգևոր հովիվ Սաաուն վրդ. Զմրուխտյանի, Ա. Էջմիածնի միաբաններից՝ Սեպուհ վրդ. Չուլջյանի, Միքայել ծ. վրդ. Աջապահյանի, բարեշնորհ Վարուժան և Սարգիս սարկավագների:

Առավոտյան ժամը 10-ն է: Արարատի շրջանի մոտքի մոտ Վեհափառ Հայրապետին դիմավորելու և բարի գալուստ մաղթելու են եկել տեղական իշխանության ղեկավարները, բազմաթիվ հյուրեր: Ծափողջույններով, ծաղիկներով և ալանդական աղ ու հացի հյուրասիրությամբ Վեհափառ Հայրապետին ընդառաջ են գալիս դպրոցահասակ երեխաները: Նրանք իրենց հայացքներից ցոլացող խիճո ու բերկրանքով, ուրախությամբ և մանկական անուշ ժպիտով են դիմավորում Վեհափառ Հորը: Պատմական է պահը և հիշարժան՝ բերք ու բարիք արարող արարատցու համար, բարիգալստյան իր խոսքում նշում է Խոր Վիրապի վանահայր Տ. Մխիթար քնն. Սարիբեկյանը:

Մինչ ավտոմեքենաների շարասյունը ուղղվում էր դեպի Խոր Վիրապ, դաշտ ու ագի թողած գյուղացիները Փոքր Վեդի գյուղաքաղաքի կենտրոն էին փութացել՝ տեսնելու Վեհափառ Հայրապետին և ստանալու նրա շնորհաբաշխ օրհնությունները: Կրկին բարիգալստյան, կրկին երկարակեցության և արևշատության մաղյանքներ: Խոր Վիրապի փոքրիկներից կազմված երգչախմբի մանկական անուշ ու զիլ ձայներով «Հրաշափառ»-ի երգե-

ցողության հնչյունների ներքո Վեհափառ Հայրապետին առաջնորդում են Խոր Վիրապի Ս. Աստվածածին եկեղեցի, ուր հավատացյալների խոռոհներում բազմությունն ու տեղի հոգևոր դասը սիրով սպասում էին Վեհափառ Հոր գալստյանը: Եկեղեցում կարճատև աղոթքից հետո, Վեհափառ Հայրապետը, իր հաշրական խոսքն ուղղելով հավատացյալ ժողովրդին՝ հավատքով, սիրով և միաբանությամբ մեր ազգի պատմության համար 1700 տարի շարունակ առաքելություն ունեցող Խոր Վիրապի վանքի արժեքը լավագույնս ապրելու կոչ է անում: Նա մաղթում է նաև պտղաբերություն և առատություն Հայոց դաշտերին ու ագիներին:

Այնուհետև եկեղեցու սեղանատանը Վեհափառ Հայրապետի պատվին տեղի է ունենում ընդունելություն:

Այստեղից Վեհափառ Հայրապետն ուղևորվում է շրջանային կենտրոն՝ Վեդի ավան: Ամենուրեք, գյուղամիջյան ճանապարհներին, ճամփեզրերին ցնծություն և անսահման ուրախություն է տիրում Վեհափառ Հայրապետի գալստյան առիթով:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հարգանքի իր տուրքն է մատուցում Վեդի ավանի եղբայրական գերեզմանատանը հանգչող Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում և Արցախում զոհված հաղորդիների հիշատակին: Հոգեհանգստյան աղոթքից և ծաղկեպսակի գետնեղումից հետո, Վեհափառ Հայրապետը ելնում է ամֆիթատրոն, ուր, չնայած այրող և կիզիչ արևին, հազարավոր հաղորդիներ, երկար սպասումներից հետո, հոտնկալա ծափահարություններով դիմավորում են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: Այստեղ մանկապարտեզի սաների կատարմամբ հնչած «**Խորհուրդ Մեծ և Սբանչելի**» շարականը, աղոթքներն ու ազգային-հայրենասիրական երգերը հուզմունքով են լցնում բոլորի սրտերը:

Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ Գարեգին արքեպիսկոպոսը ողջույնի խոսք է ասում և հրավիրում Վեհափառ Հայրապետին՝ իր հարական պատգամն ու հորդորները տալու ժողովրդին: Անդրադատնալով հավատքի պահպանմանն ու գորացմանը, Վեհափառը կոչ է ուղղում տարեց, միջին և երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչներին և փոքրերին՝ հավատարիմ մնալու լուսավորչաճիմն հավատքի ավանդներին և հայրենաշինության վեհ գործին:

Հավատացյալ ժողովրդի ուղեկցությամբ Վեհափառ Հայրապետը բարձրանում է բարձունքի վրա գտնվող Եղեռնի զոհերի հուշարձան, և քիչ այն կողմ գտնվող տարածքի վրա, Վեհափառի հոգեհանգստյան աղոթքից հետո, գետնեղվում է զոհված ազատամարտիկների հիշատակին նվիրված հուշաքարը:

Վեդի ավանում երկմամբս դադարից հետո, շրջանային և քաղաքային իշխանությունները, ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի, կազմակերպել էին հյուրասիրություն Խոսրովի պատմական արգելանոցի գեղատեսիլ մեկ անկյունում:

Վերջում Վեհափառ Հայրապետը, իր գնահատանքը հայտնելով և հայրական օրհնությունները բաշխելով բոլոր կազմակերպիչներին, Խոր Վիրապի վանահայր Տ. Մխիթար քհն. Սարիբեկյանին և ներկաներին, կոչ արեց բոլորին միշտ նորոգված, արդար և ազնիվ աշխատանքով արժևորելու և նորոգելու անցյալից մեզ ավանդված ազգային-հոգևոր արժեքները:

ԲՈՒՂԵՐՆԻ ՄԻՋԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՆՂԻՊՈՒՄԸ

1995 թվականի հունիսի 28-ից հուլիսի 2-ը Ծվեյցարիայի Ցյուրիխ քաղաքի մերձակա Բոլդերնի Բողոքական Ակադեմիայում տեղի ունեցավ խորհրդակցական համաժողովում, որի կարգախոսն էր՝ «Սովորել ապրել բազմակրոն Եվրոպայում»:

Սույն խորհրդակցական հավաքը կազմակերպված էր Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի Կրթության բաժնի, Եվրոպայի Եկեղեցիների Համաժողովի և Բոլդերնի Բողոքական Ակադեմիայի միասնական ջանքերով, որին իրենց մասնակցությունը բերեցին 27 հոգի եվրոպական 13 երկրներից:

Մասնակիցները, որոնք ծառայում են հովվական կամ ուսուցչական ապարեզներում, ներկայացնում էին Եվրոպայի քրիստոնեական բոլոր մեծագույն հարանվանությունները: Հավաքի նպատակն էր՝ ուղեգծեր մշակել բազմակրոն Եվրոպայի պայմաններում քրիստոնեական հավատքը սովորելու և ուսուցանելու համար:

Հավաքը շեշտեց այն հանգամանքը, որ քրիստոնյա եվրոպացիներն այսօր ստիպված են կարևորություն ընծայել այն իրողությանը, որ Եվրոպան այլևս գոյտ քրիստոնեական կրոնի աշխարհամաս չէ. նա բազմաթիվ կրոնների մի աշխարհամաս է դարձել: Ուստի սովորելու և ուսուցանելու նպատակն է մարդկանց ամրապնդել իրենց սեփական ինքնության մեջ, զարգացնել ըմբռնողությունն ու հարգալից վերաբերումը մյուս կրոնական ավանդությունների հանդեպ և օգտագործել բոլոր կրոնների ներուժը՝ խաղաղության ու ներդաշնակության մեջ ապրելու ուղղությամբ:

Բազմակրոն Եվրոպայում ապրել սովորելը ներառնելու է պատմության վերաբժևորումը՝ ուրիշ կրոնական ավանդությունների տեսանկյունից դիտված: Այն կարիք ունի նաև ներկայի խորունկ վերլուծության, երբ հաճախ կրոնն օգտագործվում է կրոնական համայնքների միջև տնտեսական, ընկերային ու քաղաքական անհավասարությունները թաքցնելու համար:

Այն կարիք ունի հետագա որոշակի կրթական ջանքերի, որոնք թխում են ունկնդրելու, ապահովության ստեղծման մեթոդները զարգացնելու, ինքնությունը հարաբերությունների մեջ կառուցելու և հակամարտությունները լուծելու ունակությունից:

Հավաքն իր գնահատանքն արտահայտեց դասագրքերը վերանայելու և փոխադարձ ընդունելի ծրագիր մշակելու ուղղությամբ կատարված ջանքերի նկատմամբ:

Այն առաջարկեց ուսումնասիրել կրթական գործընթացի հնարավորությունը, որը կարող է կառուցվել ինչպես խաչակրաց արշավանքների սկզբնա-

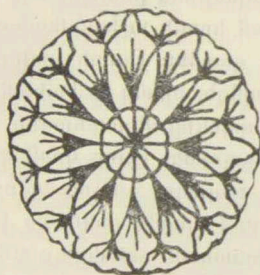
վորման 900-ամյակի, այնպես էլ մահմեդականների կողմից քրիստոնյա Արևելքի նվաճման 1300-ամյակի շուրջ: Այն կարող է միասնաբար կազմակերպվել Մերձավոր Արևելքի Եկեղեցիների Խորհրդի հետ և կարող է առիթ հանդիսանալ Եվրոպայում քրիստոնյաների ու մահմեդականների հաշտության և նոր ու ստեղծագործ հարաբերությունների հաստատման համար:

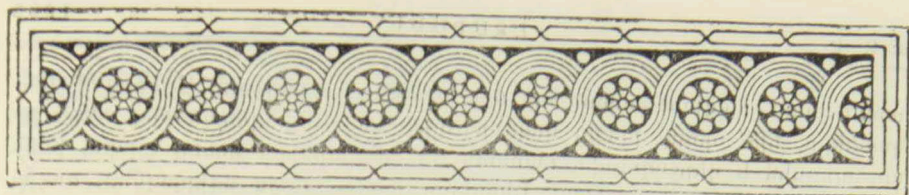
Հավաքի մասնակիցներն ընդունվեցին Յուրիխի Բարեկարգյալ Եկեղեցու Սինդի կողմից, որը շեշտեց ներդաշնակ համակեցության բացարձակ անհրաժեշտությունը մի քաղաքում, որտեղ մահմեդականությունն այսօր դարձել է երրորդ մեծագույն կրոնական հարանվանությունը Բողոքական և Կաթոլիկ Եկեղեցիներից հետո:

Մասնակիցներն այցելեցին նաև մահմեդական բուսնիացիների համայնք, ինչպես նաև Հրեական ուսումնական կենտրոն, որն ստեղծվել է քրիստոնյաներին հրեական կյանքին ու սովանդություններին ծանոթացնելու նպատակով:

Սույ հավաքին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից մասնակցում էր Միքայել ծ. վրդ. Աջապահյանը, որը հավաքի անցկացման օրերին հախազահեց Ուղղափառ Եկեղեցիների միասնական պաշտամունքին, ինչպես նաև կիրակնօրյա ընդհանրական եզրափակիչ աղոթքին, որի ընթացքում հանդես եկավ անգլերեն քարոզով՝ ուղղված հավաքի մասնակիցներին:

Մ. Ծ. Վ. Ա.

ՈՒՆՏԱԳՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ԴԵՊԻ ՀԱՎՈՒՑ ԹԱՌԻ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ՎԱՆՔ

Սույն թվականի հուլիսի 19-ին հոգևոր ճանարանի երրորդ և վեցերորդ լսարանների 12 սաներ, գլխավորությամբ վերատեսուչ Գերաշնորհ Տ. Ներսես արքեպիսկոպոս Պողոսյանի, Ֆրեզնոյի Հովիվ Հոգեշնորհ Տ. Սասուն վարդապետ Զմրուխտյանի և ճանարանի քարտուղար պրն. Անդրանիկ Հակոբյանի, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից մեկնեցին ուխտագնացության դեպի Հավուց Թառի Ս. Ամենափրկչի ԺԲ դարի հույակերտ վանք, որը գտնվում է Գեղամա լեռների բարձունքներից մեկի կատարին, Գառնիի ձորի հանդիպակաց կողմում:

Որոշ տեղ ապտոմեքենաներով անցնելուց հետո, ուխտավորները պատրաստվեցին սարերի լանջով ոտքով բարձրանալ դեպի վանք: Հեռվից երևում էր Հավուց Թառը, որն իշխում էր անդնդախոր ձորերին: Այն նման էր սարի կատարին նստած հսկա մի բազեի: Հուլիսյան տոթ եղանակին երեք կիլոմետր երկարություն ունեցող անհարթ և քարքարոտ արահետը կտրում էինք շատ դանդաղ: Հաճախ կանգ էինք առնում սրտի արագ զարկերը հանդարտեցնելու համար:

Աղոթքի մրմունջներով, սաղմոսների արտասանությամբ և հոգեզմայլ շարականների երգասացությամբ բարձրանում էինք դեպի Ս. Ամենափրկիչ: Մոտ 40 րոպե վեր ելնելուց հետո, կանգ առանք Հավուց Թառին դեմ-հանդիման: Հեռվից երևացող փոքրիկ վանքը մեր աչքերի առաջ դադաճել էր հսկա մի համալիր՝ մի քանի եկեղեցիներով, միաբանական խուցերով, պարտեզ-այգիներով, միաբանական սեղանատնով և իր կրթական օջախով, որ սերունդներ էին ուսանել: Կանգնել էինք հիացազին ու զարմացած այս հրաշալիքի առաջ, հրեշտակների երկնքից կախված այս հողեղեն բնակարանի դիմաց, որն, ավա՜ղ, ամայացել, այրիացել և լքվել էր:

Վանքի շրջապատում և պարտեզներում վալլրի բուսականությունն իր թևերն էր տարածել, մոլախոտեր, անպտուղ, անխնամ ծառեր և դրանց կողքին հավերժորեն բնած, անդարձ մեկնած բազում վանականների տեղերից խախտված շիրմաքարեր:

— Սուրբ է այս հողը, հանի՛ր կոշիկներդ, անկեզ մորենին է ահա Բորեր լեռան բարձունքի վրա, որն անընդհատ վառվում է, անապատ խոտեր է առում բոլոր այցելուներին և նրանց, ովքեր ձորի մյուս ափից անցնելիս խաչակնքում են և ողորմի տալիս անցավորներին: Աստծու հավիտենական

տունն այս, հավիտենական, ուր հրեշտակներ են սպրում: Այստեղ վանականները, հին օրերի իրենց կյանքի օրինակով, գերեզմաններից ամեն օր արշալույսին և վերջալույսին հառնում են՝ վերաբներն իրենց գլխին, իբրև ուխտապահ, իբրև հաղթական Եկեղեցու հավատարիմ նվիրյալներ, գալիս են շարք-շարք սողոթք մատուցելու եկեղեցում Բարձրյալն Աստծուն և օրհնում երկիրն Հայոց և Եկեղեցին Հայաստանյայց:

Երկրորդությամբ մոտենում ենք վանքին, մտնում ներս, աղոթքի հատվածներ մրմնջում՝ ընթերցելով պատերի և խաչքարերի արձանագրությունները և իմանում, թե ովքեր էին այն երախտավորները, որոնք իրենց նյութական օժանդակությունն էին տրամադրել կառուցելու համար այս հոգևոր կենտրոնը, այն հողերն են հրեշտակների բնակարանը, հավատի անասանելի այս ամրոցը, որը մնում է իբրև վկա հայոց ազգի տառապանքների և անմահության:

Խմբվում ենք աղոթաբանի առաջ, կրակ վառում, խունկ ծխում և սկսում հոգեհանգստյան շարականներ ու աղոթքներ երգել և արտասանել բոլոր ներքանց համար, ովքեր եղան ճրագներ, ջահեր, մոմեր՝ լույս ու հուշակ ապով այս վանքին և մեր մշակույթին: Աղոթում ենք սրտեռանդ ոչ միայն այս շրջապատում հավիտենապես բնածների, այլև աղոթում նաև ընկած ու փշրված պուների, խաչքարերի, կամարների, խոյակների, գմբեթների ու տվորական քարերի համար, որոնք մարդկանց մահը իրենց մահվամբ ազելի սարսափելի ու սոսկալի են դարձնում:

Մեր վանքերը ավերակներ են դարձել, մեր Եկեղեցու հաղթական զուլակները արդեն մյուս աշխարհ փոխադրված՝ որքա՛ն են տխրում՝ տեսնելով, որ հայի հոգին է ավերակվում, հայի հավատի կանթեղն է շիջում և անլույս մնում: Ավա՛ղ, ո՛վ պետք է մտահոգվի այդ մասին:

Ուխտավորներս, հոգեհանգստյան արարողությունից և երգասացությունից հետո, նստում ենք եկեղեցու մուտքի առջև կանգնեցված խաչքարի և գերեզմանաքարերի հարևանությամբ և բարձունքից դիտում աշխարհն Հայոց: Լուռ էինք բոլորս, բոլորս էլ ազդված և հուզված, բոլորս հաղորդակցվել էինք այստեղ մեր Աստծու հետ: Խոկում ու խորհրդածում էինք, թե ո՛րն է մեր կոչումն այս կյանքում, և թե ինչպե՛ս կարող ենք հասնել այն զոհողության բարձունքին, որը եղավ այս վանքի վանականության կյանքը՝ այնքան նման մեր Փրկչի կյանքին: Ժամերն անցնում են աննկատ: Կամաց-կամաց ուխտավորներս շրջվում ենք դեպի առաջ, դեպի ձոր, ուր մեզ սպասում էին մեր մեքենաները:

Թաքոր լեռան վրա Հիսուս իր աշակերտներից Պետրոսին, Հակոբոսին և Հովհաննեսին բացահայտեց իր աստվածային դեմքը՝ աչհուղ պաշտուակերպվելով, իր կողքին ունենալով Մովսես և Եղիա մարգարեներին և լուռեղեն իրականությունը Աստծու: Այստեղ, այս բարձունքի վրա, ամեն պաշտուակերպվեցինք նաև մենք՝ ուխտավորներս, տեսնելով մեր նախնիների հավատն ու զոհողությունը, նվիրումն ու պաշտամունքը:

Թերևսցած և հոգևին մխիթարված, իջանք աշխարհ՝ միշտ ունենալով ձգտումը հասնելու այն երանական վիճակին, որն ապրեցինք այս վանքի կողքին՝ Հավոց Թափ բարձունքին:

ՈՒՅՏԱՎՈՐ

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ԵՓԵՍԱՅԻՆԵՐԻՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՊՈՂՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ՆԱՄԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Եփեսացիներին հասցեագրված Պողոս Առաքյալի նամակը բացահայտումն է աստվածային ծրագրի, այն է՝ Քրիստոսով որպես գլուխ համախըմբել յոկոր արարածներին երկնքում և երկրի վրա (Եփես. 1.10): Առաքյալը հրավիրում է Աստծու ժողովրդին ապրել այնպես, որ Քրիստոսով նրանց միությունը իրականություն դառնա և արտահայտվի նրանց հասարակաց կյանքով:

Եկեղեցու գոյության գլխավոր նպատակը իրականում դրսևորվում է նրա միության մեջ: Եկեղեցին մեկ է, սուրբ, ընդհանրական, այսինքն՝ կաթողիկե ու նաև առաքելական: Այն ծրագրված և հաստատված է Աստծու կողմից, որպեսզի դառնա ամբողջ մարդկության միջոց մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի փրկարար գոհագործությամբ:

Եկեղեցու էությունը նրա միության մեջ է կայանում, որովհետև ինչպես Եփեսացիների նամակի առաջին գլխի տասներորդ համարն է ասում, Եկեղեցու նպատակը մարդկային ցեղը միասնականության բերելն է: Նրա դուռը մկրտության ավագանն է, մեղքերի քավությունն է, Սուրբ Հոգու շնորհների որպես երկնավոր պարգև ստացումը և հավատացյալների՝ Աստծու կողմից ընդունված լինելու հավաստիացումն ու վստահությունը, որպեսզի նրանք միշտ հիշեն այն վեհ կոչումը, որին կանչված են Տիրոջ կողմից:

Եկեղեցու նպատակապես լինելը կախում ունի նրա անդամների հաշտարար սիրո ոգու իրագործումից, Եկեղեցու ծոցում առաքյալների կողմից ավանդված կանոնական կյանքին նրա անդամների հետևողական լինելուց: Այս բարոյական իդեալը և հրահանգված միասնությունը երկունս էլ թեև տրված են մեզ, սակայն, մյուս կողմից, դրանք նպատակներ են, որոնց համար հարկավոր է ջանք ի գործ դնել:

Եկեղեցու ծոցում գոյություն ունեն մի ակնբախ լարվածություն. դա հրեաների և հեթանոսների միջև եղած բաժանումն էր: Էապես կարևոր էր Եկեղեցու համար շրջանցել այս բաժանումը: Քրիստոսի քավչարար մահվամբ ոչ միայն ճանապարհ էր հարթվում անհատի համար Աստծու հետ հաշտության, այլև ստեղծվում էր մի երկնային հասարակություն, ուր հրեաներն ու հեթանոսները միացած էին:

Հեթանոսները այս երկնային հասարակության մեջ ընդգրկվելու ոչ մեկ հնարավորություն չունեին: Հրեաները Աստծու խոստումի ժառանգորդներն էին ըստ Աբրահամի հետ կնքված ուխտի, որի արտաքին նշանը թլփատությունն էր: Հեթանոսները «իրեական հասարակապետությունից մերժված էին և օտապացած՝ ուխտի խոստումներից»: Սակայն Քրիստոսի քաղաքար և հաշտարար մահը ստեղծեց Աստծուն մոտենալու հնարավորություն նույնիսկ նրանց համար, որոնք նախկինում ապրել էին «առանց Աստծու»: Երկնային այս ծրագիրը անձանոթ էր նախորդ սերունդներին, բայց այժմ Աստված ցանկացավ բացահայտել Իր հավերժական նպատակը և մասնավոր հայտնությանը ընտրեց Պողոս առաքյալին դառնալու այն առաքյալը, որին մասնավորապես վստահվեց հեթանոսների առաքելությունը, որով և նաև հաստատվեց ի վերուստ նրա առաքելական հանգամանքը:

Սակայն ո՞րն է այն Եկեղեցին, որտեղ հրեաները և հեթանոսները միացել էին: Այդ Եկեղեցին այն չէ, ուր մկրտությամբ հեթանոսները դառնում էին մովսիսական, նման ժողովարանի նորադարձներին: Դա չէր նշանակում նաև, որ քրիստոնեությանը դարձած հրեաները հրաժարվում էին իրենց նախահայրերի Աստծուն տված ուխտից: Եկեղեցին Աստծու նոր ստեղծագործությունն էր ոչ այն իմաստով, որ նրա կապը խզվում էր հին ուխտի հետ. այլ՝ թե՛ հրեան, թե՛ հեթանոսը Քրիստոսի հաշտարար մահվամբ միացած՝ ներկայանում էին Հորը նույն մեկ հոգով:

Եփեսացիներին ուղղված սույն նամակում գլխավոր հարցը Եկեղեցու ընդհանրականությունն է և նրա աստվածային ծագումը: Քրիստոսը գլուխ է Եկեղեցու, և որպես այդպիսին, նրա փառքը փոխանցված է իր Մարմնին: Այս ըմբռնումով Եկեղեցու և նրա դերի պատմության մեջ Եփեսացիների նամակը նվազ նման է Կողոսացիների նամակին, քան հռոմայեցիներին գրված թղթին: Հռոմայեցիներին ուղղված նամակի 9—11 գլուխներում Պողոս առաքյալը հեթանոսությունից դարձած քրիստոնյաներին համարում է որպես միջանկյալ շարժման հետևողների, իսկ մովսիսականությունից դարձածներին՝ որպես անկախ շարժման հարողների, որոնց վիճակը ժամանակավոր է և պայմանական: Աստծու բուն և վերջնական նպատակը միակ Եկեղեցուն մովսիսականությունն ու հեթանոսությունը հաշտեցնելն է:

Հեթանոսների վիճակը Աստծու ժողովրդի մեջ նմանեցվում է խաղողի վազում պատվաստված մի ճյուղի, որ անպտուղ լինելու դեպքում արժանի է կտրվելու և այրվելու: Հռոմայեցիներին գրած Պողոսի նամակում անցկացված գիծը շարունակվում է Եփեսացիներին գրված նամակում իր անարտապեղծական նկարագրով, ուր Եկեղեցին պատկերվում է որպես հիմնակա՝ այն կառույցը, որի քարերը և մնայուն մասը կազմում են հեթանոսությունից դարձած քրիստոնյաները իբրև հիմնաքարերը այդ շենքի: Հռոմայեցիներին ուղղված նամակի 9—11 գլուխներում արտահայտված կիսաջատագովական վերաբերմունքը, որպես հեթանոսաց առաքյալի վերաբերմունք, Եփեսացիներին ուղղված նամակում փոխարինվում է տիեզերական Եկեղեցու գաղափարով՝ ավելի լայնածավալ և տևական համաշխարհային իր չափերով:

Մեր առաձը պարզաբանելու համար անհրաժեշտ է պատասխանել որոշ հարցերի: Եթե Եկեղեցին այն հասարակական կազմակերպությունն է, որի միջոցով Աստված տնօրինեց մարդկային ամբողջ ցեղի փրկագործությունը Քրիստոսով, ապա ինչո՞ւ այն հայտնվեց պատմության բեմահարթակում այդքան հապաղումով: Եվ ինչո՞ւ է նա ժամանակի և տարածության մեջ

ակնհայտ և ցցուն թերությունների առարկա: Պողոսի՝ Եփեսացիներին հասցեագրված նամակը սույն հարցերին պատասխանում է՝ ասելով, որ Եկեղեցին լոկ տեղական և մասնավոր կազմակերպություն չէ և ոչ էլ տոկական մի նոր ստեղծագործություն: Եկեղեցու առաքելությունը տարածվում է բոլոր սերունդների վրա, «Աստծուն փառք Եկեղեցում և ի Քրիստոս Հիսուս բոլոր ժամանակներում հավիտյանս հավիտենից. ամեն» (Եփս. 3. 21): Արարչի մտքում էր Եկեղեցու արարումը դեռևս հավիտյաններից առաջ (Եփս. 3. 9—11) և նա բացահայտեց մարդկությանը, իր այդ գաղտնի ծրագիրը (որը թաքնված էր ամբողջ մախրոդոդ դարերի ընթացքում), թե ինչպես պետք է այն իրականացվի: «Եվ Աստված արեց այս բանը իր հավիտենական նպատակի համաձայն, որին պետք է հասնել մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսով» և կյանքի կոչեց այդ նպատակը «ի լրումն ժամանակաց» (Եփս. 1. 10): «Ռբա համար էլ դուք հիշեցե՛ք, որ մի ժամանակ հեթանոսներ էիք մարմնի նշանով, որ կոչվում է անթլիսատություն (մարմնի վրա ձեռքով կատարված թլիսատության համեմատ), քանի որ այն ժամանակ առանց Քրիստոսի էիք և հեռացած Իսրայելի քաղաքացիությունից, տարագրված խոստման ուխտից և ոչ մի հույս չունեիք ու առանց Աստծո էիք աշխարհում: Իսկ այժմ Հիսուս Քրիստոսի միջոցով դուք, որ մի ժամանակ հեռացած էիք, մերձավորներ եղաք Քրիստոսի արյամբ, որովհետև նա է մեր խաղաղությունը, նա, որ երկուսը մեկ դարձրեց. քանդեց իր մարմնի մեջ ցանկապատի միջնորմը՝ թշնամությունը, և ջնջեց հրամաններով տըրված պատվիրանների օրենքը, որպեսզի իրենով երկուսին դարձնի մի նոր մարդ և խաղաղություն հաստատի ու իր խաչով հաշտեցնի երկուսին մեկ մարմնի մեջ Աստուծո հետ. քանզի թշնամությունն սպանեց իր մեջ: Եվ եկավ, խաղաղություն ավետարանեց ձեզ՝ հեռու եղողներին, և խաղաղություն՝ մոտ եղողներին, որովհետև նրանով է, որ երկուսս էլ արտոնություն ունենք մերձենալու Հորը մեկ Հոգով: Ապա, ուրեմն, օտար և պանդուխտ չեք, այլ՝ համաքաղաքացի սրբերին և ընտանի՝ Աստծուն, կառուցված առաքյալների և մարգարեների հիմքի վրա, որի անկյունաքարը Քրիստոս Հիսուսն է, որի վրա և ամբողջ կառույցը, կապված և հարմարված, վերանում է մի տանարի՝ սուրբ Տիրոջով, որի մեջ դուք էլ նրա հետ կառուցվում եք որպես բնակարան Աստծու՝ Հոգով» (Եփես. 2. 11—22):

Սույն համարներում տեսնում ենք Աստծու անչափելի շնորհը, որ իջնում-հասնում է մեզ, այնքան, որ հեթանոսները Քրիստոսի միջոցով դառնում են ժառանգորդներ Աստծու ուխտի՝ տրված իր ժողովրդին, և այսպիսով իրականանում են Եսայի մարգարեի խոսքերը՝ ասված 57.19-ում. «Խաղաղություն եմ տալիս բոլորին, և՛ մերձավորին, և՛ հեռավորին. ես կբքուծեմ իմ ժողովրդին»: Հեթանոսների այս միավորումը Եկեղեցին «նոր» է դարձնում պատմության բեմում: Նրանք միաձուլվում են «մի նոր մարդու մեջ», որ Քրիստոսն է:

Մովսիսական օրենքը վերացվում է, որովհետև այն սահմանափակվում էր հրեականությամբ և դառնում միջոց ցեղային այլամերժության և այդպիսով ստեղծվում էր «թշնամության բաժանարար մի պատ»: Միմյուրե միասնությունը ամբողջությամբ բխում էր Հիսուսից, որի անբաժանելի մարմնի անդամներն են հանդիսանում հրեաներն ու հեթանոսները հավասարապես:

Այս բոլորի մեջ Սուրբ Հոգին է երաշխավորում Աստծո մեծ խոստումը:

ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՂԻՍԿՈՊՈՍ ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՇՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՄԻՋԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐԻ ՇՈՒՐԶ

Այսօր աշխարհն ընդհանրապես և Եվրոպան մասնավորապես քաղաքական, ընկերային, մշակութային զանազան հիմնախնդիրներից զատ ստիպված է անդրադառնալու նաև կրոնական մի նոր իրադրության, որն ստաշադրում է նոր խնդիրներ և պահանջում յուրօրինակ, երբեմն արտաոտոց լուծումներ:

Ի դարի վերջի Եվրոպան այսօր կրոնական առումով նույն մայրցամաքը չէ, ինչ էր ընդամենը մի քանի տասնամյակ առաջ: Այս իրողության համապարփակ ընկալման պարագային նկատելի են հետևյալ որոշակի տարբերակիչ գծերը.

ա) Ավանդական քրիստոնյա երկրներում տիրող հեղձմեռե աշխարհայնացման (սեկուլարիզացիա) գործընթացը և անհատների քրիստոնեական ինքնության աստիճանական կորուստը: Սա հավասարապես վերաբերում է ինչպես Արևմտյան Եվրոպայի, այնպես էլ Արևելյան Եվրոպայի (նախկին կոմունիստական) երկրներին, թե՛ նրանց գաղափարական ենթահողը և առարկայական ու ենթակայական շարժառիթներն ու պատճառները, ինչպես և անցած ճանապարհը տարրեր են:

բ) Նախկինում միատարր քրիստոնյա երկրներում զգալի չափով այլ կրոններ դավանող բնակչության (մահմեդականներ, հրեաներ, բուդդայականներ ևն) ներհուրը և անհատների կրոնական ու մշակութային ինքնության խաթարումը բնական փոխազդեցությունների և շփումների հետևանքով (սինկրետիզմ): Սա նույնպես վերաբերում է Եվրոպական բոլոր երկրներին (չնչին բացառությամբ):

գ) Կրոնական փոքրամասնությունների խոլ կամ բացահայտ պայքարը իրենց իրավունքների համար, որոնք հաճախ ստանում են անթաքույց հակամարտության ձև և երբեմն հանգեցնում պատերազմի: Այստեղ հաճախ կրոնական գործոնից դուրս լուրջ շարժառիթներ են լինում ընկերային ու քա-

դաքական գետնի վրա: Երբեմն կրոնական գործոնը կարող է բացարձակապես բացակայել, սակայն տարբեր կրոններ դավանող մարդկանց նույնիսկ քաղաքական հակամարտությունը նորանոր խնդիրներ է հարուցում կրոնական գործիչների առջև:

Վերոհիշյալ կետերի վերլուծումը մեզ տալու է հետևյալ խորհրդածություններին:

Մի կողմից (Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում) ընկերային բաղձը վիճակը և կենցաղային դյուրությունները մարդկանց հասցնում են հոգեբանական մի այնպիսի «Կշտության», որի ժամանակ հոգևոր-կրոնական պարտականությունները դառնում են սուկ առօրյա միապալաղ կենսաձևի մեջ փոփոխություն մտցնելու մի պարզ եղանակ, կամ էլ ընդհանրապես դուրս են մղվում կյանքից՝ մարմնապաշտ ու նյութապաշտ արժեքների դավանման մեջ արժեզրկման ենթարկվելով: Մյուս կողմից (Արևելյան Եվրոպայի երկրներում) ընկերային ծանր վիճակը, կենցաղային զանազան ու անվերջանալի դժվարությունների հաղթահարումը, ինչպես նաև տասնյակ տարիների ընթացքում աթեիստական դաստիարակության գործած ավերը տեղ չեն թողնում կրոնական ապրումների ու դավանական ինքնության անհրաժեշտության գիտակցության համար:

Սեփական կրոնական ինքնության նման կորստի ու ոչնչացման պայմաններում անհատը այլ (և ոչ միայն այլ) կրոններ դավանող մարդկանց վերաբերվում է կա՛մ անդաքայց արհամարհանքով ու անտարբերությամբ, կա՛մ թշնամանքով, որը ծնվում է անգիտությունից (ոչ միայն առարկայական, այլև ենթակայական) ու նրա նույնիսկ մշտապես ներկա եղող վախի զգացումից: Միևնույն կան նաև անհատներ, որոնք պետք եղած անհրաժեշտ պաշարը չունենալով, հաճախ անգիտակից կերպով ենթարկվում են այլ կրոնների ազդեցությանը և զոհ գնում սեփական սոցիալությանը: Սինկրետիզմն այս պարագային չարյաց փոքրագույնն է: Միևնույն հաճախ հենց այս սեփական սոցիալությամբ կարելի է բացատրել բազմաթիվ եվրոպացի երիտասարդների անվերապահ դարձը դեպի արևելյան միստիկ և էզոթերիկ կրոնները:

Ե՛վ արհամարհանքը, և՛ թշնամանքը հավասարապես կարող են հակամարտության և անգամ պատերազմի շարժառիթ լինել: Հաճախ բացարձակապես սեկուլյար մարդկանց կողմից արտահայտված գերակայության բարդույթը կամ գործված ոճիրը զոհի կողմից ընկալվում է որպես դիմացինի կրոնական համոզմունքի արտահայտության արդյունք և իր անդրադարձն է ունենում հակառակ ուղղությամբ՝ այս անգամ արդեն հավատացյալ անհատների հանդեպ: Մյուս կողմից՝ քիչ չեն դեպքերը, երբ սեփական ինքնության գիտակցության ոչ ճիշտ ընկալումը հանգեցնում է ֆանատիզմի և դուռ բացում մերժողական կեցվածքի և դրանից բխող բոլոր հետևանքների համար: Հարցը երբեմն սպառնական տեսք է ստանում հատկապես մեկ կրոնից մյուսը անցում կատարածների հանդեպ:

Հետևաբար, այսօր Եվրոպայի քրիստոնյա Եկեղեցիները կանգնած են մի մարտահրավերի առջև, որից խուսափելն անհնարին է: Ինչպե՞ս դիմագրավել աշխարհայնացման ահալոր սպառնալիքին, և միևնույն ժամանակ կարողանալ բաց և անկեղծ հարաբերություններ մշակել աշխարհականների հետ: Սրանք լուրջ հարցեր են, որոնց լուծմանն արդեն իսկ լծվել են բազմաթիվ եկեղեցական հարանվանություններ: Անկախ յուրաքանչյուր երկրի յու-

րաճատկություններից, լուծման բոլոր եղանակներն էլ պետք է ունենան հետևյալ ընդհանրությունները.

ա) Գաղափարական գիտակցված պայքար սեկուլյարիզմի դեմ՝ Ավետարանի քարոզությամբ և քրիստոնեական ինքնության խորը բացահայտմամբ և արժևորմամբ: Սա իր մեջ ներառում է ինչպես աշխարհայնացման վստահեցումների և հասարակության հարածուն բարոյազրկման ցուցադրումը, այնպես էլ անփական դավանանքի խոր իմացությունն ու կենդանի և ոչ թե ձևական հաղորդության հաստատումը Եկեղեցու հետ:

բ) Լայնախոհ վերաբերմունքը ալլադավանների հանդեպ և հարգանքը նրանց հոգևոր ծառանգության, պաշտամունքի ձևերի և կենցաղային ափսոսանքի հիստոլիկի նկատմամբ: Սա չի կարող իրականանալ՝ առանց դիմացինի համոզմունքներն ու աշխարհընկալումը վերջինիս տեսանկյունից դիտելու իրողության: Անհրաժեշտ է ալլադավան հարեանի կրոնական համոզումների խոր և ոչ թե մակերեսային ու հաճախ թյուր իմացություն:

գ) Խաղաղության և հաշտության ընդհանուր կոնստեքստում պետք է, սակայն, առավելագույն թույլ չտալ մարդկանց բնկերային, գաղափարական, մշակութային և այլ ճնշումների ենթադիմելով կամ էլ բացահայտ անհերքելի մարդորսությամբ դավանափոխության ենթարկելը: Սա կարևոր պայման է առաջին երկու կետերի միջոցով ձեռք բերված առավելությունները արդյունավետ դարձնելու համար:

Ինչ վերաբերում է մեր հանրապետությանը, ապա այն սյուսթ հայտնվել է յուրահատուկ պայմաններում: Այն իր կողմնորոշմամբ եվրոպական երկիր է և աշդպիսին էլ ընդունվում է արդեն միջազգային հանրության կողմից. մինչդեռ մյուս կողմից կենցաղակերպի ու աշխարհընկալման մեջ այն դեռևս շարունակում է մնալ որպես բացառապես ասիական երկիր: Կրոնական կոնստեքստում դիտելիս, մենք կարող ենք տեսնել, որ հանրապետության վիճակը, թեև կան այսօրվա որոշ առարկայական նպաստավոր պայմաններ, բոլորովին էլ բարեփոխ պատկեր չի ներկայացնում:

Այսօր պատեն կամ անպատեն առիթներով զանազան ամբիոններից 1700-ամյա քրիստոնյա հայտարարվող ազգն ավելի քան աշխարհայնացած վիճակում է: Պարզագույն թվաբանական հաշվարկներն էլ կարող են ցույց տալ, որ հանրապետության բնակչության անգամ մեկ տոկոսը կանոնավորապես եկեղեցի չի հաճախում: Ուստի բնակչության իննսունինը տոկոսի կապը եկեղեցու հետ, եթե աշդպիսին կա, զուտ ձևական է և հաճախ պարզ սուրբ է ազգային սովորությանը: Խոսք չի կարող լինել քրիստոնեական ինքնության խոր և ճշմարտացի ընկալման մասին. բնակչության գրեթե 100 տոկոսն էլ, անգամ համոզված աթեիստները, առանց ալլադության հայտարարում են, որ իրենք քրիստոնյա են, սակայն չեն լինում փոքրամասնությունն է, որ տարրական գիտելիքներ ունի քրիստոնեության մասին անգամ ոչ թե որպես դավանանք, այլ սոսկ կենսաձև:

Վերևում մենք հիշեցինք որոշ առարկայական նպաստավոր պայմանների մասին: Ամենավերևում հիշված երկրորդ կետը կարծես թե այսօր մեզ չի սպառնում: Մեր հանրապետության մեջ գրեթե չկան կրոնական ալլադավան փոքրամասնություններ: Մեծագույն հատվածը խզիկներն են, որոնք, սակայն, կրոնական իմաստով ազդեցիկ չեն: Այնուամենայնիվ, ալլադավանների հետ բազմադարյա համակեցությունը իր զգալի հետքերն է թողել մեր ժողովրդի հոգեբանական կերտվածքի և կենցաղային հիստոլիկի վրա: Ուստի այսօր մենք գործ ունենք ոչ թե սինկրետիզմի սպառնալիքի, այլ դրա

իրական գոյության հետ, որը մշտապես խոչընդոտում է մեզ մեր քրիստոնեական ինքնության որոնման մեջ:

Այսօր Հայաստանում չկա մաս կրոնական փոքրամասնությունների պայքար, թեև որոշ աղանդավորական հակում ունեցող հարանվանություններ փորձում են իրենց «զոհի» լուսապսակով ներկայացնել: Նման կրոնական փոքրամասնությունների գոյությունն այսօր մեկ անգամ ևս վկայում է աշխարհայնացման ու սինկրետիզմի վնասների մասին, քանզի նոր հավատք հայտնաբերածներից շատերը կա՛մ տարրական գիտելիքներ իսկ չունեն Մայր Եկեղեցու հավատքի ու դավանանքի մասին, կա՛մ էլ բացարձակ որևէ վտանգ չեն տեսնում արևմտյան կամ արևելյան զանազան կրոնների ազդեցության մեջ:

Այժմ որո՞նք պետք է լինեն Հայաստանի Հանրապետության խնդիրները՝ կրոնական տեսանկյունից դիտված: Ցավալի է, բայց փաստ, որ այսօր կրոնական բոլոր հիմնախնդիրների լուծումը դրված է Հայ Առաքելական Եկեղեցու ուսերին: Եկեղեցին պետք է պայքարի աշխարհայնացման դեմ, ջանքեր գործադրի քրիստոնեական ինքնության ձևավորման համար, լուսարանություններ ու վերլուծություններ կատարի մյուս կրոնական հարանվանությունների մասին, խաղաղություն և ներդաշնակություն ապահովի համայնքների միջև և անգամ այն համայնքների հետ, որոնք անթաքույց թշնամանքով են տրամադրված իր նկատմամբ:

Արդյո՞ք, սակայն, այս ամենը սոսկ հոգևորականության գերխնդիրն է: Բնավ՝ ո՛չ, և երբեք՝ ո՛չ: Աշխարհայնացման ու սինկրետիզմի դեմ պայքարը, սեփական ուղղափառ քրիստոնեական ինքնության հաստատումը և լայնախոհ վերաբերմունքի դաստիարակումը մեկ խավի կամ մեկ դասակարգի գործ չէ, այլ համազգային խնդիր: Մենք այստեղ չենք կարող ներկայացնել այդ նպատակի իրագործման համար համապարփակ ծրագիր, քանզի դրա համար հիրավի անհրաժեշտ են բոլոր խավերի միասնական ու ներդաշնակ գործունեությունը՝ հայրենի պետության, կառավարության և եկեղեցական իշխանության ընդհանուր հովանավորության ու դեկլարության ներքո:

ՄԻՔԱՅԵԼ Ծ. ՎՐԴ. ԱԶԱՊԱՀՅԱՆ

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԵՎ ՇՐՋԱԿԱ ՎԱՅՐԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԻ ԱՐՏԱՅՈՂՈՒՄԸ
ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՆՏԻՊ
ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՄ

Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսի (1780—1799 թթ.) կոնդակներն ու մամակները բացառիկ կարևորություն ունեն Հայաստանի ու հարևան երկրների 18-րդ դարի վերջին տասնամյակների քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային կյանքի պատմությունն ուսումնասիրելու համար: Բարձր գնահատելով Ղուկաս Կարնեցու մամականության արժեքը, Գյուտ քահանա Աղանյանցը «Իիվան հայոց պատմության» հատորներից մեկն ամբողջովին նվիրել է նրա մամականուն¹: Գ. Աղանյանցի ընդհատված աշխատանքը շարունակել է տողերիս հեղինակը՝ «Իիվանի» նոր շարքի առաջին հատորում հրապարակելով ավելի քան 1200 մամակներ²: Դրանք ընդգրկում են Ղուկասի գործունեության սկզբնական տարիները՝ 1780—1785 թթ.: Պատրաստ են հրատարակության մնացած տարիների մամակները, որոնք ամփոփվելու են երկու գրքերի մեջ: Ստորև ընդերցողների ուշադրությանն ենք հանձնում Ղուկասի անտիպ մամակներում առկա որոշ նյութեր, որոնք վերաբերում են Էջմիածնի ու շրջակա վայրերի տնտեսական ու մշակութային պատմության: Դրանք գլխավորապես քաղված են կաթողիկոսի մամակագրությունը պարունակող սևագիր մատյաններից:

Ղուկաս Կարնեցու մամակներում ու կոնդակներում անընդհատ շոշափված են Էջմիածնի վանքի ու շրջակա վայրերի տնտեսական ու մասամբ մշակութային կյանքի հետ կապված բազմաթիվ հարցեր: Նամակներում շատ վկայություններ կան Էջմիածնի նվիրակների գործունեության վերաբերյալ, որոնք ողարկված լինելով հեռավոր թեմերը, փութաշանորեն կատարում էին նյութական միջոցներ, տարբեր տեսակի ապրանքներ ու մթերք-

¹ «Իիվան հայոց պատմության», գիրք Դ, Ղուկաս կաթողիկոս (1780—1800), հրատարակեց Գիտ առաջ քահանայ Աղանյանց, Թիֆլիս, 1898:

² «Իիվան հայոց պատմության», նոր շարք, գիրք առաջին, Ղուկաս Կարնեցի, հատոր Ա (1780—1785), աշխատասիրությամբ՝ Վարդան Գրիգորյանի, Երևան, 1984:

ներ ձեռք բերելու և Էջմիածին ուղարկելու ոչ դյուրին առաջադրանքները: Առատ տեղեկություններ կարելի է գտնել բազմաթիվ մարդկանց ու հաստատությունների կողմից Էջմիածնին արված նվերների, վանքի համար անհրաժեշտ նյութերի ձեռք բերման ու գնման, ուխտավորների այցելությունների, ապրանքների ու մթերքների գների, Երևանի խառնության սահմաններում ու շրջակայքում դրամի կուրսի և այլ հարցերի մասին: Կաթողիկոսը շատ ժամանակ էր հատկացնում կտակներով Էջմիածնին ժառանգված դրամի ու գույքի ձեռք բերմանը: Այդ կապակցությամբ նա հարկադրված էր գրագրության մեջ մտնել տարբեր մարդկանց հետ: Միաժամանակ նա ժողովարարական կոնդակներ էր տալիս սուր կարիքի մեջ ընկած անձանց, ինչպես և նյութական օգնության կարոտ մի քանի եկեղեցիների ու վանքերի:

Նախկինի նման նամականու մեջ շատ տեղեկություններ կան թեմերում Էջմիածնի համար զանազանների ստեղծման, գումարների հավաքման ու անոսքման, զանազապահների ընտրության ու փոփոխման վերաբերյալ: Գրությունների մեջ խոսվում է նաև գերի ընկած մարդկանց փրկագնման, Էջմիածնապատկան ճորտերի վիճակի, պարբերաբար կատարվող մոմահավաքության մասին և այլն:

Չնայած քաղաքական միանգամայն անբարենպաստ պայմաններին, Էջմիածնի Մայր տաճարի վերանորոգման գործը ճիշտ է դանդաղորեն, բայց և այնպես առաջ էր գնում, և տարբեր անձանց ռողված նամակներում կաթողիկոսը գրում էր նաև նորոգման ընթացքի մասին:

Հաջողությամբ էր գործում Էջմիածնի Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվան տպարանը, և կաթողիկոսի նամակների մեջ արտացոլված են տպարանն անհրաժեշտ տպագրական թղթով ու գործիքներով ապահովման, լույս ընծայված գրքերի վաճառքը կազմակերպելու և դրանք զանազան վայրեր ուղարկելու խնդիրները:

Այս ամենը քաղաքական կացությանը վերաբերող, ինչպես և այլ նյութերի հետ հրաշալի առաղձ են Արևելյան Հայաստանի ու շրջակա վայրերի պատմությունն ըստ ամենայնի և բազմակողմանիորեն ուսումնասիրելու համար:

Այժմ ավելի հանգամանորեն ծանոթանանք նշված տեղեկություններին:

Ինչպես երևում է գրագրություններից, վանքում կամ այլ վայրերում իրականացվող շինարարական կամ վերանորոգման աշխատանքները կատարվում էին գլխավորապես ի հաշիվ դրսից ստացված դրամական նվիրատվությունների: Այլևայլ երկրներում ապրող հայրենասեր հայերը վանքին օգնելու և իրենց հիշատակը հավերժացնելու համար հատկապես մեծ փափագ ունեին մասնակցելու Էջմիածնի Մայր տաճարի նորոգմանը: Իսկ այն ժամանակ նորոգման հատկապես մեծ կարիք ունեին տաճարի սյուների: Շուտով նվիրատվությունների հաշվին նորոգվում են բոլոր սյուները, և ստացված գումարները կաթողիկոսն օգտագործում էր եկեղեցու այլ մասերի նորոգման համար:

Այսպես, 1786 թ. հունվարի 7-ին Կ. Պոլսի նվիրակ Իսահակ վարդապետին ուղղված նամակում Ղուկասը գրում է, թե մահտեսի Հարություն ամիրան 250 դուռուշ էր նվիրել Էջմիածնին և ցանկություն հայտնել նորոգել տալ սյուներից մեկը, բայց քանի որ խարխլված ու թուլացած սյուննորոգվում էին, Ղուկասն այլ որոշում է ընդունում. «Կատաշան տեսաք, զի գարբոյ տաճարիս քառակողմ որմնց արտաքին երեսաց զԴ (4) զԵ (5) կարգ

խախտեալ և անշքացեալ հին քարինսն, զորս փոխեցաք և նորոգեցաք, զայն արասցուք յիշատակ մնան»³:

Նույն մասնակից իմանում ենք, որ նորոգվել է և Աստվածածնի Ավագ սեղանը: Նվիրատու մահտեսի Կարապետին ուղարկվել է մասնակ' «Ի կողմնսն սեանն սրբոյ տաճարիս միամտեցուցանելով եւ զաղբեր արձանագրութեան օրինակն առ ինքն յղելով»: Երևում է, որ այն հետ միասին նորոգվել էր նաև մի աղբյուր, որի վրա փորագրվել է նվիրատուի անունը: Այս Կարապետը մի քանի անգամ հիշատակվող Արևելցի Տրճանենց (մեկ այլ տեղ՝ Տրիշանենց) ազգանունը կրող անձն է, որի ուղարկած 500 դոտուշով սովարտվել է տաճարի սյուներից մեկի նորոգումը: Նա Էջմիածնին նվիրել էր նաև մի տուն⁴:

Ատենի ժամագրքի հրատարակության կապակցությամբ 1786 թ. հունիսին Կ. Պոլիս ուղարկած կոնդակում Ղուկաս Կարանցին, նշելով Էջմիածնի Մայր տաճարի ծանր վիճակի և այն մասին, որ իրենցից առաջ մի քանիսը «մտադրութիւն են ունեցեալ առ ի ծաղկել զաւ վերստին, քայց ոչ է յաջողեցեալ անցա»: Եվ ինքն այժմ, ինչպես խոստացել էր, նորոգել տալով մնացած երկու սյուները՝ «օգնութեամբ տրոց օրհնեալ ազգիդ մերոյս, սկսաք դարձեալ գրոյր մէջն բոցեցուցանել եւ ծաղկել տալ եւս»⁵:

Էջմիածնի տաճարի նորոգմանը մեծ մասնակցություն էին ցուցաբերում Հնդկաստանի հայերը: 1787 թ. դեկտեմբերին գրված մի մասնակից իմանում ենք, որ սուրաթցի Հոհաննջան աղայի տված 700 դոսփիով նորոգվել է եկեղեցու պարիսպը⁶: Ղուկասը 1787 թ. դեկտեմբերին նվիրատու ջուղայեցի Մարգար Խաղաղյանին (Բաղդադ) գրում է, որ սեղանատան համար «քարն եւ զալ նիւթն պատրաստեցաք, ի գարնանն շինել տալոց եմք»⁷: Իսկ մահտեսի Նիկողոսին (Թոխաթ) 1790 թ. նոյեմբերին հայտնում է, թե ձմեռային սեղանատան վրա սկսել է սրբատաշ քարերով կառուցել ամբարանոց, որը հարավային կողմից ունենալու է չորս լուսամուտ, իսկ արևելյան կողմից՝ մեկ մեծ լուսամուտ: Նա ձգտում էր 1790 թ. ավարտել շինարարությունը, քայց արշավանքների ու կոիվների պատճառով «ոչ լրացաւ շինութեամբ»: Բայց պատերն արդեն կանգնած են և «ծածկն լինելոց է Աստուծով ի գարնանն, որոյ նիւթն ի պատրաստի են այժմ»⁸:

1788 թ. ապրիլի 24-ին բենկանցի մահտեսի Ստեփան ամիրային (Ադրիանուպոլիս) ու նրա յորապիներին Ղուկասը տեղեկություն է ուղարկել այն մասին, որ նորոգել է Էջմիածնի տաճարի շրջապատի սալահատակը, փոխել պատերի արտաքին կողմի քարերը, հիմնովին վերանորոգել ամբարանոցը, հարավային կողմում եղած խցերը և մեծ դուռը՝ «սրբատաշ քարամբք»: Նորոգված է նաև սեղանատունը՝ փոքր տաճի հետ միասին⁹:

Վերանորոգման որոշ աշխատանքներ հնարավոր է եղել իրագործել այլ վայրերում: Օրինակ, տեղեկություն կա Ղոշավանքի ու նրա պարսպի նո-

³ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. 4501, էջ 1042:

⁴ Ձեռ. 4481, էջ 181բ:

⁵ Ձեռ. 4501, էջ 968:

⁶ Նույն տեղում, էջ 1347:

⁷ Նույն տեղում, էջ 1342:

⁸ Նույն տեղում, էջ 1564:

⁹ Նույն տեղում, էջ 1564:

րոգման մասին, որն, ի դեպ, կատարվել է Մաղգբերդի Մահմադ բեկի նախաձեռնությամբ¹⁰:

1788 թ. փետրվարի 16-ին Կարսի մեծահարուստներից մեկին՝ Գևորգ աղային Ղուկասը գրում է, թե «Իսկ վասն խախտեալ տեղեացն եւ պարսպին Ղօշավանից, զոր Մահմատ բեկն Մաղգբերդու կամեր շինեցուցանել տալ եւ առաջնորդն նորին եւ այլք, ոչ յօժարէին առ այս կամսն տաճկին՝ պատճառելով, թէ ոչ գոյ դրամ»: Նա այնուհետև գրում է, թե առաջնորդից ահա երեք տարի է «ոչինչ ենք տեսեալ» և կարգադրում է՝ «յամաճայն լերութ ընդ վերոյ յիշեալ տաճկին եւ շինեցուցիք»¹¹:

Ղուկասի նամակներում տվյալներ կան այս մասին, որ մահմեդական մի քանի իշխողներ դիմում էին կաթողիկոսին, խնդրելով թափուր չթողնել իրենց տիրույթներում եղած վանքերի առաջնորդների պաշտոնը՝ հաստատման համար ներկայացնելով իրենց ընտրած անձանց թեկնածությունը: Այսօրինակ «հոգատարությունը» Հայ Եկեղեցու նկատմամբ թելադրված էր դիմողների շահերից: Նրանք քաջ գիտակցում էին, որ հոգևոր առաջնորդից զրկված համայնքը կամ անպարիսպ ու ավերված վիճակում գտնվող եկեղեցին պատճառ կդառնային իրենց եկամուտների մի զգալի մասն ապահովող հայ աշխատավոր հողագործների ցրման ու հեռացման, ուստի դրա դեմն առնելու համար նրանք հանդես էին գալիս իրենց համար այդքան անսովոր դերում:

Օգտվելով համեմատաբար դադարից ու խաղաղ վիճակից, շինարարական որոշ աշխատանքներ է սկսում նաև Երևանի Հուսեյն-Ալի խանը: Նա Երևան է հրավիրում Խոյի Ահմեդ խանի գլխավոր ճարտարապետ Միրզա Ջաֆարին և հանձնարարում ամրացնել Երևանի բերդը և իրականացնել մի շարք կառույցներ: Ծիհարարությունը շարունակվում է նաև Ահմեդ խանի օրոք, որի պատճառով տուժում է Էջմիածինը: Երևանի խանն առանց այլևայլության տանում է Էջմիածնի վանքի համար աշխատող քարհատներից, և Ղուկասը չի կարողանում արգելք հանդիսանալ դրան: «Մակայն ի ծագիլ գարնանն մանուկ խանն մեր ի բերդն զմեծամեծ ապարանս հիմնարկեալ, զամենայն քարհատսն մեր տարաւ, որոնց հնար չեղաւ արգելոյ», հաղորդել է Ղուկաս Կարնեցին 1789 թ. սեպտեմբերին Եփրեմ վարդապետին¹²: Մինչ այդ (1789 թ. հունիսի 23-ին) Կ. Պոլսի նվիրակ Մինաս վարդապետին նա գրել էր. «յայսմ ամի շինարարութեանն մերոյ ձախորդութիւն եղեւ, վասն իշխողին զգործաւոր վարպետսն տանելոյ զիր շինուածս շինեցուցանել, եւ մեք դժուարութեամբ հայթայթեմք վասն թերակատար մնացելոցն մերոց»¹³:

Այնուամենայնիվ Ղուկասի շինարարական թափը չի պակասում և շատ չանցած նա վերսկսում է Ս. Հռիփսիմի զանգակատան շինարարությունը «Իսկեալայքն (փայտամածները—Վ. Գ.) կառուցեալ կային, եւ չէր թերակատար թողի», գրում է նա Հոհաննջան աղային (Սուրխաթ) 1791 թ. դեկտեմբերի 31-ին¹⁴: Ծիհարարությունն ավարտվում է հուլիս ամսին¹⁵: Օգոստոսին

¹⁰ Ձեռ. 4481, էջ 238բ:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 238բ—239ա:

¹² Ձեռ. 4501, էջ 1516:

¹³ Նույն տեղում, էջ 1405:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 1718:

¹⁵ Նույն տեղում: Էջմիածնի վանքի ծախսերի մատյանում 1791 թ. հունիսի 8-ին կատարված մի գրանցումից երևում է, որ Հռիփսիմի վանքի զանգակատան շինարարությամբ

լրացնում են սեղանատան վերնահարկի պակաս մնացած տեղերը և «ապա ջանացաք ըստ խնդրոյն քո ձեռնարկել տալ ի վերնաշարկս խցիցն»: Այնուհետև նույն նամակում խոսվում է կիսատ մնացած կառույցների և շինարարական ապագա ծրագրերի մասին (նոր խցերի և դպրոցի համար ամառային շենքի կառուցում)¹⁶:

Ղուկաս Կարնեցու շինարարական գործունեության մեջ կարևոր տեղ է գրավում Էջմիածնի Մայր տաճարի պատերի և սյուների նկարագրողումը, որը նա կատարել տվեց 18-րդ դարի հայ մեծամուն նկարիչ Հովնաթան Հովնաթանյանին: Վերջինս այդ գործին ձեռնամուխ էր եղել դեռևս Սիմեոն Երևանցու օրոք, սակայն երկրի քաղաքական վիճակն այն ժամանակ այնքան էլ հարմար չէր՝ այդօրինակ աշխատանքը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու համար, ուստի այն շատ թերի էր մնացել: Ղուկասը նախ Կ. Պոլսից և Ջմյուռնիայից բերել է տալիս անհրաժեշտ ներկերը, նյութապես ապահովում է. Հովնաթանյանին, և վերջինս շարունակում է իր գործը: Տարբեր անձանց ուղղված իր մի շարք նամակներում Ղուկասը գրում է Հ. Հովնաթանյանի աշխատանքի ընթացքի և ի վերջո հաջողությամբ ավարտելու մասին:

Չնայած տաճարի նորոգման մասին կազմված վիճագիր արձանագրության մեջ, որը հիանալի պահպանված է մինչև հիմա, և որի վերծանությունը գտնվում է «Դիվանի» առաջին գրքում, ասվում է այն մասին, որ «Ի թուին ՌՄԼԵ (1786) ... զբոլոր մէջս սորին. րր անշքացեալ էր, նորապէս բոնալ ծաղկեցուցի»¹⁷: Բայց, ինչպես երևում է, նկարագրողման աշխատանքներն այդ ժամանակ դեռ ավարտված չէին, ուստի Հ. Հովնաթանյանը նորից է հրավիրվում Էջմիածին:

1786 թ. հունվարի 7-ին Կ. Պոլսի նվիրակ Իսահակ վարդապետին ուղղված նամակից¹⁸ իմանում ենք, որ Հովնաթանի աշխատանքը, նկարչի հիվանդության պատճառով, կանգ է առել: Ումմա խանի արշավանքի վտանգի պատճառով նա ևս մյուսների հետ Երևան է փոխադրվել և մնացել այնտեղ երեք ամիս. «Վարպետ Հովնաթանն յամառանս երկար հիւանդացեալ եւ ընդ մեզ յԵրեւան եւս կացեալ յերեք ամսաչափ ժամանակս խստիւնեցաւ ի բանից: Այլ այժմ յարուցեալ ի հիւանդութենէն, զմնացեալ պատկերս մարգարէիցն նկարէ յօտալոյմն: Յետ որոց զայլ պատկերսն պարտի նկարել, մինչեւ ցջերմանալ եղանակին, յորում ի յեկեղեցուջն ի վերայ բռանն զծաղիկս արասցէ»:

գրադրվել է Վանից հրավիրված քարհատ Պողոսը, որին տրվել են մի շարք նվերներ. «Քարհատ վարպետ Պողոսն մինչ սուրբ Հռիփսիմէի վանից զանգակատունն շինեալ աւարտի հասուց, որոյ այսինչ խիլայ ետուր՝ Ա (1) բինիշ ինկիլիզ լաւ չուխայ, Ա (1) շալ մօտ կապայ նոր, Ա (1) ֆիլամանկ գթակ՝ դալամի մորթով, Ա (1) Ծամու ալանայ արխալոդ՝ քիչ հագած, ի յունիսի Ը (18)» (Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժին, Կողկ. դիվան, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 148): Նույն փաստաթղթից երևում է, որ զանգակատան շինարարությանը մասնակցել են նաև խառատներ Պետրոսը և Մկրտիչը, որոնց ևս տրվել են նվերներ (մեկական կապա և գդակ) «վասն սուրբ Հռիփսիմէի զանգակատան իսկելէին տրեցան այսոքիկ» (նույն տեղում, էջ 149): Քարհատ Պողոսը Էջմիածնից մեկնել է նոյեմբերի 28-ին, և այդ ժամանակ էլ նրան նվերներ են տվել (երեք հատ հագուստացու կարմիր մահուդից ֆես, սանը, սրբիշ, ցամբոց, արկղ, երեք հատ դամակ (նույն տեղում, էջ 149): Վանքի ծախսերի մատյանի տվյալներով այս ժամանակ Ղուկասը կառուցել է տալիս ջրաղաց և մի բանի բանքան (Կողկ. դիվան, թղթ. 4, վավ. 1, էջ 365):

¹⁶ Ձեռ. 4501, էջ 1718:

¹⁷ «Դիւան հայոց պատմութեան», նոր շարք, գիրք առաջին, էջ 35:

¹⁸ Ձեռ. 4481, էջ 181բ:

Նա գրում է, որ «յայն ատուքն» պետք է սյան ծաղիկները (նկարները) պատվիրի. «զի աշակերտացն ի վերայ կտաոց առնել տացէ՝ օժանդակութեամբ իրով: Այժմոյս աարտեցեալ տեղիքն են՝ մեծ սեղանն եւ բոլոր իսկ արեւելեան որմն եւ գօտին եւ կամարքն, եւ առաստաղն ըստ հարկաւոր տեղեացն, եւ սուրբ Յովհաննիսի եւ սուրբ Ստեփաննոսի սեղանքն: Եւ մնացեալքն են մեծ կաթողիկէի մէջն՝ սիւնքն, եւ հարկաւոր պատկերք ոմանք, զորս թէ Աստուած յաջողեցէ, նկարեցուցաք»¹⁹:

Ինչպէս երևում է, Հովնաթանն Էջմիածին էր բերել իր աշակերտներին: Նրանցից մեկի՝ Հովհաննեսի անունը հիշվում է Թիֆլիսի առաջնորդ Մարտիրոս վարդապետին և գործակալ Տեր Ղազարին 1786 թ. մայիսի վերջին ուղղված նամակում²⁰: 1786 թ. մարտի 20-ին Պոլսի նվիրակ Իսահակ վարդապետին գրում է, որ «զլաճուարթ շատ ունիմք, բայց Յովնաթանն բանեցուցանէ, զի որմոց և պատկերաց ձեռնառու են և ոչ թղթոյ»: Նա էլի է պատվիրում լաճուարդ²¹: Կ. Պոլսի նվիրակ Իսահակ վարդապետին 1786 թ. մայիսին գրած մի նամակից երևում է, որ Հովնաթանն աշխատել է իր չորս աշակերտների օգնությամբ՝ «Յովնաթանի գմիս աշակերտն ևս բերել ետուք ի Թիֆլիզու, որով եղեն չորեքին»²²:

Այնուհետև Հովնաթանը վերադարձել է Թիֆլիս: 1787 թ. մարտի 8-ին Ղուկասը Երևանից նամակ է գրել Հովնաթանին. «զի ելեալ եկեցէ Բ (2) աշակերտօքն՝ Յովհաննիսին եւ Յակոբան»²³: Իսկ Թիֆլիսի առաջնորդ Մարտիրոս վարդապետին և գործակալ Ղազարին հանձնարարում է նամակը տալ նրան «եւ օր մի յառաջ յղեցեն առ մեզ Բ (2) աշակերտօքն, եւ եթէ հարկաւորիցի աշակերտոցն դրամ, տաջիք»²⁴: Մայիս ամսին գրված մի նամակից իմանում ենք, որ Հովնաթանը այն ժամանակ դեռևս Թիֆլիսում էր: Կաթողիկոսը գրել է. «Վասն պարոն Յովնաթանին, եթէ յայսմ ամսոջ գալոց է, յոյժ բարոք, իսկ թէ ոչ, ալլես մի գայցէ»²⁵:

Մեզ որոշակի հայտնի չէ, թե ե՞րբ է Հովնաթանը կրկին եկել Էջմիածին: 1788 թ. հոկտեմբերին Ղուկաս Կարնեցու գրած մի նամակից (ուղղված Զմյուտնիայի առաջնորդ Գալուստ վարդապետին) երևում է, որ Հովնաթանը Էջմիածնում է և շարունակում է վանքի նկարազարդման գործը. «Ի յառաստաղէն մինչեւ ի յորմոց և սեանց այն տեղին, ուստի զլատակն մի մարդոյ հասակի մնայ, բոլորապէս զարդարել ետուք խորհրդաւոր պատկերօք և վայելուչ ծաղկմամբք՝ հանդերձ մեծ սեղանի մարմարոցեայ դիմօքն և սուրբ իջման տեղեան, և Գ (3) դրամքն և գաթին, որ ալ պակաս չմնաց, եւ ահա զՅովնաթանն արձակեմք գնալ ի տուն իր»²⁶:

Որսնանկարչությունն ավարտվել է 1788 թ. աշնանը՝ «Յաշնանս զսուրբ տաճարին ծաղկեցումն աւարտեալ, զվարպետ Յովնաթանն արձակեցի ի տան իր»²⁷: Բայց գործը լիովին ավարտված չէր և պետք է շարունակվեր:

¹⁹ Ձեռ. 4481, էջ 181բ:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 181ա:

²¹ Ձեռ. 4501, էջ 1050:

²² Նույն տեղում, էջ 962:

²³ Ձեռ. 4481, էջ 201ա:

²⁴ Ձեռ. 4481, էջ 200բ:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 205բ:

²⁶ Ձեռ. 4501, էջ 1177:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 1186:

1789 թ. ամռանը Երևանի խանի հրավերբով Հովնաթանն իր երկու որդիների հետ միասին գալիս է Երևան և օգոստոսի 18-ին այցելում Էջմիա ծին: «Յովնաթան ծաղկաբարձն ըստ խնդրոյ խանին մերոյ, որ եկեալ էր, եկն ի սուրբ Աթոռս ուխտ, աջահամբոյր ետ ընդ Յակօբ և Մկրտիչ տղային իւրոյ՝ Դ (4) ոսկի ի յօգոստոսի 18»²⁸: Ըստ երևույթին նրան հանձնարարվելու էին Երևանի նորակառույցների ներքին նախշազարդման աշխատանքները, բայց, ինչպես հայտնի է, դրանից մի քանի օր առաջ (օգոստոսի 12-ին) զինված ընդհարումներ սկսվեցին Երևանի խանի և Բայազետի փաշայի միջև: Երևանցիները հարձակվել էին Բայազետի գյուղերի վրա, բայց փաշայի զորքերը թիկունքից հարվածելով, պարտության էին մատնել նրանց: Օգնություն ստանալով նախիջևանի խանից, Երևանի խանը՝ Մահմեդը, կրկին արշավում է դեպի Բայազետ²⁹: Այս պայմաններում նա, բնականաբար, հնարավորություն չունէր զբաղվելու շինարարական աշխատանքներով, ուստի Հովնաթանին ետ է ուղարկում:

«Յովնաթանն,—կարդում ենք վանքի ելից մատյանում,—որ ըստ խընդրոյ խանին Երեւանայ եկեալ էր, որ պատկեր նկարեցէ, խանն մուրախսւէր արած, թէ գլուխս դաւմաղալ է, որոյ ի դառնալն, որ գնալոց էր ի Թիֆլիզ, ետուք Բ (2) գազ ֆիլամանկ, Ա (1) չախու եւ Ա (1) մահրամայ: Իւր տղային՝ գազ եւ կէս մահուտ, չախու եւ մահրամայ: Յակոբին՝ Ա (1) Ծամու պաճայ, չախու եւ մահրամայ: Ի յօգ. 29»³⁰:

1790 թ. հունվարի վերջերին Ղուկասը նամակ է գրում Հովնաթանին և առաջարկում նկարել տաճարի մնացած պատկերները. «Եթէ կամեացիս, եկեսցես ի սուրբ Զատիկին ի սուրբ Աթոռս՝ հանդերձ որդեով քով Մկրտչին ի նկարումն այնց: Իսկ եթէ ոչ, գշափսն անցա յդեսոցս յայդր առ քեզ, զի նկարեսցես զայնոսիկ և յդեսցես ի սուրբ Աթոռս առ մեզ»³¹:

Պայմանի համաձայն Հովնաթանը Էջմիածին է գալիս զարմանը և պետք է կարծել, որ կատարում է կաթողիկոսի հանձնարարությունը: Նա եկել էր Մկրտիչ որդու հետ և ապրիլի 16-ին լինելով Էջմիածնում, տվել էր աջահամբոյր՝ չորս ոսկի³²: Հովնաթանի այս նոր այցելության մասին հիշատակված է Թիֆլիսի առաջնորդ Մարտիրոս վարդապետին և գործակալ Տեր Ղազարին հասցեագրված Ղուկասի 25 ապրիլի 1790 թվակիր նամակում³³:

1792 թ. աշնանը Հովնաթան Հովնաթանյանը դարձյալ Էջմիածնում էր: Ելից մատյանի համառոտ արձանագրության վկայմամբ, նա մի պատկեր էր արել Շողակաթի վանքի համար, և նրան վճարել էին 13335 դիան՝ «Պատկեր մի առաք ի վարպետ Յովնաթանէն վասն սուրբ Շողակաթի վանքից խաչկալին, զինն ետուք ԺԳՌԳՄԼԵ (13335) դ[իան] ի սեպ[տեմբերի] 6»³⁴:

Պետք է ենթադրել, որ նա եկել էր կատարելու Երևանի խանի հանձնարարած աշխատանքը: Հաջորդ գրանցումից երևում է, որ նոյեմբերի 14-ին նա Էջմիածնում էր, և նրան տրվել են մի շարք նվերներ՝ կտորեղեն,

²⁸ Կթղկ. դիվան, թղթ. 5, վավ. 38, էջ 52:

²⁹ Վ. Ռ. Գրիգորյան, Երևանի խանությունը 18-րդ դարի վերջում (1780—1800), Երևան, 1958, էջ 137:

³⁰ Կթղկ. դիվան, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 284:

³¹ Զեռ. 4481, էջ 313ա:

³² Կթղկ. դիվան, թղթ. 5, վավ. 38, էջ 58:

³³ Զեռ. 4481, էջ 319ա:

³⁴ Կթղկ. դիվան, թղթ. 4, վավ. 1, էջ 486:

դանակներ, սրբիչներ՝ «Ա (1) ֆիլամանկ, Բ (2) գազ կարմիր շալ, Բ (2) չախու, Բ (2) մահրամաչք»³⁵:

Ղուկաս Կարնեցու մամակներից տեղեկանում ենք, որ Էջմիածնի դպրոցը շարունակում էր գործել, որտեղ սովորելու էին գալիս ոչ միայն մոտակա վայրերից, այլև Կ. Պոլսից, Զմյուռնիայից և Արևմտյան Հայաստանի զանազան բնակավայրերից: Ելից և մտից մատյաններն ուշագրավ նյութեր են պարունակում աշակերտների կազմի, նրանց նյութական ապահովման, վարժապետների և այլ հարցերի մասին: Վարժապետներ հիշվում են երկու հոգի՝ Մարգար վարդապետը (1786, 1791, 1792 թթ.)³⁶ և Նիկողայոս վարդապետը (1787—1789 թթ.)³⁷: Աշակերտների թիվը, նախորդ տարիների համեմատ, չէր նվազել: Եթե 1785 թ. ընդամենը 29 հոգի էին³⁸, այդքան էլ կային 1786 թ. հունվարի 5-ին, երբ Նոր տարվա կապակցությամբ նրանցից յուրաքանչյուրին տրվել է մեկական արասի³⁹: Այդ նույն կապակցությամբ վարժապետներին սովորաբար տալիս էին 2000 դիան⁴⁰: 1787 թ. աշակերտների թիվը պակասում է երեքով՝ մնում են 26-ը⁴¹, իսկ 1788 թվականին՝ 27 հոգի էին⁴²: Այնուհետև նրանց թիվն աստիճանաբար նվազում է՝ 1789 թ. 24 աշակերտ⁴³, 1790 թ., 25⁴⁴, 1791 թ.՝ 20⁴⁵, իսկ 1792 թ. փետրվարին՝ 23⁴⁶:

Դժբախտաբար, բացակայում են տեղեկություններ ուսման դրվածքի և դասավանդված առարկաների մասին: Ավարտողները մեծ մասամբ համալրում էին վարդապետների շարքերը և զանազան պաշտոններ ստանձնում վանքի ներսում, կամ էլ որպես նվիրակներ ուղարկվում տարբեր երկրներ: Մեզ են հասել նրանց ձեռքով գրված բազմապիսի նյութեր (նամակներ, արձանագրություններ, գրանցումներ ելից և մտից մատյաններում և այլն), որոնք վկայում են նրանց գրագիտության բավական բարձր մակարդակի, շարադրման մեջ վարպետության հասնելու մասին: Էլ չենք խոսում գրագիրների վերաբերյալ, որոնք հաջողությամբ կատարում էին վանքի գրասենյակային ողջ ծառայությունը: Վերջիններս 1788 թ. սկզբների տվյալներով ընդամենը վեց հոգի էին (Հակոբ, Աստվածատուր, Անդրեաս, Թադեոս, Հակոբ և Հովհաննես վարդապետներ)⁴⁷:

Դպրոցում, անշուշտ, դասավանդվել է կրոն, հոգևոր երաժշտություն, քերականություն, պատմություն և այլն: Ելից մատյաններից տեղեկանում ենք, որ տոն օրերին՝ Նոր տարուն, քարեկենդանին և Վարդանանց տոնին, Վեհաբանի բակում կամ կալերում վարժարանի աշակերտները մասնակցում էին հայկական ըմբշամարտի՝ կոխի մրցումներին: Մասնակիցների թվում հիշատակվում են նաև վանքի հրացանակիրները, Վաղարշապատի երիտասարդները և վանք ընդունված մորեկները, որոնց մասին գրում են «խցի

³⁵ Նույն տեղում, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 300:

³⁶ Նույն տեղում, թղթ. 4, վավ. 1, էջ 342, 413, 428:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 359, 376, 386, 399:

³⁸ Նույն տեղում, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 117:

³⁹ Նույն տեղում, թղթ. 4, վավ. 1, էջ 342:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 342, 360, 386, 399, 413:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 360:

⁴² Նույն տեղում, էջ 373:

⁴³ Նույն տեղում, էջ 386:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 399:

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 413:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 428:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 373:

տղաներ»։ Որպես կանոն «կոխ բռնողաց» փող էին նվիրում և այդ մասին կատարում գրանցում ելից մատյանում⁴⁸։ Հետաքրքրական է, որ մրցումների ժամանակ սովորություն է եղել նաև հանդիսականներին ներկայացնել զոմեշների կոիվներ, և ելից մատյանում բարեխղճորեն գրանցվել են այդ կայակցությամբ տրված պարգևները. «Իսկ գօմէշ կոռացնելոյ աղագաւ ետու Զ (6) սպասի» (1786 թ. փետրվար)⁴⁹. «Իսկ վասն գօմէշ կոռացնելոյն՝ ԱՌ (1000) [դիան] ...» (1792 թ. փետրվար)⁵⁰։

Մի գրանցումից էլ տեղեկանում ենք յուրօրինակ մի համերգի մասին, որ կազմակերպել էին բարեկենդանի ժամանակ. «Աստուածատուր, Անդրէաս եպիսկոպոսաց, Յովսէփ վարդապետին քնարանպաշտոյ, Թաղէս, Յակօբ եւ Յովհաննէս վարդապետաց ետու Բ Բ (2-ական) հազար դիան, Զաքարիա և Փիլիպպոս սարկաւագաց, Գալուստ եւ Բարսեղ դպրաց ետու Ա Ա (1-ական) հազարորդեան՝ մինչ տաղ ասացին առաջին սրբազանին Վեհապետին Բարեկենդանի յետի երեկոյին, ամսոյս 3 [1790 թ. փետրվար]⁵¹։

Այսպիսի փոքրիկ ուրախություններ էլ էին լինում հայ հոգևորականների համար այն դժվարին, ծանր ժամանակներում։

Անհրաժեշտ է նշել, որ Էջմիածնի դպրոցը գիշերօթիկ էր, և վանքն ապահովում էր սաների բոլոր կարիքները։ Ելից մատյաններում գրանցումներ կան վարժարանի տղաներին հագուստներ ու սպիտակեղեն տալու մասին։ Օրինակ, 1786 թ. «վարժատան ԻԶ (26) տղայոց տրուել է 29 գդակ, 26 արխուղ, երկուական շապիկ, երկուական ոտազոռ, տասնու շալ, տասներեք արա»⁵²։ 1787 թ. համար նշվում է, որ «վարժատան ԻԶ (26) տղայոց բոլոր շորեղենն ետու»⁵³։ Եվ այդպես ամեն տարի⁵⁴։

Մատյանների մեջ գրանցված են այն գումարները և հագուստեղենը, որ տրվել են վարժապետներին։ 1786 թ. հունվարի 5-ին գրվել է. «Աւետիս ետու վարժապետ Մարգար վարդապետին՝ ԲՌ (2000) դիան»⁵⁵։ 1787 թ. հունվարի 5-ին՝ «Աւետիս ետու վարժապետ Նիկողայոս վարդապետին՝ ԲՌ (2000) [դիան]»⁵⁶։

Դրանից հետո էլ ամեն տարի որպես ավետիս կամ հենց այնպես վարժապետներին տրվել է 1000 կամ 2000 դիան⁵⁷։

Վարժատան նկատմամբ մշտապես ուշադրության և հոգատարության մասին է վկայում այն իրողությունը, որ դպրոցն ունեցել է իր մրգատու այգին։ Ելից մատյանում 1789 թ. հուլիսի 4-ին գրանցված է 1000 դիանի նվերը, որ տրվել է այդ այգուց միրգ բերող Փիլիպպոս սարկավագին. «Վարժապետ Նիկողայոս վարդապետն ի վարժարանի բաղջայէն միրք էր յղեալ, բերօղ սարկաւագ Փիլիպպոսին ետու Ռ (1000), ամսոյս 4»⁵⁸։

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 343, 374, 400, 428։

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 343։

⁵⁰ Նույն տեղում, էջ 428։

⁵¹ Նույն տեղում, էջ 401։

⁵² Նույն տեղում, էջ 122։

⁵³ Նույն տեղում, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 129։

⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 132, 144, 156, 158։

⁵⁵ Նույն տեղում, թղթ. 4, վավ. 1, էջ 342։

⁵⁶ Նույն տեղում, էջ 359։

⁵⁷ Նույն տեղում, էջ 386, 399, 400, 418, 428։

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 392։

Էջմիածնի բարերարներից Հոհաննես աղան, որ ապրում էր Հնդկաստանի Սուրաթ քաղաքում, 1791 թ. դեկտեմբերի 31-ին նամակ էր գրել Ղուկասին և ի միջի այլոց առաջարկություն արել Ս. Գալանն վանքում մի վարժապետ պահել՝ «ուսուցիչ արտաքին գրեանց, որ թէ աստուստ խնդրուց եւ թէ լալուստ եկողաց՝ թէ վանական իցեն եւ թէ աշխարհական, անխնայօրէն դաս ասացէ եւ այլն»: Նա իր վրա է վերցնում ծախսերը՝ տարեկան 500 ուփի⁵⁹: Այդ առաջարկությունն արժանանում է Ղուկասի հավանությանը: Հովհաննէսին նա գրել է հետևյալը. «Ձորս իմացաք եւ յոյժ հարկաւոր եւ մեծավարձ համարելով զկամեցեալոյ, հասանեալ հաճեցաք: Եւ զի ստիպեալ ես էիր, թէ շուտով ի գլուխ տարցես, վասն որոյ գրեցաք ի մեծն Պօլիս եւ բերել ետուք անտի վարժապետ տիրացու Թէոդորոս սարկաւազն»⁶⁰:

Մեզ հայտնի չէ, թե ի՞նչ եղալ հետագայում, բացվե՞ց արդյոք այդ յուրօրինակ դպրոցը: Բոլոր դեպքերում ուշագրալ է Ղուկաս Կարնեցու միանգամայն դրական վերաբերմունքը լուսավորական գաղափարներով տարված Հովհաննէսի այս կարևոր առաջարկությանը:

Պարբերաբար կրկնվող պատերազմների ու արշավանքների պայմաններում նախ և առաջ վտանգվում էին ճանապարհները, դադարում էր երթևեկությունը բնակավայրերի միջև, կանգ էր առնում առևտուրը: Բայց և այնպես, օգտվելով ստեղծված հնարավորություններից, նվիրակները կարողանում էին մեկնել իրենց նշանակված թեմերը և այնտեղից ապահովում էին ստացված գումարների և հավաքված կամ զնված ապրանքների առաքումը Էջմիածին: Նաև այս կապակցությամբ կաթողիկոսը աշխույժ նամակագրություն ուներ նրանց հետ, պարբերաբար հավաստում էր ողարկված ապրանքների ստացումը և անում նոր հանձնարարություններ: Այդ ամենի շնորհիվ այժմ հնարավոր է լավ պատկերացում ստանալ Էջմիածնի վանքի նվիրատվական եկամուտների և ներմուծված ապրանքների մասին:

Շրջակա վայրերից, հատկապես թուրքական տիրապետության տակ գտնվող Արևմտյան Հայաստանից, վանքը մշտապես որպես մատաղացու մեծ քանակությամբ անասուններ էր ստանում: Ցավոք, թվական տվյալներ չկան, և մենք հնարավորություն չունենք խոսելու անասունների քանակի մասին, բայց եղած որոշ տեղեկություններ թույլ են տալիս ասելու, որ այդ ձևով հավաքված անասունների թիվը փոքր չի եղել: Այսպես, 1789 թ. Ուշքիխայի կողմերից ստացվում են մատաղացու անասուններ և պարզվում է, որ ճանապարհին նրանց մի մասն անհետացել է, ըստ երևույթին գողացել էին. «Իսկ վասն մատաղացու անասունցն, եթէ ԱճԾ՝ (150) պակասեալ էր ի նոցանէ ի բերելն, ոչ գիտեմք յորոց է՝ յոշկարաց, թէ ի սեւաստարաց, մինչ իմացուք գրելոց էմք» (Ուշքիխայի առաջնորդ Մկրտիչ վարդապետին 1789 թ. հոկտեմբերին գրած նամակից)⁶¹: Եթե միայն անհետացածները 150 էին, ուրեմն մնացածները պետք է մի քանի անգամ ավելի լինեին: Ի դեպ, անասունների անհետացումները ճանապարհին սովորական բան էին: Էջմիածնում գերադասում էին, որ ողարկված անասունները լինեին ոչխարներ ու տավար (ըստ երևույթին եզներ): Լծկան անասունների կարիքը մեծ էր: Պահպանվել է կաթողիկոսի մի կարգադրությունը մատաղացու անասունները լծկանների հետ փոխելու մասին: Որպես մատաղացու

⁵⁹ Ձեռ. 4482, էջ 1728:

⁶⁰ Նույն տեղում:

⁶¹ Ձեռ. 4481, էջ 304ա:

հավաքված անասունների ձմեռումը կազմակերպելը կապված էր մեծ դժվարությունների հետ, ուստի կաթողիկոսը երբեմն հանձնարարում էր պահել անասունները մինչև գարուն ու հետո ուղարկել:

Ի՞նչ էր ներմուծում Էջմիածնի վանքը: Նախ նշենք, որ մատաղացու հավաքող նվիրակները նաև յուղի և պանրի հավաքման առաջադրանք ունեին և այդ պատճառով երբեմն կոչվում էին յուղահավաքներ:

Մատաղացու անասուններից բացի, վանքը հավատացյալներից որպես նվեր ստանում էր կովեր, գոմեշներ, ավանակներ: Նամակներում տեղեկություններ կան շինարարական աշխատանքների համար շինանյութեր՝ գերաններ, տախտակներ ու երկաթ ձեռք բերման մասին: Դրանք բերվում էին Կարսի ու Կարինի (երկաթը) կողմերից: Բացի այդ, Կարսից բերում էին նաև գարի, հացահատիկը կախելու գործիքներ՝ կամեղ, որոնք Ղուկասի նամակներում անվանված են կամնաապլեր, ապլի ակներ, ձիթապտուղ, ձիթապտղի յուղ, թուզ, փոքրիկ արկղիկներ, ժամացույցներ: Ուշքիխապից՝ տիկերով յուղ: Կարինից ստանում էին հագուստեղեն, կանթեղներ, զմուռ, պաքսիմատ, լիմոն, Ագուլիսից՝ ջրաղացի քար, Հալեպից՝ կանթեղների ու զանգերի պարաններ, Խոյից՝ մաքմարի քարեր, Նոր Զողապից՝ գորգեր: Կ. Պոլսի, Զմյուռնիայի, Կարինի, Հնդկաստանի ու Ռուսաստանի նվիրակներին ու առաջնորդներին հաճախ էր հանձնարարվում վանքի կարիքների համար ձեռք բերել տարբեր սեսակի ու զանազան գույնի կտորեղեն: Բերում էին ջահեր, բուրվառներ, գենք (ատրճառակներ), ինչպես նաև պատրաստի հագուստեղեն՝ չոխաներ, ժամաշապիկներ, քուրքեր: Կանոնավոր կերպով, գլխավորապես Վրաստանից, ստանում էին մուկեր: Տեղեկություն կա այն մասին, որ Վրաստանից բերում էին նաև տսիճճ (ձկան թութխալ):

Մայր տաճարի որմնակալքների աշխատանքը հաջողությամբ առաջ տանելու համար մեծ կարևորություն ուներ Հովնաթանին ժամանակին բարձրորակ ներկերով ապահովելը: Այդ բանը կատարվում էր Կ. Պոլսի ու Զմյուռնիայի նվիրակների միջոցով: Այնտեղից ստանում էին նաև տպագրական թուղթ, արծաթե ջահեր, դեղորայք, հեռադիտակներ, ակնոցներ, ժամացույցներ, սանրեր, ձկան խավիար (նշված է՝ ձկան հավկիթ), հովանդակաճապահի (Մարդամու պանիր), հովանդակաճաքար, լիմոն և այլն:

Կաթողիկոսը Թոխաթից բերել է տալիս վրանի կտոր և վանքի ճաշարանի համար մեծ քանակությամբ ամանեղեն ու պատառաքաղներ (շինշիր դբբակներ): Թավրիզից ստանում էին քիշմիշի չամիչ, բադամ, Բրուսայից՝ շուրջառներ, Կեսարիայից՝ սուշուխ, Աշտարակից՝ գինի և այլն: Նամակներից մեկում շնորհակալություն է հայտնվել Երուսաղեմի պատրիարքին, որը Էջմիածին նվեր էր ուղարկել մեկ արկղ օճառ: Աստրախանից ուզում էին բերել պատրաստի չոխաներ, բայց այնտեղ չկային դրանցից, ուստի բերել են տալիս Մոսկվայից:

Իսկ ի՞նչ էին արտահանում Էջմիածնից: Այդ մասին էլ շատ տեղեկություններ կան նամակներում: Երջակա վայրերի իշխողներին, հոգևոր առաջնորդներին և այլ անձանց պարբերաբար ուղարկում էին այն ապրանքներից ու մթերքներից, որոնցից շատ ունեին Էջմիածնում: Դրանք էին՝ բամբակ, բրինձ, գինի, օղի, բադրջան, սոխ և քացախ: Կաթողիկոսը հատկապես վրաց թագավորական տան անդամներին ու մահմեդական իշխողներին նվիրում էր ժամացույցներ ու կտորեղեն: Ժամագործի հարցը դեռ լուծված չէր, ուստի վերջիններս երբեմն փչացած ժամացույցները վերադարձնում

Էին կաթողիկոսին, և նա էլ նորոգման համար ուղարկում էր դրանք Կ. Պոլիս:

Զնայած քաղաքական խառը վիճակին և դրա հետևանքով ճանապարհների անապահովությանը, չէր կտրվում Էջմիածին եկող ուխտավորների հոսանքը: Առաքված նամակներից երևում է, որ քննարկվող ժամանակում ուխտավորներ էին գալիս ոչ միայն մոտակա վայրերից, այլև Խարբերդից, Կեսարիայից, Կ. Պոլսից, նույնիսկ Ռուշուկից (այժմ քաղաք Ռուսե, Բուլղարիա) ու Նոր Նախիջևանից: Հ. Արղությանին հասցեագրված մի նամակից (1 մայիսի 1788 թ.) երևում է, որ 1787 թ. Էջմիածին էին ժամանել ուխտավորներ Նոր Նախիջևանից, որոնք ուզում էին գնալ Մշո Ս. Կարապետ վանք, բայց դա ճանապարհների վտանգավոր լինելու պատճառով նրանց չի հաջողվում⁶²: Նոր Նախիջևանցիների ժամանման իրողությունն, անշուշտ, շատ հետաքրքրական է: Վերջիններս ընդամենը 8 տարի առաջ էին գաղթեցվել Ղրիմից և սկզբում հայտնվել էին ծանր կացության մեջ: Բայց այդ մի քանի տարվա ընթացքում նյութապես աչնալ էին ամրապնդվել, որ իրականացրել էին Հայաստան ուխտի մեկնելու ոչ միայն դժվարին, այլև մեծ ծախսեր պահանջող ուղևորությունը:

Հետագա տարիների նամակներից երևում է, որ դարձյալ ուխտավորներ էին եկել Նոր Նախիջևանից և Ռուշուկից:

Ուխտավորները ոչ միայն իրենք էին ընծաներ տալիս, այլև բերում էին իրենց համաքաղաքացիների նվիրաբերած դրամն ու թանկարժեք իրերը: Որպես կանոն, կաթողիկոսը բոլոր նվիրատուներին օրհնության և շնորհակալության նամակներ էր տալիս, որոնց մեջ անպայման հիշվում էին նվիրատրված առարկաները և դրամը:

Նվիրակների, ինչպես և լուծողովարարների ու մոմաժողովողների հավաքած կամ գնած մթերքներն ու ապրանքները քարավաններով, և եթե հեռավորությունը մեծ չէր, հատուկ այդ նպատակով ուղարկված ուղտերով տեղափոխում էին Էջմիածին: Իսկ դրամական առաքումների համար, նվիրակի տեղում մնալու դեպքում, կիրառվում էր վաղուց ի վեր մշակված շատ վստահելի միջոց: Հետավոր վայրեր մեկնող անձինք կամ իրենց բնակավայրերը վերադարձող ուխտավորները, Երուսաղեմի նվիրակները և ուրիշներ, որոնք ճանապարհների ստույգ վտանգներից խուսափելու համար նպատակահարմար չէին գտնում դրամական մեծ գումարներ ունենալ իրենց մոտ, Էջմիածնում տալիս էին դրանք կաթողիկոսին, վերցնում ստացական (դասպ), որով տեղերում ստանում էին իրենց հանձնածի համարժեքը: 1787 թ. մի նամակում, օրինակ, խոսք կա այդպիսի դրամական մի գործարքի մասին, որ կատարվել է Երուսաղեմում նվիրակ Գևորգ վարդապետի հետ: Վերջինս հանձնում է 3000 դրոմուշ՝ Կ. Պոլսում ետ ստանալու և Երուսաղեմ ուղարկելու պայմանով⁶³: Հետաքրքրական է, որ Գևորգ վարդապետը «զայլես դրամս կամէր տալ», բայց կաթողիկոսը չի վերցնում՝ «արտաքոյ ի պատրաստի դրամ չունենալով»: Մեկ այլ օրինակ. 1788 թ. հունվարին վանեցի քարհատ Գասպարը 12 թուման է հանձնում կաթողիկոսին, իսկ վերջինս նամակ է գրում Վանում նվիրակ Աստվածատուր վարդապետին և կարգադրում 12 թուման հանձնել Գասպարի եղբայր Պողոսին⁶⁴:

⁶² Ձեռ. 4501, էջ 1169:

⁶³ Ձեռ. 4501 էջ, 1006—1008:

⁶⁴ Ձեռ. 4481, էջ 287բ:

Դրամական հաշիվներից, առք ու ծախքին վերաբերող գրագրություններից կարելի է լավ պատկերացում ստանալ, թե՛ տեղական, և թե՛ ալ վայրերում շրջանառության մեջ եղած դրամների, նրանց գնողունակության, տարբեր դրամական միավորների իրական արժեքի, ինչպես և ապրանքների ու մթերքների գների մասին: Նամակների մեջ երբեմն դրամների մասին տրվում են ուշագրավ բացատրություններ: Այսպես, 1783 թ. հուլիսի 16-ին ուսահայոց առաջնորդ Հ. Արղությանին հղված նամակում խոսք կա այն մասին, որ վերջինս ուղարկել է 50 թուման և գրել այդ մասին իր նամակում՝ նշելով, թե այն հավասար է 100 հունգարական ոսկու (մաճար ոսկի): Իր կողմից Ղուկասը բացատրում է, որ հունգարական ոսկին էջմիածնում «Ե (5) դոտուշով անցանի»⁶⁵: Եթե 50 թումանը հավասար էր 100 հունգարական ոսկու (1 թումանը՝ 2 ոսկու), իսկ մեկ ոսկին անում էր 5 թուրքական դոտուշ, ապա նախորդ նամակներից մենք արդեն գիտենք, թե ի՞նչ կարելի էր գնել մեկ թումանով կամ մեկ դոտուշով, քանի՞ դիանն էր հավասար մեկ թումանի (1000), և դոտուշը որքա՞ն դիան կարող էր արժենալ: Մի խոսքով, անհրաժեշտության դեպքում ուսումնասիրողները կարող են որոշել դրամների արժեքը, նրանց հարաբերությունները միմյանց հետ և գնողունակությունը:

Հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև ապրանքների և մթերքների գների մասին եղած տեղեկությունները: Օրինակ, 1786 թ. սկզբի տվյալներով զարու մեկ սոմարը (1 սոմարը հավասար էր 10 լիտրի, իսկ 10 սոմարը՝ մեկ խավարի) արժեք 5 դոտուշ⁶⁶: 1787 թ. զարու գինը չէր փոխվել, դարձյալ սոմարն արժեք 5 դոտուշ, իսկ ցորենի սոմարը՝ 8 դոտուշ⁶⁷: 1789 թ. Կարինի Խալիլ փաշային վաճառել էին 600 լիտր բրինձ՝ ստանալով 150 դոտուշ⁶⁸: Բրնձի մեկ սոմարն, ուրեմն, արժեք 2,5 դոտուշ, քանի որ 600 լիտրն անում է 60 սոմար:

Ըստ ելից մատյանների տվյալների, յուրաքանչյուր ուղտի արժեքը 220 դոտուշ էր: 1788 թ. 1132 դոտուշով գնել էին 15 ժամացույց, 10 դաստա վարաղ և մեկ օգմա թուղթ⁶⁹, իսկ երկու տարի անց՝ 1790 թ., ավելի պակաս գումարով՝ 1088 դոտուշով, գնել էին 13 ժամացույց, 6 հեռադիտակ, 41 հատ սրբիչ և 20 օգմա թուղթ⁷⁰:

Անտիպ նյութերի մեջ են մի շարք ժողովարարական կոնդակներ, որոնք արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում այն ծանր կացության մասին, որոնց մեջ դեպքերի բերումով հայտնվել էին ոչ միայն անհատ անձինք, այլև կրոնական հաստատություններ՝ վանքեր ու եկեղեցիներ, և որոնց օգնություն հասցնելու համար անհրաժեշտություն էր առաջացել հանգամանկության կոչ անող նամակներ հասցեագրել այլևայլ վայրերում ապրող հայ բնակչությանը: Ժողովարարական կոնդակներ են տրվել նաև պարոքի տակ ընկած, հարազատներին փրկագնելու մեկնող կամ էլ ուխտագնացության նպատակով ճանապարհ ընկած մի քանի վրացիների, որոնց համար, ինչպես նախկինում, միջնորդել էին վրաց պետության բարձրաստիճան անձինք կամ թագավորական ընտանիքի անդամները:

⁶⁵ Ձեռ. 4501, էջ 1509:

⁶⁶ Ձեռ. 4481, էջ 170ա:

⁶⁷ Նույն տեղում, էջ 417ա:

⁶⁸ Նույն տեղում, էջ 305բ:

⁶⁹ Նույն տեղում, էջ 259ա—259բ:

⁷⁰ Նույն տեղում, էջ 328բ:

Նոր Զուղայի պատմությամբ զբաղվողներին անշուշտ կհետաքրքրի Ղուկասի 1787 թ. սեպտեմբերի ժողովարարական կոնդակը, հասցեագրված հնդկահայերին: Այնտեղ ասվում է, որ առաջնորդ Մկրտիչ վարդապետի մահից հետո Ս. Ամենափրկիչ վանքի միաբանները, Նոր Զուղայի ու շրջակայքի ժողովուրդն ու իշխանները Հակոբ վարդապետին ընտրել էին իրենց առաջնորդ և խնդրել՝ հաստատել: Միաժամանակ բազմակնիք մի նամակ էին հղել՝ նկարագրելով «գողորմելությունս իրեանց եւ գաղթատությունս սրբոյ վանիցն, եւ զտանցն եւ զվրից ի ձեռս այլագգեաց անկանիւն եւ ոմանց եւս ի գրաւի եղեալ գոյն եւ զայլ թշուառությունս ծանուցանելով» և խնդրել հրնդկահայերին ուղղված ժողովարարական նամակ⁷¹:

Նման ծանր վիճակի մեջ է եղել Վանա լճի Կառոց կղզու վրա գտնվող Ս. Կարապետ վանքը, որի վանահայր Գասպար վարդապետին 1787 թ. օգոստոսին տրվել է ժողովարարական կոնդակ⁷²: Խիստ օգնության կարիք է ունեցել նաև Հավլաբարի Ծիրանավոր կոչված Ս. Աստվածածնի անապատը, որի շինության համար կաթողիկոսը 1788 թ. դեկտեմբերի 16-ին ժողովարարական կոնդակ է հասցեագրել Թիֆլիսի, Գորիի և Կախեթի հայերին⁷³: 1791 թ. մարտին ժողովարարական կոնդակ է տրվել Ուշքիլիսայի վանքի նորոգման համար, քանի որ այն խիստ տուժել էր 1789 թ. Ալաշկերտում ու շրջապատում տեղի ունեցած երկրաշարժից: Այդ վանքը «մեծապես վնասեցաւ, զի երկու որմունքն ի վերուստ ի վայր հերձան եւ ի կաթողիկէէն եւ ի պսակաց տանեացն բազում քարինք հոսեցան յերկիր, այլեւ արտաքոյ եւս պարիսպն եւ այլ շինուածքն ըստ մասին փլան եւ ըստ մասին խախտեցան»⁷⁴:

Ղուկաս Կարնեցին ձգտել է օժանդակել Սևանա վանքին, որը առաջնորդի մեղքով հայտնվել էր աղքատության մեջ: 1788 թ. նոյեմբերին նա գրում է. «Հռչակաւոր սուրբ անապատն Սեւանա ի միջոցի միում անհաւատարմի անձին հանձնեցեալ գոյով, ոչ լաւապէս կառավարիր եւ ոչ ըստ կարգին պահպանիր, յորոյ պատճառէ անջբացեալ եւ աղքատացեալ է յոյժ»: Նա նոր առաջնորդ է նշանակում՝ Ազարիա վարդապետին, և կոչ անում հնազանդ լինել նրան⁷⁵:

Ժողովարարական կոնդակները յուրօրինակ պատմական փաստաթղթեր են, որոնց մեջ խիստ համառոտ, բայց դիպուկ ձևով բնութագրվում է տվյալ վանքի կամ եկեղեցու վիճակը, պարզաբանվում դրան հասնելու պատճառները: Այս տեսակետից շատ բնորոշ է 1790 թ. փետրվարին Ս. Թովմա Առաքելո վանքին տրված կոնդակը: Այնտեղ պատմվում է, թե ինչպես Ղաւրադաղի Մուստաֆա խանի զորքերը, Նախիջևանի խանի հետ ընդհարումների ժամանակ, մասամբ ավերել և հիմնովին կողոպտել էին այդ վանքը: Նրանք «ամենայն կաշս նորին, թէ եկեղեցական անօթս եւ զգեստոց եւ զգրեանս, եւ թէ զարտաքին հանդերձս եւ զկահս եւ զգործիս, յաւարի առին՝ հանդերձս մասնաւոր աւերագործութեամբ եւ այնպէս ունայնացուցին յամե-

⁷¹ Ձեռ. 4501, էջ 1138:

⁷² Նույն տեղում, էջ 1326:

⁷³ Ձեռ. 4481, էջ 268բ:

⁷⁴ Ձեռ. 4501, էջ 1479:

⁷⁵ Նույն տեղում, էջ 1279—1280: Պահպանված է կոնդակի բնագիրը, որի մեջ Ազարիայի անունը ջնջված է և փոխարենը գրված է Նդիազար (Կթղկ. դիվան, թղթ. 243, վավ. 72):

նայն պիտոյից զտորք տունն եւ զվիճակն իր»⁷⁶։ Այս պատճառով վանքին տրվել է ժողովարարական կոնդակ, միաժամանակ նշվել, որ այդ իրադարձությունների ժամանակ ավերվել ու թալանվել են նաև այլ վանքեր ու եկեղեցիներ. «Քազում վանորայք եւ եկեղեցիք կողոպտեցան եւ աներեցան, եւ մանկունք նոցին գերեցեալ ցիր ու ցան եղեն, եւ ոմանք, որք մնացեալք են, այնոքիկ եւս օրատոր կողոպտին ու ոտնակոխ լինին»⁷⁷։

Նման մի կոնդակ, բայց երեք տարի ավելի վաղ (1787 թ. հուլիսի 23-ին), տրվել է Ս. Նախավկայի (Շամբ) վանքի առաջնորդ Գրիգոր վարդապետին, քանի որ «քոյոր տունն Նախիջեանու այս քանի ամ է, զի կայ ի մէջ մեծի վրդովման եւ խառնակութեան, որոյ բնակչացն ոչ գոյ հանգրսւտութիւն, ուստի եւ սրբոյ վանիցն այնմիկ եւ ոչ գոյ ապահովութիւն, եւ մուտք եւ արդիւնք նորին եւս նուագեալ են իսպառ։ Քանզի սուրբ վանքն այն ոչ ոմի ըստ բաականին զթէմ եւ վիճակ, որպէս զի նոքօք կառավարեցի»⁷⁸։

Նախիջեանի Երնջակի գավառում եղած Ս. Կարապետ վանքը կոիվների և քաղաքական անկայուն պայմանների հետևանքով հայտնվել էր չափազանց ծանր վիճակում։ Ժողովարարական կոնդակում, տրված 1787 թ. նոյեմբերի 7-ին, բացատրված են դրա պատճառները. «յառաջ թէ որքան ճոխ էր բազմութեամբ միաբանից եւ ժողովրդոց ... այլ յետոյ, վասն վրդովմանց եւ խռովութեանց տանա արեւելեան եւ յաղագս կրկնակրկին աներման նոյնոյ երկրին եւ ի խստագոյն տառապանաց խղճալի երկրականացն, եւ ի յանկարգ իրապահանջութեանց կեղեքիչ բռնատրացն, սուրբ վանքն այն եւս աղքատացաւ ի գոյից եւ ի հարստութենէ, նուագեցաւ ի ճոխութենէն։ Եւ յայսմ վշտաշատ ժամանակի եւ ընդ միջոցս միջոցս մնալով առանց առաջնորդի, իսպառ ի յետին չքաւորութիւնն էհաս եւ ի ներքոյ պարտոց եւս անկաւ»⁷⁹։

1789 թ. սեպտեմբերին տրված «Կոնդակ հանրական ժողովարարութեան»-ից երևում է, որ Մշո Ս. Կարապետ վանքը «յոյժ չքաւորեալ է եւ անկեալ ի ներքոյ ծանրագոյն պարտոց»։ Վանքը չափազանց տուժել էր երկրաշարժից՝ «ամհագին գետնաշարժութեանն», որի ժամանակ «բազում շինուածք սրբոյ վանիցն փլան»⁸⁰։

1787 թ. սեպտեմբերին Թավրիզի հայերին ուղարկված միաթարության նամակից երևում է, որ ղեռնս նրանք չեն վերացրել տարիներ առաջ այնտեղ տեղի ունեցած ավերիչ երկրաշարժի հետևանքները և մեծ նեղություն են քաշում մինչև հիմա «վասն պէսպէս նեղութեանցն նոցին» կրեցելոց ի յահագին գետնաշարժէն հետէ (որ յառաջ քան գեթթն ամս եղէ անդ) մինչեւ ցայժմ»։ Երկրաշարժի պատճառած ավերմունքներին գումարվել էին պատեհագնները և «քանիցս բերթարգել լինիլ, եւ զաղութիւն ապրտստից կրել, եւ ի յընչից մերկանալ, եւ ամենայն կերպի վնասիլ, նեղիլ եւ տառապիլ»։ Միակ բանը, որ կարող էր անել կաթողիկոսը, այն էր, որ բարեմաղթություններով Հակոբ վարդապետի հետ սուրբ մեռոն էր ուղարկել⁸¹։

Գուլաս Կարնէցուն հատկապէս մտահոգել է Աշտարակի մոտ գտնվող Մուղնի գյուղի և այնտեղի Ս. Գևորգ վանքի վիճակը։ Դեպի Երևան կատա-

⁷⁶ Ձեռ. 4501, էջ 1532։

⁷⁷ Նույն տեղում։

⁷⁸ Նույն տեղում, էջ 1319։

⁷⁹ Նույն տեղում, էջ 1241։

⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 1423։

⁸¹ Նույն տեղում, էջ 1139—1141։

րած Հերակլ թագավորի արշավանքի ժամանակ այդ վանքը՝ «աղաւաղեցաւ եւ ամայի մնաց միջոց մի»։ Հերակլը, որ տեղափոխել էր գյուղացիներին, վերադարձնում է նրանց և մի քանի թուման նվիրում «վասն նորոգութեան խաշկալին»։ Այդ գումարը կաթողիկոսը ծախսում է վանքի պարսպի վերանորոգման վրա։ Բայց մոլոնեցիներին նոր փորձությունն էր սպասվում։ Երեւանի խանը տեղահանում է նրանց և փոխադրում այլ գյուղ. «Տեսութ թէ գիւղն եւ թէ սուրբ վանքն ամառացաւ մինչեւ ցայսօր եւ օր ըստ օրէ անքի»։ 1790 թ. փետրվարի 15-ին Ղուկասը հատուկ նամակով՝ «Առանձնօրէն թողթ առ արքայն Վրաց Հերակլ», դիմում է Հերակլին և խնդրում նամակ գրել Երևանի Մահմեդ խանին և առաջարկել Մոլոնու գյուղացիներին վերադարձնել իրենց գյուղը, «զի վանքն եւս շինացի»։ Նա խնդրում է այդ բանն անել մինչև առաջիկա գարուն, որպեսզի գյուղացիները «ժամանեացեն վաստակոց եւ արդեանց երկրի եւ շինարարութեան»⁸²։

Հաստատապես կարելի է ասել, որ Հերակլը կատարել է կաթողիկոսի խնդրանքը, և նրա միջամտությամբ է, որ Երևանի խանը թույլ է տալիս վերակառուցելու գյուղը և վանքը։ Այդ մասին հետաքրքրական վկայություն գտանք Էջմիածնի վանքի եկից մատյաններից մեկում։ Այնտեղ ասվում է, որ 1792 թ. մարտի 18-ին ունեցավ Գեորգիի նվեր է տրվել, քանի որ նա ուրախալի լուր էր բերել խանի որոշման մասին. «Մոլոնի գիւղի աղագաւ մուշտովի բերօղ Գեորգ մարդոյն ագուցաք Ա. (1) ցած մահուտ կապայ ի մարտի 18, որ խանն թալիղայ ետ շինութիւն առնելոյ վանքն եւ գիւղն»⁸³։

Դա կաթողիկոսին հնարավորություն է տալիս կրկին շենացնել գյուղը։ Ուշագրավ է այդ տեսակետից 1792 թ. հուլիսին նվիրատու բենկանցի Ստեփանոս ամիրային գրած մի նամակը, որտեղ խոսք է գնում նվիրված 280 դոտուշի բաժանման մասին։ Այդ գումարը բաժանվելու էր մի քանի վանքերի վրա, 20 դոտուշն էլ հատկացված էր «սուրբ Յակոբայ անապատին կամ Մոլոնոյ սուրբ Գեորգեայ» վանքին։ Ղուկասը Ստեփանոսին տալիս է հետաքրքրական բացատրություն գյուղի մասին։ Նա գրում է, որ թեպետ մի քանի տարի առաջ վանքն ամառացել էր «վասն անմարդաբնակ լինելոյն գեղջն», բայց ինքն այս տարվա գարնանը «մեծաւ ջանի եւ ծախութ» «շինեցուցաք»։ Իսկ աշնանը առաջնորդ է հղելու վանք։ Եվ երբ նա նշանակվի ու գնա այնտեղ, նվիրաբերված 20 դոտուշը կհանձնի նրան և ստացականը կուղարկի նվիրատուին⁸⁴։

Արդեն նշեցինք, որ Ղուկաս Կարնեցին զբաղվում էր նաև կտակված գումարները ստանալու և ըստ նպատակի կիրառելու գործով։ Այդ կապակցությամբ աշխույժ նամակագրության մեջ էր մտել նվիրակների ու այլ անձանց հետ։ Նամակները գնում-գալիս էին, շատ ժամանակ ու եռանդ խլելով ամենագրադ կաթողիկոսից և երբեմն էլ մնում անհետևանք։ Այդուհանդերձ, նրանք հետաքրքրական են այն ժամանակների վերաբերյալ ավելի ամբողջական պատկերացում ստանալու համար։

1788 թ. մայիսի 15-ին Հ. Արդուրյանին հասցեագրված մի նամակից իմանում ենք, որ գորեցի Ամիրադի որդի Ավթանդիլը ժամանակին 50 թուման էր խոստացել Գորիում հայկական եկեղեցի կառուցելու համար՝ «Քանզի ի Գորի եկեղեցի մի շինի հոգացութեամբ հարազատ գործակալին մերոյ՝ տէր Սահակ աշխատասէր քահանային»։ Հետո նա գնում է Աստրախան

⁸² Նույն տեղում, էջ 1441—1442։

⁸³ Կթղկ. դիվան, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 297։

⁸⁴ Ձեռ. 4501, էջ 1844—1845։

և այնտեղ էլ վախճանվում: Բայց մահից առաջ խոստովանահոր և այլոց ներկայությամբ նա հանձնարարել է Մինաս աղայի եղբայր Մարգար աղայի մոտ գտնվող այդ գումարը հանձնել Տեր Սահակին՝ եկեղեցու կառուցումն իրագործելու համար⁸⁵: Դուկասը հանձնարարում է անպայման ձեռք բերել այդ գումարը և հասցնել Տեր Սահակին:

Էջմիածնի գործակալները և նվիրակները հեռավոր երկրներից կարողանում էին ապահովել կոտակված գումարների առաքումը Էջմիածին: Այսպես, 1786 թ. մայիսին Հնդկաստանի Սուրաթ քաղաքում բնակվող Հոհանջան աղային ուղարկված նամակից իմանում ենք, որ հնդկական Գուա քաղաքում Քամալ Ստեփանյանը մեռնելիս 460 ուսփի կոտակ էր արել Էջմիածնին և կոտակարար կարգել Հոհանջանին: Վերջնա այդ գումարն ուղարկել էր Բարսա՝ Էջմիածնի գործակալ Հովհաննես Բեթղեհեմյանին, իսկ սա էլ՝ «ի մեծն Պոլիս փոխցայ առնելով, ձեռամբ տեղոյ նուիրակին մերոյ՝ Իսահակ աստուածաբան վարդապետին, հասոյց ի տուրք Աթոռա»⁸⁶:

Նամակներից տեղեկանում ենք, որ կաթողիկոսը երբեմն ստիպված զբաղվել է նաև այլ վայրերում մեռած անձանց գույքի հարցով, որպեսզի դրանք հանձնվեն նրանց ազգականներին: Բերենք մի օրինակ. Հնդկաստանից վերադառնալիս Բարսայում մահացել էր գորեցի վաճառական Դավիթ բեկը: Նրա ունեցվածքը ստանալու համար ազգականները դիմել էին Դուկասին: Գործը գլուխ բերելու համար վերջինս բազմաթիվ նամակներ է գրել տեղի ազդեցիկ հայերին և Էջմիածնի ներկայացուցիչներին⁸⁷:

Նամակների մեջ արտացոլված է նաև այլևայլ վայրերում Էջմիածնին նվիրաբերված անշարժ գույքի (այգիներ, տներ, խանութներ) ձեռք բերման ուղղությամբ տարվող աշխատանքը:

Կաթողիկոսը հարկադրված է լինում զբաղվել նաև այն ժամանակների համար արտակարգ, բայց մեր օրերի համար շատ սովորական մի գործով: Նույն նամակում, հասցեագրված Հ. Արղությանին, նա գրում է, որ գյւմեջեցի Սարգիս անունով մեկը, վանքի գրագիր Հակոբ վարդապետի եղբայրը, որը մի ժամանակ Էջմիածնում ծառայել է որպես հրացանակիր, թողել է գյուղում (Վաղարշապատում) իր տունն ու ընտանիքը և մեկնել Կ. Պոլիս, իսկ այնտեղից էլ՝ Ռուսաստան, որտեղ հանդիպել է Հ. Արղությանի հետ, «զոր եկողք պատմեն»: Դուկասը հանձնարարել է վերջինիս ինչ գնով լինի՝ «սիրով կամ սաստիս» վերադարձնել այդ մարդուն, բաժնի որ «Ահա երեք տարի լինի, որ կին նորա եւ Գ (3) մանկ]ունքն ի խղճութեան եւ յողորմելութեան կան»⁸⁸:

Կաթողիկոսի հատուկ ուշադրությունը տարբեր վայրերում գտնվող հայկական եկեղեցիների ու վանքերի իրավունքների պաշտպանության, նյութական բարեկեցության ապահովման, շինարարական աշխատանքներ ծավալելու ու նման այլ խնդիրների վերաբերյալ միանգամայն բնական է: Նամակներում արտացոլված են նաև այդ հարցերը: Դուկասը մերթ շնորհակալություն է հայտնում Կեսարիայի եկեղեցիների շինարարությանը նպաստող մահտեսի Սարգիս ամիրային, մերթ էլ զայրացած նամակ գրում ունի թելկոցի Տեր Առաքելին, որն ըստ Թիֆլիսից ստացված նամակների, «մերձ առ

⁸⁵ Նույն տեղում, էջ 1169—1170:

⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 1061:

⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 1589—1590:

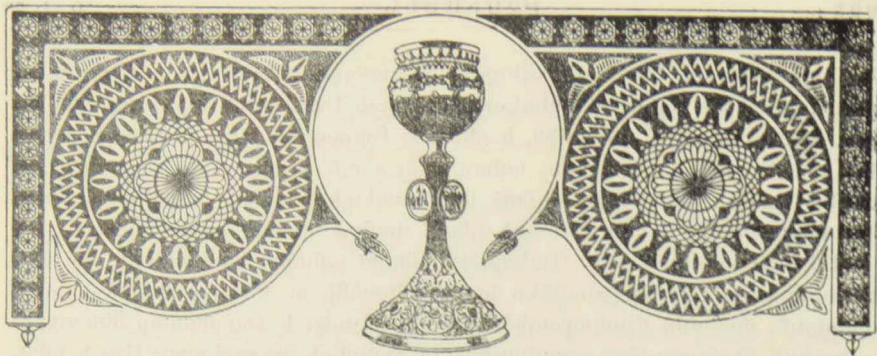
⁸⁸ Նույն տեղում, էջ 1169—1170:

Մողևույ եկեղեցին կամի գեկեղեցի շինել յանդգնարար»։ Նա օրհնություն է հղում սրբառաւ քարերով եկեղեցի կառուցած Սալմաստի մելիք Խուդավերդուն, նրա որդի պրն. Հոհաննիս, և հետո էլ Բայազետի, Վանի, Ամիդի, Խարբերդի ու Բալուի հայերին կոչ անում օգնություն ցույց տալու Կեչվո Ս. Կարապետ վանքի առաջնորդ Հոհան վարդապետին, որ նա կարողանա նորոգել երկրաշարժից խիստ տուժած դեպի վանքը տանող կամուրջը։

Ինչպես տեսնում ենք, Ղուկաս Կարնեցու անտիպ նամակների մեջ արժեքավոր շատ տեղեկություններ կան Էջմիածնի ու շրջակա վայրերի տրմտեսական, մասամբ մշակութային կյանքի, ինչպես և մեզ համար հետաքրքրություն ներկայացնող բազմաթիվ այլ հարցերի վերաբերյալ։ Այս և նմանատիպ այլ նյութերի բաղդատական ուսումնասիրությունը հնարավորություն կընձեռի մեզ ավելի ամբողջական պատկերացում ստանալու Հայաստանի 18-րդ դարի վերջին տասնամյակների պատմության մասին։

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԹԵՄԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ Ե—Է ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Հայ Եկեղեցու թեմական բաժանումը վաղ շրջանում գրեթե համապատասխանում էր Հայաստանի քաղաքական սահմաններին: Սակայն թեմական բաժանման ամբողջական պատկերը ներկայացնելուն խանգարում է այն հանգամանքը, որ Մեծ Հայքն իր պատմության տարբեր շրջաններում չի եղել քաղաքական մեկ միավոր: Երկրի քաղաքական վիճակի փոփոխության հետ փոխվում էր նաև Եկեղեցու վարչա-տարածքային կառուցվածքը: Հայկական շատ երկրամասեր տարբեր ժամանակաշրջաններում դուրս են մնացել Հայաստանի քաղաքական սահմաններից կամ սվելի սերտորեն կապված են եղել քաղաքական այլ միավորումների հետ և, հետևաբար, դուրս են մնացել նաև Հայ Եկեղեցու վարչա-իրավական սահմաններից: Խոսքս Ծավդեքի, Ծոփքի, Անձիտի, Կորդուքի, Դասնի, Հայաստանի կալերական մասի գավառների և երկրամասերի, ինչպես նաև Փոքր Հայքի մասին է: Ուստի, խոսելով Հայ Եկեղեցու թեմական բաժանման մասին, պետք է այն քննել որոշակի ժամանակաշրջանում:

Ե—Է դարերում եկեղեցական թեմերի վիճակը պարզելու համար կարևոր տվյալներ են պարունակում եկեղեցական ժողովների սրձանագրությունները: Ղազար Փարպեցին մեջ է բերում Հովսեփ Կաթողիկոսի ժամանակ, 450 թ., Արտաշատի եկեղեցական ժողովին մասնակցած եպիսկոպոսությունների ցուցակը¹: Նույնը հանդիպում ենք և Եղիշեի մոտ²:

Այդ եպիսկոպոսներն են.

1. Յովսեփ Կաթողիկոս, Եղիշեի մոտ՝ եպ. Արարատոյ
2. Անանիա Սինեաց եպ.
3. Մուշէ Արծրունեաց եպ.

¹ Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982, էջ 100—101:

² Եղիշե, վասն վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957, էջ 27—28:

4. Սահակ Տարօնյ եպ.
5. Սահակ Ռշտունեաց եպ.
6. Մելիսե Մանձկերտոյ (Մանազկերտ) եպ.
7. Եզնիկ Բագրեւանդեայ եպ.
8. Սուրմակ Բզնունեաց եպ.
9. Թաթիկ Բասենոյ եպ.
10. Երեմիա Մարդաստանի եպ.
11. Գաղ Վանանդայ եպ.
12. Բասիլ Մոկաց եպ.
13. Եղբայր Աճճեւացաց եպ.
14. Տաճատ Տայոց եպ.
15. Քասուն Տարբերանոյ եպ.
16. Զաւէն Մանանդաւոյ, Եղիշեի մօտ՝ Եղազ Մարտաղոյ եպ.
17. Եղիշե Սմառտունեաց եպ.
18. Երեմիա Սպառնունեաց եպ.

Աղոնցը, ելնելով միայն Փարպեցու և Եղիշեի այս տվյալներից, գրում է, որ 450 թ. գոյություն ունեին հենց այս տասնութ եպիսկոպոսությունները³։ Սակայն սույն է գալիս մի հարց. գուցե՞ ոչ բոլոր թեմերն են մասնակցել 450 թ. ժողովին։ Այսպես, Փարպեցին նշում է այդ ժողովին մասնակցած ևս երեք երեցի անուն՝ սուանց գրելու, թե որ եպիսկոպոսությունից են նրանք։ Շատ հավանական է, որ այդ երեցները 450 թ. եկեղեցական ժողովին չմասնակցած թեմերի ներկայացուցիչներ են։ Եթե անգամ ընդունենք, որ միայն այս երեքը չեն մասնակցել, թեև այդ թիվը պետք է անհամեմատ ավելի մեծ լինի, ապա Փարպեցու ցուցակը դառնում է թերի։ Այս բացը որոշ չափով լրացնում է «Գիրք թղթոցը», որտեղ նշված են Բարգեն Կաթողիկոսի ժամանակ Դվինի 506 թ. սուսջին և Դվինի երկրորդ՝ Ներսես Կաթողիկոսի ժամանակ, 554 թ., տեղի ունեցած եկեղեցական ժողովներից մասնակցություն ունեցած եպիսկոպոսությունները.

506 թ. եկեղեցական ժողով⁴

1. Բարգեն Հայոց եպիսկոպոսապետ եպ. Այրարատոյ
2. Մերշապուհ Մամիկոնեից
3. Ներսես Մարդապետական
4. Տեառնոտր Հարքոյ
5. Սամուէլ Բզնունեաց
6. Բովկաս և Սամուէլ Բասենոյ
7. Թաթոյ Արշարունեաց
8. Աղան Խորխոռունեաց
9. Ասատ Տայոց

554 թ. եկեղեցական ժողով⁵

1. Ներսես Հայոց Կաթողիկոս
2. Մերշապուհ Տարսանո և Մամիկոնեից եպ.
3. Գրիգոր Սեպհական գնդին եպ.
4. Պարգե Հարքայ եպ.
5. Տիրակ Բագրեւանդայ եպ.
6. Գրիգոր Բասենոյ եպ.
7. Ներսես Մարդաղոյ եպ.
8. Վաղուր Արշամունեայ եպ.
9. Պետրոս Սիւնեաց եպ.

³ Նիկողայոս Աղոնց, Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում, Երևան, 1987, էջ 868:

⁴ Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 41—42:

⁵ Նույն տեղում, էջ 78:

10. Տաճատ Արշամունեաց	10. Գրիգոր Արծրունեաց եպ.
11. Դանիել Ռշտունեաց	11. Մարկոս Բզնունեաց եպ.
12. Յաիրիկ Մոկաց	12. Մաշտոց Խորխոռունեաց եպ.
13. Խաբիբ Արծրունեաց	13. Յոհան Ապահունեաց եպ.
14. Ծահել Ամատունեաց	14. Արդիսոյ Ասորեաց Ռողա-
փառոյ
15. Սահակ Պալունեաց	15. Յովնան Վանանդայ եպ.
16. Պաղոս Գնունեաց	16. Հսոսկ Արշարունեաց եպ.
17. Մովսէս Զարիհունանի	17. Բրիտաւոր Պալունեաց
եպ.
18. Դաիր Տնորեաց	18. Յոյս Գողթան եպ.
19. Դանիել Անձեացեաց	19. Թադէոս Մեհնունեաց եպ.
20. Թեմուր Մեհնունեաց	

Հայոց Ներսէս Կաթողիկոսի մեղադրական թղթից, որն ուղղված է Աեստորականության մեջ մեղադրվող եպիսկոպոսներին, երևում է, որ այդ ժողովին (554 թ.) չեն մասնակցել Ռշտունիքի Սահակ, Մոկաց Սողոմոն, Անձեացյաց Ստեփանոս, Ակնի Հոռոմանոս, Զարեհավանի Միքայել, Բրզ-նունյաց Աստվածատուր և Ամատունյաց Խոսրով եպիսկոպոսները:

506-ին, 450 թ. ժողովի հետ համեմատած, ավելանում են, գրում է Ա-դոնցը, վեց նոր եպիսկոպոսություններ՝ Արշամունյաց, Գնունյաց, Պալուն-յաց, Զարեհավանի, Մեհնունյաց և Տնորյաց⁶: Սակայն կարծում ենք, որ սրանք պարզապես չեն մասնակցել 450 թ. եկեղեցական ժողովին: Օրի-նակ, Արշամունյաց թեմը ոչ թե հիմնվել է Ե դարի վերջին և Չ դարի սկզբ-քին, այլ ավելի վաղ: Արշամունիքի Կիրակոս եպիսկոպոսի մասին հիշա-տակություն կա Լուսավորչի վարքի հունարեն խմբագրության մեջ⁷, ըստ ո-րի այդ թեմը հիմնել է Գրիգոր Լուսավորիչը: 554 թ. ցանկն Ադոնցը հա-մարում է առավել ամբողջական⁸: Բայց այդ ժողովին չեն մասնակցել նա-խորդ ժողովից մեզ հայտնի թեմերից Տայոց և Գնունյաց եպիսկոպոսները: Նույնը կարելի է ասել նաև 506 թ. ժողովին չմասնակցած Ալունյաց, Մար-դադի, Վանանդի և Ապահունյաց թեմերի մասին:

Մեր կարծիքով այդ ժողովներին մասնակցած բոլոր թեմերն էլ գոյու-թյուն ունեին արդեն Ե դարում, և իրենց առանձին տեղն ու դերն ունեին, իհարկե ոչ հավասարաչափ, եկեղեցական նվիրապետության մեջ: Ուշա-դիր նայելով այդ ցանկերին, կտեսնենք որոշ տարբերություններ, որոնք պայմանավորված են կա՛մ անվան փոփոխմամբ, կա՛մ որոշ եպիսկոպոսու-թյունների տրոհմամբ և կա՛մ ընդհակառակը՝ հարևան թեմերի միավորմամբ: Մանազկերտի եպիսկոպոսությունը, որի մասին տեղեկություններ կան Բու-զանդի, Փարպեցու մոտ (Փարպեցու մոտ այն նշված է Մանձկերտ ձևով) հավանաբար Դ դարի վերջերից կամ Ե դարի սկզբից սկսած կոչվում է նաև Հարքի եպիսկոպոսություն, այսինքն՝ այն գավառի անունով, որտեղ գտնվում է Մանազկերտը: Տարոնի եպիսկոպոսությունն այդպես էլ կոչվել է սկզբից (Բուզանդ, Նոյիշեն, Փարպեցի և այլն), իսկ ավելի վաղ, ինչպես դա երևում է հունարեն Ագաթանգեղոսի տվյալներից⁹, Տարոնը Տայքի, իսկ

⁶ Ադոնց, նշվ. աշխ., էջ 370:

⁷ G. Garitte, Documents pour l'étude du livre d'Agathange, Vaticano, 1946, p. 102—104, § 172.

⁸ Ադոնց, նշվ. աշխ., էջ 368, 370:

⁹ G. Garitte, Documents..., էջ 102—104:

ըստ Ագաթանգեղոսի արարական խմբագրության¹⁰ Բզնունիքի հետ կազմել է մեկ թեմ, որը հիմնել է Գրիգոր Լուսավորիչը: Հետագայում Տառնը, Տայքը և Բզնունիքը ստանձնացել և կազմել են առանձին թեմեր¹¹: 506 թ. ժողովում չկա Տարոնի թեմը, հավանաբար դա Մամիկոնեից եպիսկոպոսությունն է, որովհետև արդեն հաջորդ՝ 554 թ. եկեղեցական ժողովում Տարոնը նշվում է Մամիկոնյան եպիսկոպոսության հետ միասին (Մերձապոմ Տարանոյ և Մամիկոնէից): Այս թեմերը կա՛մ նշվում են միասին, կա՛մ միայն ուղղակի Մամիկոնեից եպիսկոպոսություն¹²:

Տուրուբերանի եպիսկոպոսը 450 թ. ժողովից հետո չկա հաջորդ ցանկերում: Ադոնցը ենթադրում է, որ դա համապատասխանում է մյուս ցանկերում նշված Խորխոռունյաց եպիսկոպոսությանը¹³: Հավանական չէ, որ Խորխոռունիների, որոնք պատկանում էին հայոց հին անվանի գաղափարների թվին, եպիսկոպոսությունը կոչվեր այլ անունով, մանավանդ որ այն, ըստ Ագաթանգեղոսի¹⁴, հիմնել է Լուսավորիչը: Հետագայում Տուրուբերանն ավելի լայն նշանակություն ստացավ և դարձավ այն տասնհինգ աշխարհներից մեկը, որի ամենանշանավոր գավառը հենց Խորխոռունիքն էր: Նրանի երկույթ մենք տեսանք Տարոնի թեմի կապակցությամբ: Այն սկսեց կոչվել շատ ավելի ուշ ամեղծված, քան Խորխոռունյաց թեմը, իր ամենանշանավոր գաղափարական տան՝ Մամիկոնյանների անունով: Մեր կարծիքով, Փարպեցու մոտ նշված Տուրուբերանի եպիսկոպոսությունը համապատասխանում է Արշամունյաց եպիսկոպոսությանը, իսկ Խորխոռունյաց թեմի ներկայացուցիչը կարելի է ենթադրել, որ պարզապես չի մասնակցել 450 թ. եկեղեցական ժողովին: Ինչ վերաբերում է 506 թ. ցանկում նշված Տուրուբերանի թեմին, ապա դա, ըստ Ադոնցի, համապատասխանում է 554 թ. «ուղղափառ ասորեաց» եպիսկոպոսությանը¹⁵:

Բասենի և Մարդադի եպիսկոպոսությունները միշտ նշված են առանձին: Բայց Ադոնցը, հիմք ունենալով Ներսեսի հաջորդի՝ Հովհաննես Կաթողիկոսի թուղթը՝ ուղղված Գեստրականության մեջ մեղադրվող Սունյաց եպիսկոպոսին, որտեղ Բասենը և Մարդադին նշված են որպես մեկ թեմ (թեմակա՝ Ներսես եպիսկոպոս)¹⁶, որևէ ժողովին մեկի կամ մյուսի բացակայությունը բացատրում է նրանցից մեկը մյուսին ենթարկվածությամբ, ընդ որում ըստ Ադոնցի, մեկ Բասենն է ենթարկվել Մարդադի, մեկ Մարդադին՝ Բասենի թեմին: Միայն Չ դարի կեսերին են այդ երկու եպիսկոպոսությունները հանդես գալիս միասին՝ ունենալով մեկ ընդհանուր եպիսկոպոս: Դրանից վաղ և հետո, օրինակ, 644 թ. Ներսես Գ Կաթողիկոսի ժամանակ, Դվինի եկեղեցական ժողովում եղած ցուցակներում նրանք նշվում են որպես առանձին թեմեր, իսկ, օրինակ, 554 թ. ժողովին Մարդադի եպիսկոպոսի բացակայությունը կարելի է վերագրել պարզապես նրա չմասնակցելուն: 450 թ. ցանկում եղած Մարդաստանի եպիսկոպոսությունը

¹⁰ Н. Марр, Крещение армян, грузин, абхазов и аланов, СПб, 1905, стр. 137—139.

¹¹ Գիրք թղթոց, էջ 41, 73: Փարպեցի, էջ 100—101:

¹² Գիրք թղթոց, էջ 41—42, 78, 223—224 և այլն:

¹³ Ադոնց, նշվ. աշխ., էջ 369:

¹⁴ Ագաթանգեղոսի Պատմություն Հայոց, Թիֆլիս, 1914, էջ 426—427: G. Garitte, նշվ. աշխ., էջ 102—104:

¹⁵ Ադոնց, նշվ. աշխ., էջ 370:

¹⁶ Գիրք թղթոց, էջ 78:

հետագայում, և՛ Ներսես, և՛ Հովհաննես Կաթողիկոսների ժամանակ, ինչպես երևում է «Գիրք թղթոցից», կոչվում է Մարդապետական:

Այսպիսով, Ե դարում և Զ դարի կեսերին կապին քառանյոթ եկեղեցական թեմեր, որոնք որոշ փոփոխությունների ենթարկվեցին հետագա շրջանում: Ուխտանեսի տվյալները ստիպում են որոշ լրացումներ կատարել Հայաստանյայց Աթոռին պատկանող եպիսկոպոսությունների ցանկի մեջ:

Ստեփանոս Օրբելյանի տվյալների համաձայն, Գրիգոր Լուսավորիչը հիմնել է երեսունվեց թեմ. «Այս կարգե և սուրբն Գրիգոր զեկեղեցական դասս, զգահ և զպատիւ եպիսկոպոսացն. և հրամայե բազմել ընդ ինքեան աթոռով և ոսկեմկար բարձք 36 եպիսկոպոսաց՝ 18 յաջմե և 18 յահեկե. յաջմե առաջինն Հարթայ եպիսկոպոսն և յահեկե առաջինն Բասենոյն, իսկ Սիւնին յաջ կողմանն յեթներորդ գահունն նստուցանե»¹⁷: Այն, որ հին Հայաստանում կաթողիկոսի աջ ու ձախ կողմերին առաջինը բազմում էին Հարթի և Բասենի եպիսկոպոսները՝ գալիս է հնուց և դա բացատրվում է նրանով, որ նախաքրիստոնեական շրջանում հատկապես Բասենի քրմապետը կարևոր դեր է խաղացել հեթանոսական Հայաստանում: Իսկ ըստ Ագաթանգեղոսի, Բասենի առաջին թեմակալը՝ քրմորդի Եվթաղիոսը, հոգևորական նվիրապետության մեջ գրավում էր երկրորդ գահը՝ Ադրիանոսից հետո¹⁸: Բացի թեմակալներից, ըստ հին տվանդության (Բուզանդ, Ագաթանգեղոս և այլն) հաշվապետանոցում գտնվում էին տասներկու եպիսկոպոսներ, որոնք վարում էին կաթողիկոսարանի տարբեր գործեր, և որոնք բազմում էին հազարապետի աջ ու ձախ կողմերում: Ուստի, եպիսկոպոսների բաժանումն աջակողմյանների և ձախակողմյանների, գալիս է հնուց և դա Օրբելյանի ենթադրությունը չէ, ինչպես կարծում է Ադոնցը¹⁹, թեև պատմիչը ձախակողմյանների և աջակողմյանների է բաժանում նաև նախարարներին. «Եւ տալ (Տրդատը) ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի գահ և պատիւ իշխանացն յաջմե և յահեկե»²⁰:

Գրիգոր Լուսավորչի հիմնած 36 թեմերի մասին Օրբելյանի վկայությունը չի հաստատվում փաստերով և անհստակմասկան է Դ դարի սկզբներին այդքան թեմերի առկայությունը: Նույն ձևով է վարվում նաև Ուխտանեսը, ըստ որի, սակայն, Լուսավորիչը հիմնել է ոչ թե 36, այլ 30 թեմ²¹, և թվարկում է բոլոր 30 թեմերը: Երկու պատմիչներն էլ օգտվել են նույն աղբյուրից՝ Կարմրաձորի վանքի վանահայր Սամվելի հաղորդած տեղեկություններից, որի մասին մատնանշում է ինքը՝ Ստ. Օրբելյանը: Իսկ թվերի տարբերությունն Ադոնցը բացատրում է նրանով, որ Օրբելյանը ունեցել է Սամվել Կարմրաձորեցու աշխատության մեկ այլ օրինակ²²: Ուխտանեսի մոտ նշած կա բոլոր 30 եպիսկոպոսությունների ցուցակը, որից երևում է, որ այն Ե դարից ավելի վաղ շրջանի չէր կարող վերաբերվել (Դրան կանդառառնա՞նք քիչ հետո): Եթե Օրբելյանը բոլոր եպիսկոպոսությունների ծագումը կապում է Լուսավորչի անվան հետ, լոկ Սյունյաց թեմի հնությունը հիմնավորելու և ավելի պատկառա՞նք հաղորդելու համար, ապա Ուխտանեսը դա անում է բոլոր եպիսկոպոսություններին հին ծագում վերա-

¹⁷ Ստեփանոս Օրբելեան, Պատմությունն անհանգին Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 25:

¹⁸ Ագաթանգեղայ Պատմություն Հայոց, էջ 426—427:

¹⁹ Ադոնց, նշվ. աշխ., էջ 362:

²⁰ Ստ. Օրբելյան, գլ. Է, էջ 24:

²¹ Ուխտանես եպիսկոպոս, Պատմություն Հայոց, էջ 71, 100:

²² Ադոնց, նշվ. աշխ., էջ 361—362:

գրելու համար: Ինչ վերաբերում է Այունյաց թեմին, ապա այն Ե դարից վաղ ոչ մի տեղ չի հիշատակվում, իսկ Կորյունը վկայում է, որ Այունյաց եպիսկոպոսությունը հիմնվել է Մաշտոցի կողմից, Ե դարի սկզբներին, Այունիքում ծավալած իր գործունեության ժամանակ: «Ապա լետ այնորիկ ի սահմանակիցս ի Սիմական աշխարհն ելանէր» ... Եւ ժողովեալ մանկունս առի ճիւղ վարդապետութեանն... մինչեւ ի նոցունց իսկ ի վայրենեացն եպիսկոպոս տեսուչ եկեղեցոյն Սիմեաց կարգել, որոյ անունն կոչէր Անանիայ այր սուրբ և երեսելի, հայրաքարոյ ժառանգաւորաց եկեղեցոյ: Ապա և գերկիրն Սիմեաց դասուք վանականաց լնոյր»²³: Ի դեպ, հենց այդ նույն Անանիա եպիսկոպոսն է, որ առաջին անգամ հիշատակվում է Հայոց եպիսկոպոսությունների ցուցակներում՝ Ե դարում²⁴:

Այժմ վերադառնանք Ուխտանեսին: Պատմիչը հանվանե թվարկում է երեսուն եպիսկոպոսությունները, որոնք իբր հիմնել է Գրիգոր Լուսավորիչը, և վերջում, նկատի ունենալով Ագաթանգեղոսի տվյալները²⁵ (չորս հարյուր եպիսկոպոսների վերաբերյալ) անհամապատասխանությունը հարթելու համար ավելացնում է, որ Լուսավորիչը հաստատել է «ես երեք հարիւր և եթանասուն եպիսկոպոս»։ Ընդ որում այդ երեսունին մե համարում է աթոռակալ և տարբերություն դնում «երեք հարյուր յոթանասուն» աթոռ չունեցող եպիսկոպոսների միջև: Այդ երեսուն եպիսկոպոսություններն են.

1. եպ. Հարթայ	16. եպ. Ապահունեաց
2. Ուտան եպ.	17. եպ. Արշամունեաց
3. եպ. Տայոց	18. եպ. Գնունեաց
4. եպ. Մարդաղոյ	19. եպ. Գողթան
5. եպ. Արշամունեաց	20. եպ. Գարդմանայ
6. եպ. Արծրունեաց	21. եպ. Ակելոյ
7. եպ. Սիմեաց	22. եպ. Երուտակայ
8. եպ. Ռշտունեաց	23. եպ. Բաժունեաց
9. եպ. Մոկաց	24. եպ. Ասորեաց
10. եպ. Ամատունեաց	25. եպ. Անձեացեաց
11. եպ. Բաւենոյ	26. եպ. Պալունեաց
12. եպ. Մամիկոնէից	27. եպ. Մեհմունեաց
13. եպ. Բագրեանդայ	28. եպ. Էլոյ
14. եպ. Խորխոռունեաց	29. եպ. Զարեանի
15. եպ. Արշարունեաց	30. եպ. Միւսաորեաց (միւս Ասորեաց) ²⁶ :

Ինչպես ասվել է, մինչև Ե դարի կեսերը Հարթի թեմը կոչվել է Մանազկերտի և միայն 450 թ. Արտաշատի ժողովից հետո այն անվանվել է Հարթի եպիսկոպոսություն, ինչպես Ուխտանեսի մոտ: Այս ցանկում նշված է միայն Մամիկոնյան եպիսկոպոսը, որը ներկայացնում է միաժամանակ Տարոնի թեմը: Այստեղ Տարոնի թեմի ներկայացուցչի բացակայության մասին չենք կարող խոսել, քանի որ այն, սկսած Ե դարից, կոչվում է «Տարոնի և Մա-

²³ Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, էջ 108:

²⁴ Նեղիշե, Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957, էջ 27—28:

Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982, էջ 100—101:

²⁵ Ագաթանգեղոսի Պատմություն Հայոց, էջ 482:

²⁶ Ուխտանես, էջ 100:

միկոնէից» եպիսկոպոսություն կամ ուղղակի «Մամիկոնէից», ինչպես Ուխտանեսի ցանկում: Աղձնաց և Կորդվաց եպիսկոպոսությունների բացակայությունը ևս վկայում է, որ այս ցուցակը Լուսավորչի ժամանակաշրջանին չի պատկանում: Երրորդ, եպիսկոպոսությունների հախորդ ցանկերի համեմատ, այստեղ ավելացել են Երուսակի, Էլոյի, մյուս Ասորյաց թեմերը:

Էլոյի (Ելոյ, Ելոյ, Էլի) եպիսկոպոսությունը, բացի Ուխտանեսի ցանկից, առաջին անգամ հիշատակվում է Զ դարի վերջերին և Է դարի սկզբին (Հոհաննիկ եպիսկոպոս)՝ Դվինի ժողովում, Մովսես Կաթողիկոսի մահից հետո նոր կաթողիկոս ընտրելու կապակցությամբ²⁷, որից հետո (607 թ. Աբրահամ կաթողիկոսի գումարած ժողովում²⁸ և այլն) միշտ հանդիպում է եպիսկոպոսությունների ցանկերում:

Այդ նույն ցանկերում, այսինքն՝ սկսած Զ դարի վերջից, նշվում է նաև մի նոր թեմակալի՝ Առնայի կամ Առանի Թադեոս եպիսկոպոսի անունը, որը, սակայն, չկա Ուխտանեսյան ցանկում: Ըստ Աղոնցի, Առանի կամ Առնայի եպիսկոպոսությունը մտնում է հարևան Էլի եպիսկոպոսության կազմի մեջ: Իսկ Երուսակի եպիսկոպոսությունը Աղոնցը տեղադրում է Պարսկահայքում, Սալմաստի Ռոստոկ գավառը՝ Հեր և Զարեհավան գավառների մոտ²⁹: Ի դեպ, Երուսակն Աղոնցի մոտ Ռոստակ է և ոչ Ռոստակ: Ռոստակն այն գավառն է, որի եպիսկոպոսն էր Սահակ Չորափորեցին նախքան 677 թ., այսինքն՝ մինչև կաթողիկոսական գահ բարձրանալը: Իսկ Ռոստակը, որի մասին խոսում է Հովհաննես Կաթողիկոս Դրասխանակերտցին, Սալմաստի գավառն է՝ Հեր և Զարեհավան գավառների մոտ³⁰: Մեկ այլ տեղ նա գրում է Ռոստկ, Ատրպատականի մոտ:

Եթե ընդունենք Աղոնցի ենթադրությունները, ապա Ուխտանեսի ցանկում Պարսկահայքից հիշատակված է չորս եպիսկոպոսություն՝ Զարեհավանի, Էլոյի, Առանի, Երուսակի:

Այստեղ պետք է ուշադրություն դարձնել Առանի եպիսկոպոսության վրա, որը, ինչպես ասացինք, չկա Ուխտանեսի ցանկում: Մեր կարծիքով, դա ոչ թե Պարսկահայքի Առանի կամ Առնայի գավառի եպիսկոպոսական թեմն է և մտել է հարևան Էլոյի եպիսկոպոսության մեջ, այլ Մեծ Հայքի արևելյան Առան երկրամասն է՝ Ռուիքի Առանոտ, Առանյակ, Արցախի Մեծասանք և մի քանի այլ գավառներով հանդերձ: Կաթողիկոս Սահակ Չորափորեցին Ռուիքի Ռոտ Պարսյան, Առանոտ գավառների եպիսկոպոսն էր³¹, ոչ թե Սալմաստի գավառի, որը կոչվում էր Ռոստակ: Հետևաբար, Երուսակը (Ռոստակ, Առանոյ, Առանի) պետք է համարել Առոտակի, Առանի (ինչպես Այլին անվանված է Ելո, Էլո) եպիսկոպոսությունը: Հայոց Աղվանքի կաթողիկոսությանը ենթակա թեմերի մեջ ոչ մի անգամ չի նշվում Առանի, Ռոտակի կամ Երուսակի եպիսկոպոսության մասին, իսկ այգյախի եպիսկոպոսություն կար Ռուիքում, ուստի մենք կարող ենք խոսել Առանի, ինչպես «Գիրք թղթոցում» է, կամ Երուսակի (Առոտակի), ինչպես Ուխտանեսի մոտ է, որպես Հայաստանյայց Աթոռին ենթակա՝ Զ դ. վերջին առաջացած եպիսկոպոսության մասին:

²⁷ Գիրք թղթոց, էջ 146—147:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 149, 151:

²⁹ Յովհաննես Կաթողիկոսի Դրասխանակերտոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 290—291:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 159:

³¹ Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 93: Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Ա, էջ 754:

Նկատի ունենալով այս բոլորը, մի շարք թեմերի առաջացման ժամանակաշրջանը, մի քանիսի անվանումների փոփոխությունները և, ամենակարևորը՝ կայսերական մասի թեմերի բացակայությունը մեր կարծիքով հայ եպիսկոպոսությունների ուխտանաղանի ցանկը չի կարող վերաբերվել Դ դարին, առավել ևս՝ Գրիգոր Լուսավորչի ժամանակաշրջանին:

Ադոնցի կարծիքով, Ուխտանաղանի ցանկը վերաբերում է Է դարի վերջին և Է դարի սկզբին, սակայն կոնկրետ՝ Մանագլերտի 726 թ. եկեղեցական ժողովին մասնակցած եպիսկոպոսներին: Սակայն, հաշվի առնելով մի շարք թեմերի՝ Էլոյի, Առանի հաստատման ժամանակաշրջանը, մեր կարծիքով այն վերաբերվում է Զ դարի վերջերին և Է դարի սկզբներին: Բացի ադ, դա այն շրջանն էր, երբ Վրաց Կյուրիոն Կաթողիկոսի օրոք Վիրքի Եկեղեցին բաժանվեց Հայ Եկեղեցուց: Ուխտանաղանի աշխատությունը նվիրված է հիմնականում հենց Զ դ. վերջին և Է դ. սկզբին Հայ, Վրաց և Ադվանից Եկեղեցիների փոխհարաբերություններին, դավանաբանական պատմությանը: Այդ ցանկում ներկայացված է Հայաստանյայց Առաքելական Աթոռին ենթակա եպիսկոպոսների այդ շրջանի, կարելի է ասել, լրիվ ցուցակը, որտեղ նշված է անգամ «Միս Ստրեայ» թեմը: Սա գտնվել է Հյուսիսային Միջագետքում կամ Ադիաբենում, որտեղ հոժ հայ բնակչության առկայության պայմաններում ենթարկվել է Հայ Եկեղեցուն: Հայ Եկեղեցու թեմերի մասն ընդգրկում ցանկի, Միջագետքից մինչև Ռուսիք, այլևս չենք հանդիպի ոչ մի ժողովի արձանագրությունում, ոչ մի պատմիչի մոտ: Դա արվել է՝ շեշտելու Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու մեծությունը, նրա տեղն ու դերը արևելյան Եկեղեցիների մեջ:

Ինչպես գիտենք, 591 թ. Հայաստանը երկրորդ անգամ է բաժանվում Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի միջև: Ըստ այդ նոր բաժանման, Բյուզանդիային են անցնում Տուրքերանը և Ալյարատյան նահանգի մեծ մասը: Այսպիսով, մարզպանական Հայաստանի կազմում մնացին Ալյարատ աշխարհի մի փոքր մասը, Վասպուրականը և Մոկքը: Թվում է, թե այս բաժանումը նոր փոփոխություններ պետք է առաջացներ նաև Եկեղեցու նվիրապետական դասակարգման մեջ: Բյուզանդիային անցած շրջաններում գտնվող եկեղեցական թեմերը չպետք է ենթարկվեին Հայաստանյայց Աթոռին: Սակայն, ամեն ինչից երևում է (պատմիչների տեղեկություններից, եկեղեցական ժողովների արձանագրություններից, «Գիրք թղթոցում» պահպանված Զ դարի վերջի և Է դարի սկզբի եպիսկոպոսությունների ցանկերից)³², որ այդ բաժանումը ոչ մի փոփոխություն չի մտցրել Հայ Եկեղեցու կառուցվածքի մեջ, և 591 թ. բաժանումից հետո Բյուզանդիային անցած շրջանների թեմերը շարունակել են պատկանել Հայաստանյայց Աթոռին, այնպես, ինչպես 571 թ. մարզպանական Հայաստանից անջատված և Ատրպատականին միացած Սյունիքը, որը շարունակում էր մնալ Հայաստանյայց Աթոռին պատկանող թեմ:

Վերջում կցանկանալիք կանգ առնել մի հարցի վրա ևս:

«Արևելյան ժամանակագրությունը» վկայում է, որ ըստ 410 թ. Մար Իսահակ Կաթողիկոսի գումարած ժողովում Տիգրանի կամ Արևելքի կաթողիկոսությունը բաժանվում է 6 թեմերի³³: Այստեղ մեզ հետաքրքրում է երրորդը՝ Մծբինի թեմը կամ մետրոպոլիտությունը, որի մեջ էր մտնում, ի թիվս

³² Գիրք թղթոց, էջ 146—147, 149, 151 և այլն:

³³ Լ. Մկրտչյան, Ադիաբենի պետությունը և Հայաստանը, Երևան, 1980, էջ 219:

ալյոց, նաև Բեյթ-Մոկասչի եպիսկոպոսությունը: Սա, անկասկած, մեզ հաղունի հալոց Մոկաց եպիսկոպոսությունն է: Իսկ ինչո՞ւ է նա նշվում միաժամանակ որպես նեստորական Աթոռին պատկանող թեմ:

Երիտոնեության առաջին շրջանում յուրաքանչյուր վիճակում կար մեկ եպիսկոպոս, և ամեն հավատացյալ քրիստոնյա պետք է հնազանդվեր տեղական եպիսկոպոսին: Բաց այդ կանոնը հետագայում խախտվեց, երբ բարդացավ Եկեղեցու հիերարխիական կառուցվածքը, և մասնավոր Եկեղեցիներն իրարից բաժանվեցին: Յուրաքանչյուր Եկեղեցի պարտավորվեց հոգ տանել իր սահմաններից դուրս գտնվող իր հավատակիցների համար եկեղեցական պաշտոններ, քահանաներ և եպիսկոպոսներ հատկացնել: Եվ այսպես, միևնույն թեմի մեջ ոչ միայն քահանայություններ, այլև տարբեր եպիսկոպոսական Աթոռներ կային: Ծառ հավանական է Մոկսում նեստորական ասորի սովար բնակչության գոյությունը, որը պայմանավորված էր պարսկական քաղաքականությամբ՝ Մեծ Հայքից անջատված և նրան սահմանակից շրջաններում ի հակակշիռ հայկական տարրի՝ ասորիների բնակեցմամբ: Այստեղից էլ ասորիները հավանաբար անցել են հարևան Մոկաց աշխարհ և ստեղծել Բեյթ Մոկացի իրենց նեստորական եպիսկոպոսությունը:

Մեր կարծիքով, հակառակ երևույթի ներք հանդիպում 387 թ. բաժանումից հետո Մեծ Հայքից անջատված Կորդուքի, Ծավդեքի, հատկապես Մահկերտում գավառների՝ ասորական աղբյուրներում նշված իբր նեստորական եպիսկոպոսությունների հարցում:

416 թ. Խահակ Կաթողիկոսի գումարած ժողովում ստեղծված Տիբրոնի կաթողիկոսությանը ենթակա Մծբինի թեմի մեջ մտնում էին նաև Կարդուքի, Բեյթ-Չարդեքի եպիսկոպոսությունները, իսկ հինգերորդ՝ Արբելայի կամ Հեղարարի թեմին էին պատկանում Բեյթ-Նուհադայի, Բեյթ-Բագդի, Բեյթ-Դասենի, Բեյթ-Մահկարտի, Ռամոնիի, Դաբարինոսի եպիսկոպոսությունները³⁴: Այդ երկրամասերը՝ Դասնը, «Բեյթ-Նուհադան» (հալոց Նիհորականը), Մահկերտումը, Ծավդեքը 387 թ. անջատվել էր Հայաստանից և կցվել Պարսկաստանին ենթակա Ադիաբենի կամ Հեղարարի նահանգին, և չեղված ասորի գերիներից շատերին տեղավորում էին հայկական այդ գավառներում: Սառանյանները հայկական այդ երկրամասերը Հայաստանից քաղաքականապես անջատելուց հետո, ամեն կերպ աշխատել են բնակչության կապը կտրել Հայաստանից: Այդ նպատակով էլ նպաստավոր պայմաններ են ստեղծել՝ քաջալերելով նեստորական Եկեղեցու գործիչների գործունեությունը: Այս նպատակին հասնելու համար փորձում էին ասորի քրիստոնյաներին հակադրել հայերին՝ օգտագործելով նրանց դավանաբանական հակասությունները³⁵:

Այդ գավառներից ոչ բոլորում հաջողվեց ամրապնդել ասորական տարր, և նեստորական հավատի հետևորդները չկարողացան հիմնել իրենց համար նեստորական Աթոռներ հատկապես Կորդուքում, Չավդեքում (Ծավդեք) և Մահկերտում գավառում: Այդ երեք թեմերի եպիսկոպոսները հայտնի չեն մեզ և ընդհանրապես ոչ մի տեղ չեն նշվում: Մեկբնական գրքում է, որ հատկապես Մահկերտումը միշտ էլ դուրս է մնացել Տիգրոնի կաթողիկոսության ազդեցության ոլորտներից: Այդ երեք գավառներում

³⁴ Նույն տեղում, էջ 220:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 248:

կա՛մ չեն եղել նեստորական եկեղեցիներ, կա՛մ եղել են աննշան³⁶: 410 թ. ժողովից հետո, Մահկերտում եպիսկոպոսը ոչ մի անգամ չի հիշատակվում, և ոչ մի ժողովի մասնակից չի եղել, մի հանգամանք, գրում է Մելքոնյանը, որ խոսում է այն մասին, որ 410 թ. ստեղծված նեստորական եպիսկոպոսական Աթոռն այսուեղ ձևական է եղել և իրականում գոյություն չի ունեցել³⁷: Մեր կարծիքով, Ուսումնեսի ցանկում նշված «Միս Ասորեաց» եպիսկոպոսության տակ, հավանաբար, նկատի է առնված Տիգրանի կաթողիկոսությանը պատկանող Մծրինի և Արբելայի թեմերին ենթակա այս եպիսկոպոսությունները, որոնք ստեղծվել էին Մեծ Հայքից բաժանված հայկական երկրամասերում, սակայն իրականում չէին պատկանում Տիգրանի Աթոռին: Ահա Ուսումնես պատմիչն էլ, ըստ մեզ, նկատի ունի Ասորիքի այս նահանգների վերոհիշյալ հայկական գավառները, որոնք «Միս Ասորեաց» եպիսկոպոսության ընդգրկումն անվամբ ենթարկվել են Հայաստանյայց Առաքնական Աթոռին:

Ուսումնեսի եկեղեցական թեմերի ցանկում չկան մախորդ ցանկերից մեզ հայտնի միայն Մարդպետական և Սեպհական եպիսկոպոսությունները: Ըստ Ադոնցի, դրանք համանիշ են, կազմում են մեկ թեմ: Տարբեր ցանկերում ներկայացված է կա՛մ Մարդպետական, կա՛մ Սեպհական եպիսկոպոսությունը, բայց ոչ երկուսը միասին՝ որպես առանձին թեմեր: Եթե ընդունենք դա, ապա արդեն Զ դարի վերջերին գոյություն ունեին Հայ Եկեղեցուն ենթակա երեսուներկու (Այրարատյան թեմի հետ միասին) եպիսկոպոսություններ:

ԱՐՏԱՇԵՍ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

³⁶ Նույն տեղում, էջ 252:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 258:

ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

ՄԱՀՄՈՒԴ ՎԱՅԵԶԻԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հունիսի 2-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա-ն ընդունեց Իրանի Իսլամական Հանրապետության պաշտոնական պատվիրակությանը՝ ԻիՀ արտաքին գործերի փոխնախարար Մահմուդ Վալեզիի գլխավորությամբ:

Պրն. Վալեզին շնորհավորանքի և բարեմաղթությունների ջերմ խոսքեր հղեց Վեհափառ Հայրապետին՝ գահակալության առթիվ, և ընդգծեց, որ ի դեմս Նորին Սրբության նրանք տեսնում են իրանական ժողովրդի մեծ բարեկամի: Փոխնախարարը իր խոսքում բարձր գնահատեց պարսիկ և հայ ժողովուրդների բարեկամությունը, կարևորեց հոգևոր արժեքների դերը մարդկության կյանքում և ուրախությամբ նշեց, որ մեր օրերում նշկատվում է հոգևոր վերազարթոնք ողջ աշխարհում՝ անկախ հավատքի պատկանելությունից:

Ամենայն Հայոց Հովվապետը շնորհակալություն հայտնեց ջերմ շնորհակտրանքների և անկեղծ մաղթանքների համար՝ իր հերթին ևս կարևորելով հայ և պարսիկ ժողովուրդների բարեկամությունը:

Կրոնների տարբերությունը, ասաց Նորին Սրբությունը, չպետք է խոչընդոտ հանդիսանա մեր երկու ժողովուրդների մերձեցմանն ու բարեկամությանը, բոլոր ասպարեզներում՝ թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական, թե՛ գիտության և թե՛ հոգևոր: Մեր դարավոր պատմության մեջ մենք բարեկամության բազում դրվագներ կարող ենք վերհիշել: Ուրախ եմ, որ այսօր այդ հարաբերությունները էլ ավելի սերտացան միտում ունեն: Ես բարձր եմ գնահատում այդ բարեկամությունը, և թող այն խորհրդանիշ հանդիսանա բոլոր հարևան ժողովուրդների համար:

Ես հայ և պարսիկ ժողովուրդների բարեկամության ակամատեսն եմ եղել այն տարիներին, երբ Ձեր երկրում Իրանահնդկական հայոց թեմի առաջնորդն էի: Իրանը իմ կյանքի մի մասն է կազմում: Նյութական աշխարհում միշտ էլ առաջնահերթ խնդիր պետք է հանդիսանա հոգևոր արժեքների պահպանումն ու զարգացումը:

Վեհափառ Հայրապետը երկար խոսեց քրիստոնյա-իսլամ փոխհարաբերության և երկխոսության մասին: Պատմելով վերջերս Արցախի թեմ կատարած իր այցելության մասին, նշեց, որ Ղարաբաղում այլևս պատերազմը պետք է դադարի և հակամարտությունը լուծվի խաղաղ երկխոսության պայմաններում:

Հանդիպումն անցավ աշխույժ մթնոլորտում: Հյուրերը շնորհակալություն հայտնեցին ջերմ ընդունելության համար:

Պատվիրակության կազմում էին Հայաստանի Հանրապետությունում Իրանի Իսլամական Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Համիդռեզա Նիքբար Էսֆահանին, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում Հայաստանի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան արն. Բայբորյանը, պաշտոնական այլ անձինք:

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԸ ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՄՈՏ

Նույն օրը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Գարեգին Ա-ն ընդունեց Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարար Արա Բաբլոյանին:

Զրույցի ընթացքում շոշափվեցին հանրապետության առողջապահության իրավիճակին առնչվող հարցեր: Վեհափառ Հայրապետն իր տեսակետներն արտահայտեց այդ բնագավառի առաջնության վերաբերյալ և հավաստիացրեց, որ Մայր Աթոռն իր կարելի մասնակցությունը կրերի հանրապետության ազգային առողջապահության զարգացման գործին:

Պրն. Բաբլոյանին ողջեցրեց իր փոխնախարար Դերենիկ Դումանյանը և առողջապահության նախարարության այլ աշխատակիցներ:

ԵԶԻԴԻՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Հունիսի 3-ին Ն. Ս. Օ. Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ընդունեց Հայաստանի եզդիների համայնքի ներկայացուցիչներին՝ համայնքի առաջնորդ Հասան Հասանյանի գլխավորությամբ: Զերմորեն շնորհավորելով Վեհափառ Հայրապետին ընտրության և զահակալության առթիվ՝ եզդիների առաջնորդը ներկայացրեց համայնքի ներկա կացությունը՝ շեշտելով, որ հաշ ժողովրդի և Հայաստանի իշխանության բարեհաճ վերաբերմունքի շնորհիվ Հայաստանը հայրենիք է դարձել նաև եզդիների համար:

Զրույցի ընթացքում շոշափվեցին համայնքի ներքին կյանքին, ազգային սովորություններին առնչվող հարցեր: Ես ձեզ լավ եմ հասկանում, ասաց Վեհափառ Հայրապետը, քանի որ ապրել եմ արտասահմանում: Ես գնահատում եմ ձեր կապվածությունը հաշ ժողովրդին և Հայաստան երկրին: Ծանոթ եմ, կարդացել եմ, գիտեմ ձեր ժողովրդին՝ դուք արևը պաշտում եք որպես կյանքի աղբյուր, այլ ոչ որպես կրակի գունդ: Աստված օրհնի ձեր համայնքի բոլոր անդամներին: Կհուսամ, որ փոխադարձ գոր-

ծակցության ու բարեկամական հարաբերությունների մոլ շրջան կբացվի մեզ համար:

Հանդիպման վերջում Նորին Սրբությունը և եզդիների համայնքի առաջնորդը նվերներ փոխանակեցին:

ՀԱՐԱՎԱԼԱՎԻԱՅԻ ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐԸ ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՄՈՏ

Նորին Սուրբ Օծություն S. S. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հունիսի 4-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ընդունեց Հարավսլավիայի Դաշնակցային Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Վահագիլավ Յանովիչին:

Նախարարը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց Հարավսլավիայի Հանրապետությունում տիրող ներկա կացությունը՝ միաժամանակ նկատելով, որ աշխարհն առհասարակ ճիշտ պատկերացում չունի այնտեղ կատարվող իրադարձությունների մասին: Վստահ եմ, ասաց նախարարը, որ հաջ ժողովուրդը լավ է հասկանում Հարավսլավիայի վիճակը, որովհետև տառապանքի մեջ մենք հաճախ նույնատեսակ կացության ենք դիմագրավել:

Մենք բնականաբար պաշտպան կկանգնենք բոլոր ժողովուրդների առդար իրավունքներին, պատասխան խոսքում ասաց Գարեգին Ա Կաթողիկոսը, սակայն մեր բաղձանքն է, որ ազգերի միջև առկա տարաձայնությունները լուծվեն խաղաղ միջոցներով:

Զերմ գրույցի ընթացքում շոշափվեցին նաև հայ և հարավսլավական եկեղեցիների հարաբերություններին և փոխադարձ գործակցությանն առնչվող հարցեր:

Հարավսլավացի հյուրերին ողեկցում էր և հանդիպմանը մասնակցեց ՀՀ արտաքին գործոց նախարար Վահան Փափազյանը, արտգործնախարարության աշխատակիցներ, Մայր Աթոռի միաբաններ:

ԱՀՄԱԴ ՀԱՇԵՄԻ ՌԱՍՖԱՆԶԱՆԻՆ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում հունիսի 7-ին ընդունեց Իրանի Իսլամական Հանրապետության կառավարության խորհրդական Ահմադ Հաշեմի Ռաֆաաջանիին:

Հարգաթման հյուրը ջերմորեն շնորհավորեց Վեհափառ Հայրապետին ընտրության և գահակալության առթիվ և հաջողություններ մաղթեց նրան՝ ազգային և եկեղեցական գործունեության առաքարեզում:

Պատասխան խոսքում Վեհափառ Հայրապետը մասնավորապես նշեց, որ երբեք չի մոռանա Իրանում կայացած իր հանդիպումը ԻՒՀ նախագահ Աքբար Հաշեմի Ռաֆաաջանիի հետ, և եթե նա երբևէ գրի առնի իր հիշողությունները, ապա մեծ տեղ կհատկացնի Իրանի կյանքին, որտեղ ժամանակին պաշտոնավարել է, և Իրանի նախագահին, որի՝ ժողովրդին կառավարելու հմտությամբ հիանում է:

Խորհրդականը, հավաստիացնելով, որ իր ելկրում մեծապես հարգում են Վեհափառ Հայրապետին, նրան փոխանցեց Իրան այցելելու հրավեր:

ԱԴԲԵՋԱՆԻ ՌՈՒՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉԸ ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՄՈՏ

Նույն օրը Վեհափառ Հայրապետն ընդունեց Ադրբեջանում Ռուս Ռդ-դափառ Եկեղեցու ներկայացուցիչ Հայր Լեոնիդին և Ադրբեջանում պա-վոնների մշակությանն կենտրոնի տնօրեն Վալենտինա Սերգեննային:

Հայր Լեոնիդը, ջերմորեն շնորհավորելով Վեհափառ Հայրապետին գա-հակալության առթիվ, նրան տեղեկացրեց իր առաքելության նպատակի մա-սին՝ խնդրանքով դիմել Նորին Սրբությանը, որպեսզի նա միջնորդի դեր ստանձնի դարաբաղյան պատերազմի հետևանքով հայկական կողմում հայտնված ադրբեջանցի կանանց և երեխաների ազատ արձակման հար-ցում:

Ծնորհակալություն հայտնելով խաղաղարար այդ այցի համար, Վեհա-փառ Հայրապետը տեղեկացրեց, որ Հայաստանի իշխանությունները ձրգ-տում են հասնել այն բանին, որ գերիները, պատանդները ազատ արձակ-վեն, և այս հանգամանքը վերջերս գոհունակությամբ է արձանագրել Միջ-ազգային Կարմիր խաչի և կարմիր մահիկի ներկայացուցիչը՝ Հայաստա-նում իր հետ հանդիպման ժամանակ:

ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ «ՄՊԻՏԱԿ ՏԱՂԱՎԱՐՆԵՐ» ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Հունիսի 18-ին Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողի-կոսը ընդունեց արգենտինյան «Սպիտակ առաքալարուներ» կազմակեր-պության անդամներին՝ Արգենտինայի նախագահ Կառլոս Մենեմի օգնա-կան, դեսպան Օկտավիո Ֆրիխերիոյի գլխավորությամբ:

«Սպիտակ առաքալարուներ» շարժումը սկիզբ է առել Արգենտինայի նախագահի նախաձեռնությամբ և արժանացել ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտու-ղար Բուտրոս Բուտրոս Դալիի հալանությամբ: Ծարժումը նպատակ ունի ծառայել մարդկանց կարիքավոր շերտերին, նյութական և բարոյական ա-ջակցություն ցույց տալ նրանց:

Վեհափառ Հայրապետն օրհնության խոսք ուղղեց պատվիրակության անդամներին և հաջողություն մաղթեց նրանց մարդասիրական ձեռնար-կումներին:

Պատվիրակության կազմում էին կազմակերպության անդամներ՝ ար-գենտինահայ բարեգործ Անդրանիկ Էռնեսկյանը, դոկտորներ Խորխե Լագո-սը և Նիկոլասը:

ԾՎԵԴԻԱՅԻ ԴԵՍՊԱՆԸ ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՄՈՏ

Հունիսի 26-ին Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ընդունեց Հայաստանի Հան-րապետությունում Ծվեդիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Ստեն Հիրդ-մանին և Ծվեցարիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Յոհան Բուխերին: Դեսպանները շնորհավորեցին Վեհափառ Հայրապետին գահակալության առթիվ և մաղթեցին արդյունավետ եկեղեցաշինական գործունեություն: Ջերմ գրույցի ընթացքում շոշափվեցին ժամանակակից աշխարհում Եկեղե-

ցու դերին, ազգամիջյան և միջեկեղեցական հարաբերություններին, դավաճանքի ազատությանը վերաբերող հարցեր: Նորին Սրբությունը պատմեց Եփրակ, Արցախ և Մոսկվա կատարած այցերի մասին՝ արժևորելով հավատքի վերազարթոնքը հայ ժողովրդի զավակների հոգիներում՝ ինչպես հայրենիքում, այնպես էլ ի սփյուռս աշխարհի:

Հանդիպման վերջում Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը իր գրքերից նվիրեց դեսպաններին և հաջողություններ մաղթեց նրանց՝ ստանձնած նոր պարտականությունների իրագործման ասպարեզում:

ՄԱԼԱՅՋԻԱՅԻ ԴԵՍՊԱՆԸ ԱՅՅԵԼԵՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Օրվա երկրորդ կեսին Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Հայաստանում Մալայզիայի Դաշնության արտակարգ և լիազոր դեսպան Դատակ Յահյա Բաբային, որին ողեկցում էին դեսպանության քաղաքական և տնտեսական գծով առաջին քարտուղարներ:

Պրն. Յահյա Բաբան Վեհափառ Հայրապետին տեղեկացրեց, որ ինքն առաջին անգամ է այցելում Հայաստան և իր աշխատակիցների օգնությամբ նպատակ ունի ուսումնասիրել Հայաստանի տնտեսական կացությունը՝ համատեղ գործակցության հնարավոր եզրերը ձշտելու հեռանկարով: Այնուհետև խոսակցություն ծավալվեց քաղաքական, հասարակական և երկու պետությունների համար ընդհանուր տնտեսական արդի գործոնների և պայմանների շուրջ:

Վեհափառ Հայրապետը ներկայացրեց այն խնդիրները, որ կանգնած են Հայաստանի նորանկախ պետության և Հայ Եկեղեցու առջև և կարևորեց մտավորականության գործուն դերը:

Պրն. Յահյա Բաբան շնորհակալություն հայտնեց Նորին Սրբությանը ջերմ ընդունելության համար:

ՄԱԿ-Ի ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉԸ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՄՈՏ

Հուլիսի 6-ին Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ընդունեց Միավորված Ազգերի Կազմակերպության փոխներկայացուցիչ և տեղեկատվության ավագ պատասխանատու Էնկիվ Կեբեդեին: ՄԱԿ-ի ներկայացուցիչը Վեհափառ Հայրապետին տեղեկություններ հաղորդեց իրենց կազմակերպության աշխատանքային ծրագրերի վերաբերյալ՝ միաժամանակ նկատելով, որ դեռևս շատ խնդիրներ կարող են ուսումնասիրության:

Նորին Սրբությունը, հաջողություններ մաղթելով Հայաստանի Հանրապետությունում ՄԱԿ-ի ներկայացուցչությանը, ավելացրեց, որ Հայաստանն իրապես կարիք ունի միջազգային կազմակերպությունների հետ սերտ փոխգործակցության: Գարեգին Ա Կաթողիկոսը կարևորեց Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու դերակատարությունը, որ այսօր առավել ևս անբաժան է ազգային կյանքից: Առաջիկայում սպասվում են կարևոր իրադարձություններ, մասնավորապես Հայաստանում քրիստոնեության պետական կրոն հռչակման 1700-ամյակի տոնակատարությունը:

Հանդիպման վերջում Վեհափառ Հայրապետը հույս հայտնեց, որ համատեղ ծրագրերը գործնական շարունակություն և կիրառություն կգտնեն:

ԵՎՐՈՍՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԵՎ ԵՎՐՈՍՈՐՀՐԴԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՀԱՓԱՌ ԼԱՅՐԱՊԵՏԻ ՄՈՏ

Հուլիսի 6-ին Նորին Սուրբ Օծություն S. S. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ընդունեց Եվրախորհրդարանի, ինչպես նաև Եվրախորհրդի անդամների պատվիրակություններին, որոնք ժամանել են Հայաստան՝ իբրև դիտորդ մասնակցելու Սահմանադրության համրաքվեին և Ազգային Ժողովի ընտրություններին:

Մեծահարգ հյուրերը ներկայացրին իրենց տպավորությունները ընտրությունների ընթացքի վերաբերյալ: Ողջունելով Մայր Աթոռ ժամանած դիտորդներին, Վեհափառ Հայրապետը մեծապես կարևորեց նրանց առաքելությունը: Մեր երկիրը ժողովրդավարության կայացման այս դժվարին ընթացքի մեջ միջազգային համագործակցության և ուշադրության կարիքն ունի, ասաց Նորին Սրբությունը:

Գարեգին Ա Կաթողիկոսն անդրադարձավ նաև Եկեղեցու դերակատարության խնդրին՝ նկատելով, որ ազգը նախ և առաջ միասնական է իր հավատքով:

Ջերմ գրույցի ընթացքում շոշափվեցին նաև տիրուքահայության և Հայաստանյալց Առաքելական Եկեղեցու պատմության կարևոր դրվագներին վերաբերող հարցեր:

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ ԱՅՑԵԼԵՑԻՆ ՎԵՀԱՓԱՓԱՌ ԼԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Հուլիսի 14-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Նորին Սուրբ Օծություն S. S. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Եվրոպական բանկի ներկայացուցիչներին, որոնց ուղեկցում էր Հայաստանի Հանրապետության փոխվարչապետ Վիգեն Զիրեչյանը: Ներկայացնելով հյուրերին, ՀՀ փոխվարչապետը նշեց, որ նրանց այցելության նպատակն է՝ ուսումնասիրել հայկական ատոմակայանի անվտանգության պայմանները՝ հետազոտողությունների համար երաշխիքներ ձեռք բերելու նպատակով: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից, Ռուսաստանի Դաշնությունից, Մեծ Բրիտանիայից, Ֆրանսիայից, Գերմանիայից ժամանած մասնագետները ծանոթացան այն աշխատանքներին, որ տարվել են մինչ այժմ հայկական ատոմակայանի անվտանգության ապահովման ուղղությամբ: Մենք հուսով ենք, ասաց փոխվարչապետը, որ այդ աշխատանքները իրականացրել ենք ճիշտ հունով:

Հյուրերը շնորհակալություն հայտնեցին Վեհափառ Հայրապետին ընդունելության համար՝ միաժամանակ նկատելով, որ իրենք շահագրգռված են Հայաստանի տնտեսական առաջընթացով:

Ողջունելով Եվրոպական բանկի ներկայացուցիչներին, Գարեգին Ա Կաթողիկոսն ասաց, թե որքան էլ տարբեր ազգությունների պատկանեն մարդիկ, նրանք կարող են միասնական լինել նույն մտածումներով: Մենք դժվար պահեր ենք ունեցել մեր պատմության մեջ, 1915 թվականը մեր պատմության մայր թաղին է: Այսօր հայ ժողովուրդը ձգտում է հաղթահարել ծագած տնտեսական և հասարակական դժվարությունները, և դրանում մեծապես կարևորվում է միջազգային համրության աջակցությունը:

Մեր ժամանակը գաղափարների փոխանակման շրջան է: Հաջողություններ մաղթելով հյուրերին, Վեհափառ Հայրապետը նրանց նվիրեց Սուրբ Էջմիածինը պատկերող կրծքանշաններ:

ԱՄՆ-ՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ԻՐԱՎԱԲԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ
ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆՈՒՄ

Հուլիսի 16-ին Մալր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Գաբեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից ժամանած իրավաբանների և դատական գործիչների պատվիրակությանը: Ընդհանրապես հայտնելով Վեհափառ Հայրապետին ընդունելության համար, հյուրերը ներկայացրին իրենց առաքելության նպատակը, ինչպես նաև գործնական խնդիրները: Պատվիրակությունը Հայաստան է ժամանել «Փորձագիտական օգնություն Հայաստանի Հանրապետությանը» կազմակերպության հրավերով և ներկայացնում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Գերագույն և ճանաչված դատական մարմինները: Հուլիսի 16—21-ը Երևանում տեղի կունենա համաժողով, որի մասնակիցները կքննարկեն իշխանությունների բաժանման, դատական մարմինների գործունեության, Սահմանադրության ընդունումից հետո ծագած նոր խնդիրները:

Ողջունելով հյուրերին, Գաբեգին Ա Կաթողիկոսը ներկայացրեց այն իրողությունները, որոնք բնութագրական են Հայաստանի ներկա կացությանը: Ամերիկացի դատավորների և դատախազների ժամանումը Հայաստան գնահատելով իբրև հալ-ամերիկյան երկխոսության խորացման նոր դրսևորում, Նորին Սրբությունը հաջողություններ մաղթեց համաժողովի մասնակիցներին՝ նշելով, որ նման միջոցառումները մեծապես կնպաստեն իրավական նորմերի, ինչպես և ընդհանրապես կյանքի նոր հայեցակետ ձևավորելու գործընթացին:

Վերջում Վեհափառ Հայրապետը «Պահպանիչ» կարդաց և օրհնեց ներկաներին:

ՅՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՓՈԽՆԱԽԱՐԱՐԸ
ԱՅՅԵԼԵՑ ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Հուլիսի 20-ին Մալր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Գաբեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Ֆրանսիայի Հանրապետության աշխատանքի փոխնախարար Կլոդ Պիտուսին, որին ողջկցում էին Հայաստանի Հանրապետության Աշխատանքի և սոցիալական ապահովության նախարարության ներկայացուցիչներ:

Ընդհանրապես հայտնելով Վեհափառ Հայրապետին ընդունելության համար, փոխնախարարը ներկայացրեց այն խնդիրները, որոնք նրա պատակ ունեն պարզել Հայաստանում գտնվելու ընթացքում: Ֆրանսիան բարեկամաբար է տրամադրված Հայաստանի նկատմամբ, ասաց պրն. Պիտուսը, և նրան ծանոթ են Հայաստանի ներկա հոգսերը:

Զրույցի ընթացքում շոշափվեցին տնտեսական վերընթացին, գործազրկությանը, գների կայունացմանը վերաբերող հարցեր:

Գարեգին Ա. Կաթողիկոսը նկատեց, որ կան ընդհանուր մտահոգություններ, որոնք միացնում են երկու երկրներին: Դա էլ կարող է թիմք հանդիսանալ սերտ համագործակցության համար՝ աշխատանքի և մասնագիտական զբաղվածության բնագավառում: Նորին Սրբությունը կարևոր համարեց այնպիսի հասարակարգի կառուցումը, որի պայմաններում ժողովրդի ավանդական նկարագիրը զոհ չդառնա սպառողական հոգեբանությանը: Ժամանակակից աշխարհում ոչինչ դյուրությամբ ձեռք չի բերվում, և Եկեղեցին մեծ դեր ունի հարաբերությունների կարգավորման և ուղղորդման խնդրում:

Հանդիպման վերջում Վեհափառ Հայրապետը հաջողություններ մատչեց պատվարժան հյուրին և նրան ողևեկող առձանց:

ՀԱՒԵՊԻ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏԸ ԱՅՅԵԼԵՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Հուլիսի 20-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Հայեպի նահանգապետ Մուհամադ Մուսթաֆա Միրոյին, որին ընկերակցում էին Հայեպում ՀՀ հյուպատոս Լևոն Սարգսյանը, արդյունաբերության և առևտրի կենտրոնական հանձնախմբի հայ անդամներ Կարապետ Չամիչյանը և Բյուզանդ Քելվանյանը, ինչպես նաև արտոգործնախարարության ներկայացուցիչ Արշակ Փոլադյանը:

Հանդիպման ընթացքում խոսվեց Հայաստանի և Սիրիայի փոխհարաբերությունների ներկա հնարավորությունների մասին: Վեհափառ Հայրապետն ընդգծեց, որ ոչ մի հայ չի կարող մոռանալ, որ 1915-ի ցեղասպանությունից հետո, երբ մահր սպառնում էր ողջ արևմտահայությանը, վերապրող հայությունը մոր շունչ առավ հենց Սիրիայում: Ավանդույթի վերածված բարեկամական կապերի սերտացումը Նորին Սրբությունը համարեց կարևոր գործոն երկու ժողովուրդների հարաբերությունների հետագա զարգացման համար:

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ԴԵՍՊԱՆԸ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Հուլիսի 20-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Հայաստանի Հանրապետությունում Հնդկաստանի արտակարգ և լիազոր դեսպան Ռաջենդրա Կումարին: Դեսպանին ողևեկում էին Հնդկաստանում Հայաստանի Հանրապետության պատվավոր հյուպատոս Հովսեփ Մեֆերյանը, ՀՀ ԱԳՆ պաշտոնյաներ:

Հանդիպման ընթացքում շոշափվեցին հայ-հնդկական փոխհարաբերությունների, Եկեղեցու ներկա դերակատարության, ազգային կյանքի մոր իրողություններին առնչվող հարցեր: Վեհափառ Հայրապետն իր խոսքում ընդգծեց, որ երկու ժողովուրդների բարեկամությունը դարավոր պատմություն ունի: Հնդկահայ գաղութը դարեր շարունակ եղել է հայ հասարակական մտքի և մշակույթի զարգացման կենտրոններից մեկը: Հայ առաջին պարբերականը՝ «Ազդարարը», ինչպես նաև Հայաստանի առաջին Սահմանադրությունը ստեղծվեցին հենց հնդկահայ գաղութում: Հնդկաստան

անտոմանալի երկիր է, ասաց Նորին Սրբությունը և պատմեց այդ երկիր կատարած իր այցելությունից ստացած տպավորությունների մասին:

Վերջում Վեհափառ Հայրապետը հաջողություններ մաղթեց դեսպանին՝ նրա գործունեության պատասխանատու ապարեկում:

ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱԾՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԸ ԱՅՑԵԼԵՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հուլիսի 20-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ընդունեց Հունաստանի ազգային պաշտպանության գլխավոր շտաբի պետ, ծովակալ Քրեստոս Լիմբերիսին: Մեծահարգ հյուրը Մայր Աթոռ ժամանեց Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար Միքայել Հարությունյանի ուղեկցությամբ:

Հանդիպման ընթացքում շոշափվեցին հայ-հունական հարաբերությունների ներկա փուլին վերաբերող հարցեր:

Գարեգին Ա Կաթողիկոսը հաջողություններ մաղթեց ծովակալ Լիմբերիսին՝ միաժամանակ կարևորելով եվրոպական կառույցների մեջ Հայաստանի Հանրապետության ներգրավման անհրաժեշտությունը:

ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ԴԵՍՊԱՆԸ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՄՈՏ

Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հուլիսի 26-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ընդունեց Հայաստանում Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Յան Կեժունին: Ծնորհակալություն հայտնելով Վեհափառ Հայրապետին ընդունելության համար, դեսպանը նշեց, որ ինքն առաջին անգամն է Հայաստանում և մեծ հետաքրքրությամբ է ծանոթանում հանրապետության ներքին կացությանը: Պրն. Կեժունը նկատեց նաև, որ հայ և չինացի ժողովուրդների քարեկամական հարաբերությունները գալիս են պատմության խորքերից: Նա տեղեկացրեց, որ Չինաստանում գործում են բազմաթիվ քրիստոնեական եկեղեցիներ, որ հաճախում են երեք միլիոնից ավելի հավատացյալներ:

Ողջունելով մեծահարգ հյուրին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, Գարեգին Ա Կաթողիկոսը հույս հայտնեց, որ քարեկամական հարաբերությունները Հայաստանի և Չինաստանի հանրապետությունների միջև այսուհետ առավել կամրապնդվեն: «Մեր կրոնքները տարբեր են, բայց Աստված մեկ է,— ասաց Նորին Սրբությունը,— և ով մարդկության կծառայե, Աստծուն ծառայած կլինի»:

Վեհափառ Հայրապետն իր գնահատանքը հայտնեց Չինաստանի Հանրապետության դիրքորոշման առթիվ, որն աջակից է Հայաստանի ժողովրդին: Մենք պետք է առաջ շարժվենք այս ճանապարհով, ասաց Նորին Սրբությունը:

Հանդիպման վերջում Ամենայն Հայոց Հայրապետը և Չինաստանի դեսպանը նկերներ փոխանակեցին:

ԿՈՐՅՈՒՆԻ ԵՐԿԸ ՆՈՐ ՔՆՆՈՒԹՅԱՄԲ

Հայ դասական մատենագրությունը մեկ մատենաշարով հրատարակելու մի քանի փորձեր են եղել անցյալում: 1830-ական թթ. Վենետիկի Մըխիթարյանները «Մատենագրությունը նախնյաց» խորագրի ներքո սկսեցին տպագրել Եզնիկ Կողբացու, Կորյունի, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի և մի շարք այլ հեղինակների գրական ժառանգությունը՝ պատմագրական և հոգևոր-աստվածաբանական գործերի ներառմամբ, որին գումարվեց և երուսաղեմյան «Նշխարք Յայ մատենագրության» մատենաշարը՝ համաձայն ժամանակի բնագրագիտական սկզբունքների և բանասիրական ըմբռնումների:

1902 թ. նշանավոր հայագետներ Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը, Ստեփանոս Մալխասյանը և Մեծի Տանն Կիլիկիո ապագա Կաթողիկոս երջանկահիշատակ Գարեգին Հովսեփյանը ձեռնամուխ եղան «Պատմագիրք Հայոց» շարքի հրատարակությանը: Թեև լույս տեսան միայն Ագաթանգեղոսի, Ղազար Փարպեցու և Մովսես Խորենացու պատմությունները, սակայն «Պատմագիրք Հայոցը» իր ընդգրկումից առավել առանձնացավ մինևույն բնագիրը պարունակող ձեռագրերի ծագումնաբանության, ըստ խմբագրությունների առանձնացման և բնագրագիտական մնացյալ հարցերի համակողմանի քննությամբ:

Հայ դասական մատենագրությունը առավել ամրոցական և ընդգրկուն ձևով է ներկայացված վերջին տասնամյակներում հրատարակված «Հայ մատենագիրներ» և «Ռուսնոլի գրադարան» մատենաշարերով: Եվ ահա վերջերս «Հայաստան» հրատարակչությունը սկսել է «Հայոց մատենագիրներ» նոր մատենաշարի հրատարակությունը: Նվիրված լինելով Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակին, այն ընդգրկելու է Ե—ԺԸ դարերի հայ մատենագրությունը իր թեմատիկ ժանրային քաղմագուսությամբ: Այս շարքով հրատարակվող գործերը ներկայացվելու են միայն աշխարհաբար թարգմանությամբ: Բացառություն է կազմում միայն շարքի առաջին գիրքը՝ Կորյունի «Վարք Մաշտոցին»¹: Նրանում քերվում է հիշյալ երկի՝ Մանուկ Արեղյանի կազմած քննական բնագիրը և աշխարհաբար թարգմանությունը: Նվիրված լինելով Կորյունի գործի գրության 1500-ամյակին, այն, սակայն, սույն վերահրատարակությունը չէ նախորդ տպագրությունների և կարևորվում է մի քանի առումով:

Բուն բնագրից բացի, այս գրքում, որը լույս է տեսել ձեռագրագետ Արտաշես Մաթևոսյանի աշխատասիրությամբ, զետեղված են նաև բանասի-

¹ Տե՛ս Կորյուն, Վարք Մեարոյ Մաշտոցի, Երևան, 1994 թ.: Աշխատությանը՝ ձեռագրագետ Արտաշես Մաթևոսյանի:

րության մեջ փոքր Կորյուն անվանումով հայտնի հիշյալ վարքի երկու համատու խմբագրությունները: Նրանցից առաջինը կոչվում է «Ի յիշատակի Սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի զոր արարեալ է Կորեան սրբոյ յաղագս վարուց նորա» և պահպանվել է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 14-րդ դարի երկու Տոնականներում, որոնց հիման վրա առաջին անգամ գրաբար բնագիրը, աշխարհաբար թարգմանությամբ հանդերձ, հրատարակել է Արտաշես Մաթևոսյանը: Երկրորդ խմբագրությունը՝ «Ի յիշատակ պատմութեան վարուց երանելոյ Սուրբ Վարդապետին Մեսրոպայ, զոր ասացեալ է նորին աշակերտին Կորեան», դեռևս 1854 թ. հրատարակել է Ղևոնդ Ալիշանը «Սովետք Հայկականք» շարքի ԺԱ հատրում՝ նշելով, թե այն գտել է «Ի ստուար և հնագիր (ԺԲ դարու) ճառընտիրի» մեջ: Հիշյալ ձեռագիրը Փարիզի Ազգային գրադարանի հայերեն № 178 Տոնական ժողովածուն է: Ձեռագրի Փարիզից ստացված մանրածապակեի հիման վրա նոր վերծանությունը և ծանոթագրությունները կատարել է Արտաշես Մաթևոսյանը, իսկ թարգմանությունը՝ Անդրանիկ Զեյթունյանը:

Համատու այս տարբերակների ստեղծումը բացատրվում է երկու հանգամանքով. մասնա, որ Կորյունի երկարաբան, բարձր և խրթին ոճը արդեն միջնադարում դժվարընկալելի է եղել՝ պատճառ դառնալով առավել դյուրամատչելի և համատու շարադրանքով մի նոր խմբագրության առաջ գալուն: Վերջինս պայմանավորված էր նաև ծիսա-արարողական հանգամանքներով, հիշյալ համատու և մատչելի տարբերակը եկեղեցում ընթերցվել է հալոց գրերի գյուտին նվիրված տոնակատարության օրերին:

Ինչ վերաբերում է բուն «Վարք Մաշտոցին», ապա Արտաշես Մաթևոսյանը չի բավարարվել միայն Մանուկ Աբեղյանի կազմած բնագրի վերահրատարակությամբ, այլ բանասիրական քննությանը հավելելով և ձեռագրագիտականը, Կորյունի երկուն կատարել է երկու կարևոր տեղաշարժ և դրանցով պայմանավորված բնագրային մի քանի նոր վերընթերցումներ:

Մաշտոցի վարքի քննությանն անդրադարձած գրեթե բոլոր բանասերները նշում են, որ բնագիրը նկատելի փոփոխություններ է կրել բազում ընդօրինակությունների ընթացքում և Կորյունի լեզվի դժվարընկալելիության պատճառով, երբ գրիչները չհասկանալով շատ բառեր ու դարձվածքներ, սխալ են արտագրել կամ չորրորդի «սրբագրել» թե՛ բուն երկը և թե՛ նախորդ գրիչների սխալները՝ դրանք ուղղել փորձելիս: Այսպես, Գ. Ֆնտզյանը 1930 թ. Երուսաղեմում վեներտիկյան երկու՝ 1833 և 1894 թթ. տպագրությունների հիման վրա հրատարակելով Մաշտոցի վարքը, ջանկանում է սխալներից գերծ տեսնել բնագիրը «ա.ս հիրավի «Ոսկեղենիկ» Մատենիկին»: 1941 թ. Մանուկ Աբեղյանը վերստին վեներտիկյան հրատարակությունների և Մատենադարանի ձեռագրերի համեմատությամբ կազմելով քննական բնագիրը, դարձյալ շեշտում է, որ մեզ հասած օրինակը «ընդհանրապես, մանավանդ վերջին մասում, շատ աղճատված է արտագրողների ձեռքով», որի գլխավոր պատճառն է համարում Կորյունի խրթին լեզուն և ոճը:

1949 թ. Վիեննայում Մաշտոցի վարքի քննական բնագրի կազմմանն է ձեռնամուխ լինում նաև Ներսես Ակինյանը: Շեշտելով, որ «աղճատված է լեզուն բազմախտոն փոխակերպով», նաև գրում է՝ «Կատարված են հատվածներու տեղափոխություններ, ըլլա դիտումով, ըլլա թղթերու ետևառաջությամբ»: Ակինյանի նշած այս ետևառաջություններից գլխավորը վերաբերում է դանիելյան նշանագրերի ուսուցմանը:

Հայագիտության մեջ բազմիցս քննարկվել է այն հարցը, թե՞ արդյո՞ք Մաշտոցին երկու տարի էր հարկավոր հասկանալու, որ հիշյալ գրերը չեն համապատասխանում հայերենի հնչյունական համակարգին: Ներսես Ալիմյանը և նրա հետևողությամբ Արտաշես Մաթևոսյանը գտնում են, որ ողջ թյուրիմացությունը առաջ է եկել այն քանից, որ ստորև բերվող հատվածում ընդգծված պարբերությունը չի գտնվում իր տեղում.

«Իսկ Հաբեյն այդ որ լսեց, շտապով հասավ Դանիելի մոտ և նախ ինքը Դանիելից տեղեկացավ նշանագրերին և հետո նրանից ստավ, ողորկեց արքային Հայոց երկիրը: Նրա թագավորության հինգերորդ տարում հասցրեց նրան [նշանագրերը]: Իսկ արքան՝ Սուրբ Սահակի և Մաշտոցի հետ միասին՝ նշանագրերն ստանալով Հաբեյից՝ ուրախացան:

Ապա երանելի հոգաբարձուներն [իրենց] հանկարծագյուտ ուզածն առնելով՝ էլի խնդրեցին արքայից մատաղահաս մանուկներ, որոնց միջոցով կարողանային նշանագրերը գործադրել: Եվ երբ նրանցից շատերը սովորեցին, ապա [թագավորը], հրամայեց ամեն տեղ նույն [նշանագրերով] կրթել, որով և երանելին հասավ նույնիսկ վարդապետական գեղեցիկ աստիճանին, և մոտ երկու տարի իր ուսուցչությունն արեց ու նույն նշանագրերով տարավ:

Իսկ երբ հասկացան, որ այդ նշանագրերը բավական չեն հայերեն լեզվի սիդոբաները՝ կապերն ամբողջությամբ արտահայտելու համար, մանավանդ որ նշանագրերն էլ իսկապես ուրիշ դպրություններից թաղված և հարություն առած հանդիպեցին, ապա դարձյալ երկրորդ անգամ նույն հոգսի մեջ ընկան և մի քանի ժամանակ էլք էին փնտրում դրանք:

Այստեղ առաջանում են մի քանի հարցեր: Նախ՝ թե՞ ինչպես է, որ Վոսմշապուհի թագավորության հինգերորդ տարում Մաշտոցը երկու տարի սովորեցնելուց հետո է միայն ըմբռնում, որ այդ գրերը պիտանի չեն հայերենի համար, և Վոսմշապուհի թագավորության հինգերորդ տարուց հետո, երկու տարի անցնելուց հետո, ինչու է դարձյալ ասվում Վոսմշապուհի թագավորության հինգերորդ տարում, երբ արդեն պետք է լիներ յոթերորդ: Նաև ընդգծված պարբերությունում, որը վերաբերվում է աշակերտների հետ Դանիելյան նշանագրերը պարսպելուն, ասվում է, թե՞ երանելին՝ Մաշտոցը, հասավ նույնիսկ վարդապետական աստիճանի: Միթե վարդապետական աստիճանը տրվեց օտար նշանագրերը հայոց հնչյունական համակարգին հարմարեցնելու անհաջող փորձերի համար:

Այս անհամապատասխանությունը զգացել է նաև Մանուկ Աբեղյանը: Սակայն հիշյալ պարբերությունը թողնելով իր տեղում, մեծանուն գիտնականը փորձել է հետագա շարադրանքը հարմարեցնել նրան և ձեռագրերում Դանիելի համար ասվող «յանկարձ ուրեմն գրեալ նշանագիրս», դարձնում է գտեալ և նույն կերպ էլ «վասն գրելոյն ի Դանիելէ»՝ վասն գտելոյն: Ծառունակելով հարմարեցման այս ընթացքը, բազմալատասկ հայագետը «յայլոց դպրութեանց քաղեալքը» փոխում է թաղեալքի, որպես թե՞ հին մատչաններում թաղված, այսինքն պահված գրեր, որոնք հանկարծագյուտ հալանի դարձան: Այնինչ բերված հատվածում հանելով ընդգծված պարբերությունը որպես թղթերի ետևառաջությամբ այստեղ հայտնված ընդմիջարկություն և վերականգնելով գույզը որպես գրյալ և թաղյալ իբրև քաղյալ, միանգամից հստակվում են մի քանի հարցեր: Նախ, որ Դանիելյան նշանագրերը, որոնք ոչ թե թաղված, այլ քաղված էին, այսինքն հարմարեցված ուրիշ դպրություններից, որը իսկույն հասկանում է Մաշտոցը և շարունակում գրե-

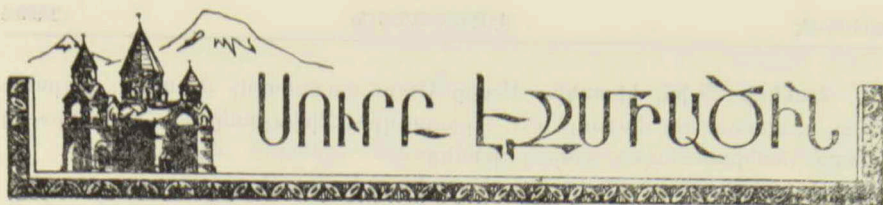
րի որոնումը, մինչև որ «Ամեն բան շնորհող Աստծուց իսկապես պարզակնց նրան [այդ] բախտը. նա իր Սուրբ Աջով հայրաքար ծնեց նոր և սքանչելի ծնունդներ՝ հայերեն լեզվի նշանագրեր»:

Այս դեպքում հապա որտե՞ղ պետք է տեղադրել հիշյալ պարբերությունը: Մաթևոսյանը այն գետնելում է Թ՝ գլխից հետո, ուր պատմվում է, թե Վոսմշապուհը նախարարագունդ ավագանիով ու հոգևոր դասով ինչպես է Ռահ գետի մոտ դիմավորում Երանելուն և նա դառնում քաղաք «տոնական ուրախությամբ»: Վերը ընդգծված պարբերությունը այստեղ տեղադրելով և այստեղից էլ հանելով Մարաց խոժաղուծ կողմերում ուսուցանելու մասին գլուխը և այն տանելով Մաշտոցի Հայոց արևելյան կողմերում ծավալած գործունեության համապատասխան տեղը, ամեն ինչ հստակվում է: Ընդգծված պարբերությունը այստեղ բերելով պարզ է դառնում, որ Մաշտոցը երկու տարի աշակերտների հետ Դանիելյան նշանագրերով չպարսպեց, այլ նոր արարված գրերով և դրա համար ու ոչ թե օտար դպրություններից քաղված նշանագրերով կատարված անհաջող փորձերի համար ստացավ վարդապետական աստիճան:

Հիշյալ պարբերության տեղադրմամբ և այնտեղից Մարաց կողմերին վերաբերող գլուխը հանելով հստակվում է ևս մի հարց, թե հայկական գրերի արարումից անմիջապես հետո Մաշտոցը Վաղարշապատում սկսեց ուսուցանել և ոչ թե գնաց հեռավոր այդ աշխարհը:

Այս և համանման մի շարք հարցերի համակողմանիորեն անդրադարձել է Արտաշես Մաթևոսյանը «Վարքի» երկու հատվածների տեղափոխությանը հաղկվածում: Չսահմանափակվելով միայն իմաստաբանորեն և լեզվա-բանասիրական քննությամբ ապացուցելու հիշյալ հատվածների տեղաշարժված լինելը, այն հիմնավորում է նաև ձեռագրագիտորեն՝ ետադարձ վերականգնման սկզբունքով վերստեղծելով Կորյունի երկի հեղինակային ինքնագիր օրինակի մակետը: Տասնամյակների ձեռագրագիտական իր փորձառությամբ ցույց է տալիս, թե ինչպես է գրվել և պրակների մեջ կազմըվել ձեռագիրը՝ ունենալով որոշակի կայուն էջեր և տողեր: Կազմելով այսպիսի մի մակետ յուրաքանչյուր էջի վրա եղած տողերի և այդ տողերի միջերի հաշվումով, գալիս է այն եզրակացության, որ երկու տարվա ուսուցումը և Մարաց կողմերը գնալուն նվիրված հատվածները նախագաղափար օրինակում եղել են մեկական էջեր: Այնուհետև հերկայացնելով էջերից պրակների կազմության և վերանորոգության ընթացքում նրանց հնարավոր խախտման տարբերակները ձեռագրային համապատասխան օրինակների վկայակոչմամբ, եզրակացնում է, որ այս երկու հատվածների բնագրային անհամապատասխանությունը նախագաղափար օրինակին արդյունք է ձեռագրի նորոգության ընթացքում պրակների սխալ կազմման:

Կատարված այս աշխատանքը արժևորվում է կրկնակիորեն: Նախ, որ երկու էական ուղղում է մտցնում Մաշտոցի վարքի բնագրում, և երկրորդ՝ առաջին անգամ ձեռագրում եղած բնագրի քննությանը գուգահեռ կատարվում է բնագիրը պարունակող ձեռագրի քննությունը: Բնագիրը հերկայացվում է ձեռագրային միջավայրում և նաև այդ միջավայրով պատմաանվորում բնագրի կրած փոփոխությունները՝ ձեռագրագիտական աշխատանքը դարձնելով քննական բնագրի կազմման բաղկացուցիչ մասը:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Հունիսի 4-ին, կիրակի.—Հոգեգալուստ (Պենտեկոստե, յիսներորդ օր ի Զատիկէն):

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Ասողիկ եպս. Արիստակեսյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հաւորւր պատշաճի քարոզ խոսեց:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հունիսի 11-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. խորանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Թադեոս վրդ. Զիրեկյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Հաւարտ ա. պատարագի կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հունիսի 17-ին, շաբաթ.—Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ էլն ի Վիրապէն:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Արտակ սվ. քնն. Սիմոնյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Հունիսի 18-ին, կիրակի.—Տօն Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Մայր Աթոռի Լուսարարապետ Տ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոքյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց Վեհափառ Հայրապետը:

Պատարագի ընթացքում կատարվեց «Հայրապետական մաղթանք»:

Հուլիսի 25-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Գրիգոր վրդ. Զիֆթջյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հանգստնականից քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հուլիսի 1-ին, շաբաթ.—Գիտ նշխարաց սրբոյն Գրիգորի Լուսաոր-շին մերոյ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Արտակ ավ. քնն. Սիմոնյանը:

* * *

Հուլիսի 2-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Եղիշե ավ. քնն. Բաղդասյանը:

Հավարտ և պատարագի կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն:

* * *

Հուլիսի 9-ին, կիրակի.—Գիտ տփոյ Սրբուհոյ Աստուածածնին:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Ստեփանոս քնն. Մելիքյանը:

* * *

Հուլիսի 16-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Ֆրեզնո քաղաքի հոգևոր հովիվ Տ. Սասուն վրդ. Զմրուխտյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հանգստնականից քարոզ խոսեց:

Հավարտ և պատարագի կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հուլիսի 23-ին, կիրակի.—ՎԱՐՈՒՍՎԱՄԻ: Պաշտակերպութիւն Տեպոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց Գերշ. Տ. Ներսէս առքեպոս. Պոգապալյանը: Ս. պատարագի ընթացքում կատարվեց չորս սարկավագների արեղայական ձեռնադրություն՝ ձեռամբ Վեհափառ Հայրապետի:

* * *

Հուլիսի 24-ին, շաբաթ.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Եղիշե ավ. քնն. Բաղդասյանը:

Հավարտ և պատարագի կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն:

* * *

Հուլիսի 30-ին, կիրակի.—Ազատ Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց ռիտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Տ. Նարեկ վրդ. Պերպերյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հանգամանակից քարոզ խոսեց:

Հավարտ և պատարագի կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն:

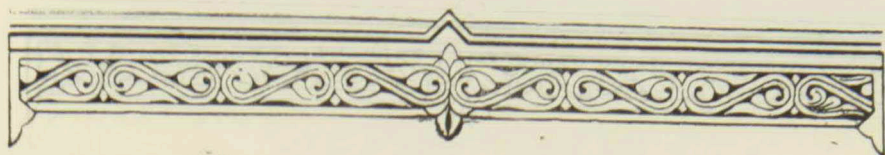
„ЭЧМИАДЗИН“
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(ИЮНЬ—ИЮЛЬ 1995г.)

РЕДАКЦИОННАЯ

1. Христологическая оценка касательно сожжения (стр. 3—4).
2. Первая энциклика Католикоса всех армян Гарегина I, 18 июня 1995 г., № 1 (стр. 5—12).
3. Проповедь Католикоса всех армян Гарегина I в Кафедральном соборе по случаю храмового праздника Кафедрального собора св. Эчмиадзина, 18 июня 1995 г. (стр. 13—16).
4. Слово и молитва Католикоса всех армян Гарегина I на первом заседании новоизбранного Национального Собрания Республики Армения, 27 июля 1995 г. (стр. 17—19).
5. ПОСЕЩЕНИЕ КАТОЛИКОСА ВСЕХ АРМЯН ГАРЕГИНА I В РОССИЙСКУЮ ФЕДЕРАЦИЮ, 12—16 июня 1995 г. (стр. 21—35).
6. ПОСЕЩЕНИЕ КАТОЛИКОСА ВСЕХ АРМЯН ГАРЕГИНА I В ГУГАРСКУЮ ЕПАРХИЮ, 28—31 июля 1995 г. (стр. 37—60).
7. ВЕРХОВНЫЙ АРХИМАНДРИТ МИКАЭЛ АЧАПАГЯН—Переоткрытие церкви св. Иоанна в селе Меликгюх, 25 июня 1995 г. (стр. 61—62).
8. ДИАКОН ВАРУЖАН ТЕРТЕРЯН—Посещение Католикоса всех армян Гарегина I в монастырь Хор Вирап и Араратский район, 25 июля 1995 г. (стр. 63—64).
9. М. Ц. В. А.—Межцерковная встреча в Болдерне, 28 июня—2 июля 1995 г. (стр. 65—66).
10. Паломничество в монастырь Всеспаситель Авуц Тара, 19 июля 1995 г. (стр. 67—68).
11. АРХИЕПИСКОП НЕРСЕС ПОЗАПАЛЯН—Размышления касательно послания Апостола Павла, направленное Эфесянам (стр. 69—71).
12. ВЕРХОВНЫЙ АРХИМАНДРИТ МИКАЭЛ АЧАПАГЯН—Совещания касательно межрелигиозных вопросов (стр. 72—75).
13. ВАРТАН ГРИГОРЯН—Отражение хозяйственной и культурной жизни Эчмиадзина и окружающих местностей в неизданных письмах Католикоса Гукаса Карнеци (исследование)—(стр. 76—93).
14. АРТАШЕС КАЗАРЯН—Епархиальное деление Армянской Церкви в V—VII вв. (исследование)—(стр. 94—103).
15. Приемы в первопрестольном Эчмиадзине, 2 июня—26 июля 1995 г. (стр. 104—112).
16. ВАРТАН ДЕВРИКЯН—Сочинение Корюна в свете нового исследования (рецензия)—(стр. 113—116).

В ПЕРВОПРЕСТОЛЬНОМ ЭЧМИАДЗИНЕ

17. Церковная хроника первопрестольного Эчмиадзина за июнь-июль месяцы (стр. 117—119).

ETCHMIADZIN*
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(JUNE—JULY 1995)

EDITORIAL

1. The christological value in front of creation (pp. 3—4).
2. The first encyclical of His Holiness 18-th June 1995, No. 1 (pp. 5—12).
3. The sermon of His Holiness in the Holy Cathedral on the occasion of the feast of St. Etchmiadzin, 18-th June 1995 (pp. 13—16).
4. The address and the prayer of Gareguin I Catholicos of All Armenians in the first session of the new-elected National Assembly of the Armenian Republic, 27-th July 1995 (pp. 17—19).
5. THE VISIT OF HIS HOLINESS GAREGUIN I CATHOLICOS OF ALL ARMENIANS TO THE FEDERATION OF RUSSIA, 12—16-th June 1995 (pp. 21—35).
6. THE VISIT OF HIS HOLINESS GAREGUIN I CATHOLICOS OF ALL ARMENIANS TO THE DIOCESE OF GOGARK, 28—31st July 1995 (pp. 37—60).
7. VERY REV. FATHER MIKAYEL ADJABAHIAN—The reopening of St. Hovhannes church of the village Melikgyoogh, 25-th June 1995 (pp. 61—62).
8. DEACON VAROJAN TERTERIAN—The visit of His Holiness to Khor-Virab monastery and the region of Ararat, 25-th July 1995 (pp. 63—64).
9. R. F. M. A.—The Inter-church meeting of Boldern, June 28—July 2 1995 (pp. 65—66).
10. A. N. B.—Pilgrimage to the monastery of All Saviour Havootz-Tar, 19-th July 1995 (pp. 67—68).
11. ARCHBISHOP NERSES BOZABALIAN—Meditations about the letter of Apostle Paul sent to the Ephesians (pp. 69—71).
12. VERY REV. FATHER MIKAYEL ADJABAHIAN—Meditation about the inter-religious questions (pp. 72—75).
13. VARDAN GRIGORIAN—Reflections of the economical and cultural life of Etchmiadzin and surrounding places in the inedited letters of Catholicos Ghookas Garnetzi (study)—(pp. 76—93).
14. ARTASHES GHAZARIAN—The diocesan division of the Armenian Church in the V—VII centuries (study)—(pp. 94—103).
15. Receptions in the Mother See of Holy Etchmiadzin, June 2—July 26 1995 (pp. 104—112).
16. VARDAN DEVRIKIAN—The book of Goryoon with new examination (bibliography)—(pp. 113—116).

HOLY SEE

17. Divine liturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the months of June-July 1995 (pp. 117—119).

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Քրիստոսաբանական արժեչափ հանդեպ արարչագործության	3
Վեհափառ Հայրապետի անդրամիկ կոնդակը	5
Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Կաթողիկէ Սուրբ Էջմիածնի տօնին Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքն ու աղոթքը Հայաստանի Հանրապետության նորընտիր Ազգային Ժողովի առաջին նիստին	13
	17

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՅՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆ	21
---	----

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. Ի ԱՅՅԸ ԳՈՒԳԱՐԱՑ ԹԵՄ	37
---	----

ԼԻՔԱՅԵԼ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԶԱՊԱՀՅԱՆ—Մելիքգյուղի Ա. Հովհաննես եկեղեցու վերաբացումը	61
---	----

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՍՐԿ. ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ—Վեհափառ Հայրապետի այցը Խոր Վիրապ և Արարատի շրջան	63
--	----

Մ. Ծ. Վ. Ա.—Բողոքն միջեկեղեցական հանդիպումը	65
---	----

Ուխտագնացություն դեպի Հավուց Թափի Ամենափրկիչ վանք	67
---	----

ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆ—Մտորումներ եփեսացիներին ուղղված Պողոս Առաքյալի նամակի մասին	69
--	----

ՄԻՔԱՅԵԼ Ծ. ՎՐԴ. ԱԶԱՊԱՀՅԱՆ—Խորհրդածություններ միջկրոնական հարցերի շուրջ	72
--	----

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ—Էջմիածնի և շրջակա վայրերի տնտեսական ու մշակութային կյանքի արտացոլումը Ղուկաս Կարնեցի Կաթողիկոսի անտիպ նամակներում	76
--	----

ԱՐՏԱՇԵՍ ՂԱԶԱՐՅԱՆ—Հայ եկեղեցու թեմական բաժանումը Ե—Է դարերում	94
--	----

Ընդունելություններ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում	104
---	-----

ՎԱՐԴԱՆ ԳԵՎՐԻԿՅԱՆ—Կորյունի երկը նոր քննությամբ	113
---	-----

ՄՍՅՐ ԱԹՈՒՌԻՄ

Եկեղեցական քեմ. լուրեր	117
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	120
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin	121
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzine	122

Խմբագիր՝ ԱՍՈՂԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍՅԱՆ

ԽՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԷԶՄԻԱԾԻՆ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie.

Հանձնված է արտադրության 15.08.1995 թ.: Ստորագրված է տպագրության 08.11.1995 թ.:

Տպագրական 7,75 մամուլ+8 ներդիր, թուղթ 70×108¹/₁₆, պատվեր 195:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տպարան

ISSN 0134—5249